

ՓՈՐՁ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ

ՄԻԱՄՍԵԱՅ ՀԱՆԴԻՍ

ԵՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ.

ՓԵՏՐՈՒԱՐ.

№ 11

ՏՓԽԻՍ

1879.

34110

RECEIVED BY THE

LIBRARY OF THE

UNIVERSITY OF

CHICAGO

1911

ՎԵՆԵՏԿԻ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆ

Գ Ո Ր Ծ Շ Է Ք Ս Պ Ի Ր Ի

(շարունակութիւն եւ վերջ).

ԵՐՐՈՐԻ ԳՈՐԾՈՂ ՈՒԹԻՒՆ

ԱՌԱՋԻՆ ՏԵՍԱՐԱՆ

Վ Ե Ն Ե տ ի կ. փ ո ղ ո ց:

Մտնում են ՍՕԼԱՆԻՑՆ Է ՍԱԼԱՐԻՆՕՆ

ՍՕԼԱՆԻՑ.

Հը, ի՞նչ նոր բան կայ Բիալտի վերայ:

ՍԱԼԱՐԻՆՕ

Ի՞նչ պիտի լինի: Դեռ ևս ոչ ոք չէ հերքում այն լուրը, որ Անտոնիօի նաւերից մէկը իւր հարուստ բեռնով կործանուել է նեղուցում: Գողվին, կարծեմ, կոչվում է այն տեղը, մի շատ վտանգաւոր ձանձաղ, ուր արդէն թաղրած են շատ գեղեցիկ նաւեր, եթէ սանամայր համբաւը ստախօս կին չէ:

ՍՕԼԱՆԻՑ

Ես կրկամենայի, որ նա այդ բանի մէջ լինէր ամենաստախօս սանամայրը, որ երբ և իցէ խմորեղէն է ծամել, կամ իւր գրացիներին հաւատացրել, որ նա լաց է լինում իւր երրորդ ամուսնու մահուան վերայ: Բայց ճշմարիտ է—խօսելով առանց երկարաբանութեան և առանց խօսակցութեան թելը կտրելու—որ բարի Անտոնիօն, ազնիւ Անտոնիօն—ո՛հ, երանի կարողանայի մի այնպիսի լաւ ածական գտնել, որ արժանի լինէր նորա անուան հետ ընկերութիւն անելու:—

ՍԱԼԱՐԻՆՕ

Դէհ, լաւ, վերջացրու:

ՍՕԼԱՆԻՑ

Ի՛յ, ի՞նչ ես ասում:—Դէհ, վերջն այն է, որ Անտոնիօն մի նաւ է կորցրել:

ՍԱԼԱՐԻՆՕ

Երանի՛ այդ լինէր նորա կորուստների վերջը:

ՍՕԼԱՆԻՐ

Ամէն, ասում եմ վաղօրոք, քանի որ աստանան չէ կտրել աղօթքս, որովհետեւ ասան գալիս է նա մի հրէայի կերպարանքով:

Գալիս է ՇԵՅԼՕԿ

ՍՕԼԱՆԻՐ

Հը, ի՞նչ կայ, ՇԵՅԼՕԿ. ի՞նչ նորութիւն կայ առևտրական աշխարհում:

ՇԵՅԼՕԿ

Դուք գիտէք, ոչ ոք այնպէս լու չըզիտէ, ոչ ոք այնպէս լու չըզիտէ, ինչպէս դուք, որ իմ գոլտոր փախել է:

ՍԱԼԱՐԻՆՐ

Այդ ճշմարիտ է. ես իմ կողմից ճանաչում եմ այն գերձակին, որ նորա համար թուեր կարեց, որոնցով նա թռնու:

ՍՕԼԱՆԻՐ

ՇԵՅԼՕԿն էլ գիտէր, որ թռչունը թռչողուէլ էր, իսկ այդ միջոցին, բնական է, որ բոլոր թռչունները թողնում են իրանց բները:

ՇԵՅԼՕԿ

Դորա համար նա անիծած է:

ՍԱԼԱՐԻՆՐ

Անշուշտ, եթէ աստանան կըլինի նորա դատարար:

ՇԵՅԼՕԿ

Իմ սեփական միս ու արիւնը ապտտամբեցաւ:

ՍԱԼԱՐԻՆՐ

Այժմ քեզ, հին Լէշ, այդ ծերութեանդ ժամանակ ապտտամբում է:

ՇԵՅԼՕԿ

Իմ միս ու արիւն ես իմ գտերն եմ ասում:

ՍԱԼԱՐԻՆՐ

Քո և նորա մեծ մէջ աւելի մեծ զանազանութիւն կայ, քան թէ սե փայտի և փղտկրի մէջ. քո և նորա արիւնի մէջ աւելի մեծ զանազանութիւն կայ, քան թէ կարմիր գինու և ըէյնվէյնի մէջ: — Բայց ասացէք մեզ, ի՞նչ էք լսել, արդեօք Անտ ծնիծն մի բան կորցրել է ծովի վրայ, թէ ոչ:

ՇԵՅԼՕԿ

Այդ էլ մի նոր տնայնորդութիւն: Սնանկ, շոյլ, որ հազիւ կարող է իւր երեսը ցոյց տալ Բիալտոի վերայ, աղքատ, որ այնպէս գոլգոլած ման էր գալիս շուկայում: — Թո՛ղ նա չըմոռանայ իւր

մուրհակը. նա ինձ վաշխառու էր կանչում— թող նա չբռնանայ իւր մուրհակը. նա միշտ փող էր փռել տալիս քրիստոնէական մարգապիտոթեամբ. թող նա չբռնանայ իւր մուրհակը:

ՍԱԼԱՐԻՆՈ

Ես համոզուած եմ, որ եթէ նա իւր ժամանակին (չբլճարէ, դու չես պահանջի նորա մար. ինչի՞ն է պէտք:

ՇԵՅԼՈԿ.

Չկներ կերակրելու համար: Եթէ այն ոչ ոքին չկիշաացնի, զոնեա իմ վրէժը կրկնաացնէ: Նա ինձ հայհոյել է. կէս միլիօնի չափ վնաս է տուել ինձ, ծիծաղել է իմ վնասի վերայ, ծաղրել է իմ վաստակը, հայհոյել է իմ ժողովուրդը, խանդարել է իմ առուտուրը, թշնամացրել է բարեկամներին և զոգուել թշնամիներին: Եւ ի՞նչ է պատճառը: Ես հրէայ եմ: Միթէ հրէան աչքեր չունի՞ մէթէ՞ հրէան ձեռներ չունի՞, միթէ չունի՞ նա անդամներ, գործարաններ, զգայարաններ, հակումներ, կրքեր, միթէ նա չէ՞ սննդով մի և նոյն կերակուրով, չէ՞ վերաւորով մի և նոյն զէնքերով, ենթարկուած չէ՞ մի և նոյն հրանդութիւններին, չէ՞ բռնկվում մի և նոյն միջոցներով, չէ՞ տաքանում և չէ զննում մի և նոյն աւմառով և ձմեռով, ինչպէս քրիստոնեան: Երբ որ դուք մեզ վերաւորում էք, միթէ մեր վերքից արիւն չէ՞ գնում: Երբ որ դուք մեզ խտազում էք, միթէ մենք չե՞նք ծիծաղում: Երբ որ դուք մեզ թունաւորում էք, միթէ մենք չե՞նք մեռնում: Եւ երբ որ դուք մեզ անպատիւ էք անում, միթէ մենք պիտի վրէժ չառնե՞նք: Երբ որ մենք ձեզ ամեն բանում նման ենք, այդ բանումն էլ ուզում ենք նման լինել ձեզ: Երբ որ հրէան անպատիւմ է քրիստոնեային, ինչով է արտայայտվում քրիստոնէական մարգապիտոթիւնը: Վրէժ ինչպիսիւ թեամբ: Երբ որ քրիստոնեան անպատիւմ է հրէային, քրիստոնեական օրինակին հետեւելով, ինչով պիտի արտայայտուի նորա համբերութիւնը: Իհարկէ վրէժ ինչպիսիւ թեամբ: Ես գործ կը ցնեմ այն չարութիւնը, որին դուք ինձ սովորեցնում էք, և թող ես յաջողութիւն չունենամ, եթէ ես չըզերազանցեմ իմ ուսուցիչներին:

ՍԱՌԱՅ

Ազնիւ պարոններ, Անաճնիօն, իմ պարոնը տանն է և ցանկանում է ձեզ անանի:

ՍԱԼԱՐԻՆՈ

Մենք նորան ամեն անգլ որոնեցինք:

յամուռնայ՝ աս՝ բոլոր Նգալիս է ՏՈՒԲԱԼԸ:
 յամն մտնի՝ զմեծաւորոց ունիւն ՍՕԼԱՆԻՅՈ

Ահա գալիս է մի ուրիշը սորա ցեղից. սոցա պէս երրորդին
 դժուար է գտնել, եթէ ինքը սատանան հրէայ չի գտնայ:
 (ՍՕԼԱՆԻՅՈ, ՍԱԼԱՐԻՆՅՈ ԵՒ ԾԱՌԱՆ դուրս են գնում)

ՇԷՅԼՕԿ

Դէ՛հ, Տուբալ, ի՞նչ նոր լուր ես բերում Գէնուաից: Գատը
 իմ գոստորը:

ՏՈՒԲԱԼ

Ես շատ տեղ գնացի, ինչտեղ նորա մասին լուր էի բայց
 գտնել չըկարողացայ:

ՇԷՅԼՕԿ

Այդպէ՛ս, այդպէ՛ս, այդպէ՛ս, այդպէ՛ս: Կորաւ զոհարը, որի
 համար երկու հազար ոսկի եմ տուել Ֆրանկֆուրտում: Ահա այժմ
 միայն եկաւ անէծքը մեր Ժողովուրդի վերայ. ես մինչև հիմա չեմ
 զգացել այդ անէծքը: Երկու հազար ոսկի արժէ, և էլ ուրիշ շատ
 թանկագին, թանկագին ակներ: Ես կրկամեայի, որ իմ գոստորը
 մեռած ընկած լինէր ոտներին առաջ և ակները լինէին նորա ականջ-
 ներդէմ: Կրկամեայի, որ նա դադարում պարկած լինէր ոտներին ա-
 ռաջ, և ոսկիները լինէին նորա զազաղի մէջ: Ոչինչ լուր չըկա՞յ նո-
 ցա մասին: Զրկա՞յ և ես դեռ ևս չըգիտեմ, թէ որքան ծախս է
 եղել նոցա գտնելու համար: Կորուստ կորուստի վերայ: Գողը այնքան
 տարաւ և այնքան ծախս եղաւ գողին գտնելու համար, և ոչինչ
 հտառեցումն, ոչինչ վրէժ: Զրկա՞յ տարաբաղդութիւն, բացի այն, որ
 եկաւ իմ գլխին: Զրկա՞ն հառաչանքներ, բացի այն, որոնք դուրս են
 թռչում իմ կուրծքից: Զրկա՞ն արտասուքներ, բացի այն, որոնց
 թափում եմ եմ:

ՏՈՒԲԱԼ

Ոչ ուրիշներն էլ հանդիպում են տարաբաղդութեան: Անտո-
 նիօն, ինչպէս լսեցի Գէնուայում:—

ՇԷՅԼՕԿ

Ի՞նչ, ի՞նչ, ի՞նչ: Տարաբաղդութիւն, տարաբաղդութիւն:

ՏՈՒԲԱԼ

Արցիքի է մի նաւ, որ գալիս էր Տրիպոլիսից:

ՇԷՅԼՕԿ

Գոհութիւն Ասաուծոյ, գոհութիւն Ասաուծոյ: Զչմարիւն է,
 Զչմարիւն է:

ՏՈՒԲԱԼ

Ես այդ լսեցի մի քանի նաւաստիներից, որոնք տգառաւել էին նաւաբեկութենից:

ՇԵՑԼՕԿ

Շնորհակա՛լ եմ, բարի Տուբա՛լ: Լա՛ւ լուր է, լա՛ւ լուր է:— Ի՞նչտեղ, Գէնուայո՛ւմ:

ՏՈՒԲԱԼ

Ինչպէս լսեցի, ձեր դուտորը Գէնուայում մի դիշերուայ մէջ ութսուն ոսկի է ծախսել:

ՇԵՑԼՕԿ

Դու դանակ ես ցցում սրախ մէջ—եւ իմ փողը էլ չեմ տեսնի—Ութսուն ոսկի մի անգամից, ութսուն ոսկի:

ՏՈՒԲԱԼ

Անտոնիօի պարտատէրներից մի քանիսը ինձ հետ միասին եկան Վենետիկ. նոքա հաւատացնում են, որ նա անպատճառ կրճատուի:

ՇԵՑԼՕԿ

Այդ բանին ես չա՛մ ուրախ եմ. ես նորան կրտսնջեմ, կըշարջարեմ. ուրախ եմ:

ՏՈՒԲԱԼ

Նոցանից մէկը ցոյց տուեց ինձ մի մատանի, որ ձեր դուտորը տուել էր նորան մի կապկի համար:

ՇԵՑԼՕԿ

Ցա՛ւր տանէ նորան: Դու տանջում ես ինձ, Տուբա՛լ. դա մի փրիւզա էր, որ ստացայ Լիայից, երբ ես դեռ ամուսնի էի. ես այն մատանին չէի տայ մի ամբողջ կապիկներով լի անտառի համար:

ՏՈՒԲԱԼ

Բայց Անտոնիօն հաստատ անանկ է:

ՇԵՑԼՕԿ

Այո՛. այդ ճշմարիտ է, այդ բոլորովին ճշմարիտ է: Գնա՛, Տուբա՛լ, վարձիր ինձ համար մի պաշտօնեայ, վարձիր տասն և չորս օր առաջ: Ես նորա սիրտը կըհանեմ, եթէ պայմանած ժամանակը կանցկացնէ. որովհետեւ եթէ նա Վենետիկից հեռանայ եւ կարող եմ շարունակել իմ առուտորը, ինչպէս ուզում եմ: Գնա՛, գնա՛, Տուբա՛լ, և հանդիպիր ինձ մեր սինագոգայի մօտ. գնա՛, բարի Տուբա՛լ. մեր սինագոգայի մօտ, Տուբա՛լ:

(Դուրս են գնում:)

ԵՐԿՐՈՐԻ ՏԵՍԱՐԱՆ.

Բէլմօնի. մի սենեակ Պօրցիայի տանը:

Մտնում են ԲԱՍԱՆԻՕ, ՊՕՐՑԻԱ, ԳՐԱՑԻԱՆՕ, ՆԷՐԻՍԱ և Հեռուորդներ:

Արկղերը դուռած են այնտեղ:

ՊՕՐՑԻԱ

Նա ձեզ խնդրում եմ, յետաձգեցէ՛ք

Ելի երկու օր ձեր ընտրութիւնը.

Պատճառ, եթէ դուք սխալուիք ընտրելիս,

Կըզդիւում ես ձեր ընկերութենից.

Ապա ուրեմն փոքր ինչ սպասեցէ՛ք:

Կարծես թէ մի բան ասում լինի ինձ.

(Միայն թէ դա սէր չէ), որ ես ձեզ կորցնել

Չէի կամենայ. և դուք լաւ պիտէ՛ք,

Որ այդ խորհուրդը կարող չէ մեզ տալ

Ասելութիւնը: Բայց որ իմ միտքը

Լաւ հասկանաք դուք—թէպէտ աղջիկը

Ունի միայն մտքեր և ոչ թէ բառեր—

Պէտք է ասեմ՝ ձեզ, որ ուրախութեամբ

Ելի մի քանի օր կըստահէի

Ձեզ այստեղ ինձ մօտ, առաջ քան թէ դուք

Ինձ համար ձեր բաղդը կըփորձէիք:

Նա կարող էի սովորեցնել ձեզ,

Թէ ինչպէս անէք ուղիղ ընտրութիւն.

Բայց այդպէս ուխտս կըզժրէի ես.

Նւ այդ անելու չունիմ ցանկութիւն:

Ուրեմն դուցէ անյաջող ընտրէ՛ք,

Նւ եթէ բանը այդպէս վերջանայ,

Ապա կըստիպէք դուք ինձ մեղանշել

Ձղջալով. թէ է՛ր ուխտադրու՞մ չեղայ:

Ո՛հ, այդ աչքերը ինձ կախարդեցին,

Դոքա իմ անձը երկու կէս արին.

Մէկ կէսը ձերն է, միւս կէսը ձերն է—

Կամենում էի ասել, թէ իմն է.

Բայց եթէ իմն է, ուրեմն ձերն է.

Այսպէս իմ անձը բոլորը ձերն է:

Ո՛հ. չար ժամանակ, որ տիրոջ ձեռից

Յափշտակում է իրաւունքները,
Այսպէս, թէ և ես ձերն եմ, ձերը չեմ—
Եթէ այդպէս է վճռել իմ բաղդը,
Թող նա անիծած լինի, ոչ թէ ես:
Եւ չափիցը դուրս երկար եմ խօսում,
Բայց և զխտութեամբ այդպէս եմ անում,
Որ ժամանակը շատ երկարացնեմ
Եւ ձեր ընտրութիւնը յետաձգեմ:

ԲԱՍԱՆԻՑ

Թողէ՛ք շուտ ընտրեմ, որովհետեւ ես
Ինչպէս որ այժմ եմ, տանջանքի մէջ եմ:

ՊՐՅԻՈՒ

Ի՞նչ, Բասանիօն տանջանքի մէջ է:
Ապա ուրեմն խոստովանեցէ՛ք
Ինձ իսկոյն, թէ ի՞նչ դաւաճանութիւն
Կայ ձեր սիրոյ մէջ:

ԲԱՍԱՆԻՑ

Միայն զարշէլք

Դաւաճանութիւնն անխտաճութեան,
Որ իմ սրտի մէջ կտակած է ձգում,
Թէ արդեօք պիտի վայելե՞մ սիրոյ
Երջանկութիւնը: Եթէ կախող եմ
Միանալ իրար հետ ձիւնն ու կրակը,
Նոյնպէս—իմ սէրն ու դաւաճանութիւնն:

ՊՐՅԻՈՒ

Այո՛, սակայն ես կարծում եմ, դուցէ
Տանջանքի տակն էք դուք այդ բանն տալով,
Ուր մարդ ամեն բան խոստովանում է:

ԲԱՍԱՆԻՑ

Խոստացէ՛ք ինձ կեանք, կըխոստովանիմ ճշմարտութիւնը:

ՊՐՅԻՈՒ

Շատ լաւ, ուրեմն

Խոստովանեցէ՛ք, ապա ապրեցէ՛ք:

ԲԱՍԱՆԻՑ

Խոստովանեցէ՛ք, ապա ապրեցէ՛ք.
Այո է իմ բոլոր խոստովանութիւնն:
Երջանիկ տանջանք, երբ որ տանջողը

Սովորեցնում է ինձ արդարացնող
Պատասխանները: Բայց թողէ՛ք գտնեմ
Նըջանկութիւնս այս արկղերի մէջ:

ՊՐՈՑԵՍ

Առաջ ուրեմն: Այս երեք արկղեց
Մէկում փակուած եմ. եթէ որ դուք ինձ
Սիրում էք, ապա այն արկղը կընտրէք:
Նէրիսա, և դուք բոլոր միւսները
Հեռու կանգնեցէ՛ք, և մինչ նա կընտրէ,
Թող բարձր հնչէ երաժշտութիւնն,
Այնպէս, որ եթէ սխալուի ընտրելիս,
Կարապի նման թող փչէ հողին
Երաժշտութեան հնչիւնների տակ.
Եւ որ աւելի յարմար լինի այս
Նըմանութիւնը, թող իմ աչքերը
Լինին յորդառատ մի գետ, որի մէջ
Կըզանէ նա թաց անկողին մահուան:
Բայց նա կարող է և ամեն—ապա
Ի՞նչ է լինելու երաժշտութիւնն:
Մի հանդիսաւոր նուագաժողովին,
Երբ նորապսակ իշխանի առաջ
Հպատակները չոքած երդվում են
Հաւատարմութիւն. դա բոլորովին
Նըման կրկնի քաղցր եղանակին,
Որ արշալուսին մեղմիկ հնչում է
Նորափետայի ննջող անանջին
Եւ հրաւիրում է նորան հարսանիք:
Ահա՛ գնում է նա նոյն վսեմութեամբ,
Բայց ևս աւելի մեծ սիրով, քան թէ
Երբեմն Արիիդը, երբ ոչնչացրեց
Օրիորդական հարկը, որ Տրոյան
Ողբալով տալիս էր լամեն տարի
Ծովափին հրէշին: Ես այժմ կանգնած եմ
Այստեղ իբրեւ զօհ, և ահա՛ այնտեղ
Հեռու կանգնած են դարգանեան կանայք,
Աչքերը լցուած արտասուքներով,
Եկել են տեսնել գործի վախճանը:

Գնա՛, ո՛վ Հերիուէս ապրի՛ր, կապրեմ՛ ես դժ՛ մկտապմ
 ես աւելի եմ գողում հայերով քանքո՛ւ յիմաւելիքմ նայ՛ տալմ
 Կռուին, քան թէ դու կռուի մաներով:
 (Նրաժշտութիւն, այն ինչ Բասանիօն արկերը զննելով մտաթում է:)

Ե Ր Գ

ԱՌԱՋԻՆ ՉԱՅՆ

Ասա՛, ի՞նչ տեղ է ծընում
 Սէրը, ուղեղում, թէ սրտում
 Ասա՛, ի՞նչպէս է ապրում:

ԵՐԿՐՈՐԴ ՉԱՅՆ

Սէրը ծնում է աչքերում,
 Հայեացքներով սննդվում,
 Բայց շուտ մանուկ հասակում,
 Մեռնում է իւր օրրանում:
 Թաղման զանգակ հնչեցնենք,
 ես սկսում եմ գնդ, գնդ, գնդ:

Պ Ա Ր

Ջնգ, զնգ, զնգ:

ԲԱՍԱՆԻՑ

Այսպէս ուրեմն արտաքին տեսքը
 Ձէ միշտ մի բանի իսկական պատկեր,
 Աշխարհս անդադար խաբվում է շինծու
 Ձարդարանքներով, ատարաններում:
 Կա՞յ արդեօք մի դուրծ այնքան անիրաւ
 եւ ապականուած, որ զարդարուելով
 Քաղցրալուր ձայնով, չըծածկէր իւր չար
 Սեւ կեր արանքը: Չըկայ կրօնի մէջ
 Մի մոլորութիւն, որ չըսրբացնէր
 Կեղծ պարեպաշար, որ չըհաստատէր
 Սուրբ զրբից բերած մի վկայութեամբ
 եւ որ չըծածկէր արտաքին զարդով:
 Չըկայ մոլորութիւն այնքան պարզամիտ,
 Որ աշխարհ գալով, չառնէր իւր վերայ

Արտաքին ձեռք առաքինութեան:
 Շատ կան երկչոտներ, որոնց արտերը
 Այնպէս խարդախ են, ինչպէս աւազկեց
 Շինած մի տոնդուխք, բայց էլի կրում են
 Կըզակների վերայ Հերկուլէսի և
 Մըսայլ Արէսի նըման մորուքներ:
 Իսկ նոցա ներսը լեարդը սպիտակ է
 Ինչպէս որ կաթը: Նոքա արտաքին
 Այդ նշաններով քաջարտութեան
 Ուզում են միայն, որ զարհուրեցիկ
 Երևին մարդկանց: Ապա նայեցէք
 Գեղեցկութեանը և դուք կըտեսնէք,
 Որ վաճառվում է նա իւր արտաքին
 Զարդերի քաշով, և այդ պատճառով
 Բնութիւնը այդտեղ այն հրաշքն է գործում,
 Որ ամենից շատ զարգարուող կանայք
 Ամենից շատ էլ թեթեւ են լինում:
 Այսպէս ոսկէփայլ և օձանման
 Գանգուր հուսերը, որոնք ինքնահաճ
 Կերպով խաղում են օդում հովի հետ
 Գեղեցիկ կարծուած մի կընօջ գլխին,
 Շատ անգամ գիտենք, որ այդ մի երկրորդ
 Դիւի օժիտն է. այն գանգը արդէն
 Գերեզմանումն է, որի վերայ այդ
 Մազերն աճել են: Այսպէս ուրեմն
 Արտաքին զարդն է մի չար ծովի
 Նենգաւոր ափը, գեղեցիկ մի քող,
 Որ մի հնդկացի գեղեցկուհու սե
 Երեսն է ծածկում. կարճ ասեմ, գիմակ
 Ե ճշմարտութեան, որով խորամանկ
 Մեր ժամանակը խաբում է նաև
 Խնաստուններին: Այդ պատճառով քեզ
 Չեմ ուզում ընտրել, ով փայլուն ոսկի,
 Դու կոչա կերակուր Միգաս արքայի
 Ոչ էլ քեզ. արծաթ, դու ստոր, գունաթափ
 Միջնորդ մարդկանց մէջ. բայց դու, հասարակ
 Եւ չնչին կապար, դու, որ աւելի

Սպառնում ես, քան թէ մի քան խոստանում:
Ինձ համոզում է քո պարզութիւնը:
Ես քեզ եմ ընտրում եւ քեզնից սպասում
Այժմ իմ բոլոր երջանկութիւնը:

ՊՕՐՑԻԱ

Ինչպէս եւ բոլոր ուրիշ կրքերը
Ցրուեցան օդում իմ կասկածները:
Յուսահատութիւնն յանկարծ չքացաւ,
Սիրոս գող ձգող երկիւղը անցաւ,
Եւ դեղնատեսիլ, տգեղ նախանձը:
Որ տանջում էր եւ մաշում իմ անձը:
'Տ', չափաւորի՛ր, սէ՛ր, քո հրճումները,
Մեղմով անձրեւէ՛ քո ցնծութիւնը:
Անչափ եմ ըզգում այդ օրհնութիւնը:
Պակտեցրո՛ւ, թէ չէ կանցնի իմ կեանքը:

ԲԱՍԱՆԻՑ

(Բայ է անում կապարէ արկով)

Այս ի՞նչ եմ տեսնում: Չքնաղ Պօրցի՛ւյի
Կենդանագիրը: Ո՞ր կիսաստուածը
Այսքան մօտեցաւ արարչութեանը:
Արդեօք շարժվում է իրաւ այս աշխը,
Թէ իմ աչքին է շարժուն երևում:
Ահա՛ կեսաբաց այս շրթունքները
Իրարից քաղցր շունն է բաժանում:
Այսպիսի քաղցր բարեկամները
Պէտք է այսպէս քաղցր բաժանուած լինին:
Նկարիչն այստեղ նորա մտքերում,
Կարծես թէ սարդի դերն է խաղացել:
Հիւսել է մի ցանց, որի մէջ մարդկանց
Սրտերն ընկնում են, ինչպէս մոծակներ
Սարդի ոտաշնում: Բայց այս աշխերը —
Ո՛հ, ի՞նչպէս արդեօք կարողացաւ նա
Տեսնել նկարել: Ինձ այնպէս է թւում,
Որ երբ նկարեց նա մէկը, պէտք է
Դա նորա զոյգ աշխը յափշտակեր
Եւ անզոյգ մընար: Բայց տեսէ՛ք ահա
Որքան հեռու է մընում այս ստուերից

Իմ գովասանքի ձշմարտութիւնը,
 Նոյնքան հեռու է ինքը՝ այս ստուերը
 ձշմարտութենից:— Ահա այն թուղթը
 որ ամփոփում է իւր մէջ իմ բազդը:

Դուք, որ տեսքին չէք նայում,

Յաջող և լաւ էք ընտրում:

Նրբ այս բազդը գտել էք,

Ուրեշը մի՛ որոնէք:

Եթէ որ այս հակառակ

Ձէ ձեր սրտի ցանկութեան

Եւ կարծում էք, թէ հասաք

Ձեր խնդրած երջանկութեան,

Ապա սիրով, խնդագին,

Ձեր սիրուհուն մօտեցէ՛ք

Եւ կուսական այտերին՝

Սիրոյ համբոյր՝ գրողմեցէ՛ք:

Ո՛հ, ինչ գեղեցիկ, սքանչելի խօսքեր

Թող առէք ապա ով իմ հոգոյս սէր:

(Համարում է նորան:)

Գալիս եմ ստանալ և ապա մուրհակով:

Նրբ ուրիշ հեռ մէկը մրցում է

Մի մրցանակի համար թանկագին

Եւ նա կարծում է, թէ յաջողում է

Նորան իւր գործը. նորա ականջին

Սկսում է թնդալ խուռն բազմութեան

Հաւանութիւնը և ամեն կողմից

Նրկինքն է հասնում քաջալերութեան

Ծափ՝ հարութիւնը. ապա այդ բանից

Հոգւով շփոթվում է նա և հիանում

Եւ երկմտելով ինքն իրան հարցնում:

„Արդեօք ինձ համար են այս բազմութեան

Աղաղակները ոգևորութեան:“

Ո՛վ քաղցր օրիորդ, ես ինքս ահա՛

Ձեր առաջ այդպէս կանգնած եմ հիմա.

Հողիս պաշարուած է կասկածներով.

Արդեօք ցընծիք է այս, թէ խկութիւն,

Ինչ որ տեսնում եմ ես իմ աչքերով,

Մինչև որ չտանեմ ձեզնից ստուգութիւն:

ՊՈՐՏԻԱ

Դուք ինձ տեսնում էք, Դոն Բասանիո, թե միջոցով դե
 Ինչպես որ ստեղծել է ինձ Տէր Աստուած: Ինչպե՞ս որ
 Թէպէս ես ինքս իմ անձի համար զձ զո՞ւրեքն զայն զմ
 Այնքան փառասէր չեմ, որ ցանկանամ
 Լինել աւելի լաւ, քան որքան եմ, որ ինչ որ զո՞ւր
 Սակայն ձեզ համար կը ցանկանայի, որքան զին սիրումնաւ
 Որ եռապատիկ քսան անգամ ես ինձ անձի բն
 Բազմապատկէի, որ հազար անգամ ինձ անձի սիրում
 Սրանից աւելի սիրուն լինէի, որքան զայն զո՞ւր
 Տառ հազար անգամ աւելի հարուստ լինեմ, որքան ինչ
 Եւ որ ձեզանից աւելի բարձր լինեմ, որքան զայն զո՞ւր
 Գրնահատուէի, կը ցանկանայի, որքան զին սիրումնաւ
 Որ ես ձիրքերով և գեղեցկութեամբ, որքան զին սիրումնաւ
 Բարեկամներով և հարստութեամբ, որքան զին սիրումնաւ
 Անգին լինէի: Բայց իմ արժէքի և ինչպե՞ս որ զո՞ւր
 Բոլոր գումարը մի շնչին բան է, որքան զայն զո՞ւր
 Որ ահա այս է. որ ես մի անուս լինեմ, որքան զին
 Անփորձ աղջիկ եմ. միայն բաղրաւոր եմ,
 Որ ուսման համար դեռ պառաւտած չեմ.
 Աւելի ևս բաղրաւոր եմ ես,
 Որ ուսանելու անընդունակ չեմ.
 Եւ ամենից շատ բաղրաւոր եմ ես,
 Որ փափուկ խելքս այժմ յանձնում եմ
 Ես ձեր վարչութեան իբրեւ ամուսնուս
 Իբր առաջնորդիս և թագաւորիս:
 Այժմ ես ինքս և այն բոլորը,
 Ինչ որ ես ունիմ ձեզ է պատկանում.
 Դեռ ևս մի վայրկեան սորանից առաջ
 Տէր էի ես այս շքեղ կալուածքի,
 Տիրուհի բոլոր իմ ծառաների,
 Ինքս իմ թագուհի. և ահա հիմա
 Թէ այս ամրոցը, թէ ծառաները
 Եւ թէ ես ինքս—բոլորը ձերն է,
 Իմ տէր և իշխան, սաացէք բոլորը
 Այս մատանու հետ: Բայց երբ և իցէ
 Եթէ բաժանուիք դուք այս մատանուց,
 Կորցնէք և կամ թէ ընձայէք մէկին.

Ապա այդ բանից ես կըզուշակեմ:

Որ բոլորովին էլ չէք սիրում ինձ,
եւ իրաւունքով կըմեղագրեմ ձեզ,
Որ դուք յանցաւոր էք եւ դաւաճան:

ԲԱՍԱՆԻՑ

Օրիորդ, դուք իմ լեզուս կապեցիք,
երակներիս մէջ վազող սրխնն է
Միայն ձեզ հետ խօսում: Հոգիս շփոթուած է
Ինչպէս շփոթուած է լինում մրմնջող
եւ գոհ ամբօխ սիրած իշխանի
Գեղեցիկ ծառը լսելուց յետոյ,
երբ զգացմունքները իրար խառնուելով
Արտայայտվում են բորձրաձայն, թէ եւ
Առանց բաւերիւ—Բայց թէ մատանին
Բաժանուի այս մատից, հետն էլ կըբաժանուի
Իմ կեանքը ինձնից: Ո՛հ, այն ժամանակ
Վստահ ասացէք, որ Բասանիօն
Հոգին փռել է:

ՆԷՐԻՍԱ

Տէ՛ր եւ տիրուհի,

Այժմ յաջողութեամբ պատկուած անձնելով
Մեր սրտի բոլոր ցանկութիւնները,
Կարող ենք կանչել, բաղդաւոր լինիք,
Բաղդաւոր լինիք, տէ՛ր եւ տիրուհի:

ԳՐԱՅԻԱՆՑ

Ազնիւ բարեկամ իմ, Բասանիօ
եւ դուք պատուական, քնքոյշ օրիորդ,
եւ բոլոր սրտով ցանկանում եմ ձեզ,
Որ դուք վայելէք ձեր սրտի ուզած
երջանկութիւնը եւ համոզուած եմ,
Որ եւ դուք նոյնը ցանկանում էք ինձ.
եւ երբ որ դուք ձեր փոխադարձ սիրոյ
Ուրախ հանդէսը կատարում լինիք
Խնդրում եմ թոյլ տաք ինձ էլ նոյն օրը
Հարսանիք անել:

ԲԱՍԱՆԻՑ

Հոգեով յօժար եմ,

եթէ քեզ համար մի կին կըծարեաս:

ԳՐԱՑԻԱՆՈ

Նաա շնորհակալ եմ, պարոն, ինձ համարոք քննարկող
Դուք կին ճարտեցիք: Իմ աչքն էլ սուր է: Ես գիտեմ, որ
ինչպես և ձերը. դուք նկատեցիք, ես իմ արվեստով
Օրիորդին, ես նորա աղախնուն. և ես գիտեմ, որ
Դուք սիրեցիք, և ես էլ սիրեցի: Ես գիտեմ, որ
Բասանիօ, ես էլ ձեզ պէս սովոր չեմ ունի: Ես գիտեմ,
Այսօրուայ բանը էզուցուայ ձգել:

Այս արկղերից էր կախուած ձեր բաղդը: Ես գիտեմ,
Նոյնպէս և իմը, ինչպէս որ ահա պարոն ձեր պարոն
Բանից դուրս եկաւ, որովհետեւ ես

Այնքան շատ արդէն սիրախօսեցի, որ չեմ յախճարէ
Մինչև քրտնեցայ, այնքան երգուեցի, որ չեմ յախճարէ
Մինչև որ կոկորդս ցամաքեցաւ.
Վերջապէս — ահա, այս գեղեցկուհին
Խոտառցաւ ինձ իւր սէրը բնծայելու
Թէ՛ ձեզ յաջողի սիրուհուն գրաւել:

ՊՐԵՏԻԱ

Իրա՞ն, Ներիաս:

ՆԵՐԻԱ

Այո՛, օրիորդ,

Եթէ միայն կրտաք ձեր հաճութիւնը:

ԲԱՍԱՆԻՕ

Իսկ դուք, Գրացիանիօ, կատակ չէք անում:

ԳՐԱՑԻԱՆՈ

Ո՛չ, բոլորովին ուղիղ եմ ասում:

ԲԱՍԱՆԻՕ

Ձեր հարստանիքով դուք կը գարդարէք:

Մեր հարստանիքի ուրախ հանդէսը:

ԳՐԱՑԻԱՆՈ

Մենք ձեզ հեա գրաւ կը գանք հաղար ոսկու վերայ, թէ ով
մեզանից աւելի շուտ տղայ կունենայ:

Բայց տեսէք ահա, այս ո՞վ է գալիս:

Լօրէնցօն և իւր հեթանոսուհին

Եւ իմ երկրացի հին բարեկամը

Պարոն Սալէրիօն:

Մտնում են ԼՕՐԷՆՏՅՈՆ, ՋԵՄԻԿԱՆ և ՍԱԼԵՐԻՕՆ

ԲԱՍԱՆԻՕ

Բարո՛վ, Լօրէնցօ

Բարով, Սալէրիօ, ես շատ ուրախ եմ
 Ձեր այստեղ գալուն, եթէ որ միայն ձեռք
 ես իմ նոր դրութեամբ իրաւունք ունիմ
 Ձեզ ընդունելու: Ո՛վ իմ նազելի,
 Ազնիւ Պօրցիա, խնդրում եմ թող տաք զո՞ւս
 Որ իմ երկրացի բարեկամներին
 Ընդունեմ այստեղ ինձ մօտ իբրեւ հիւր:

ՊՈՐՑԻԱ

Նոքա ձեր և իմ ազնիւ հիւրերն են,
 եւ ես այդպէս եմ նոցա ընդունում:

ԼՕՐԷՆՑՈ

Շատ շնորհակալ եմք, ազնիւ օրիորդ:
 Պարոն Բասանիօ, ես պէտք է ասեմ,
 Որ մտադրութիւն չունէինք այժմ
 Ձեզ մօտ հիւր գալու: Բայց ճանապարհին
 Պատահեցաւ ինձ մեր Սալէրիօն
 եւ այնքան խնդրեց, որ ես վերջապէս
 Չըկարողացայ հրաժարուիլ նրա հետ
 Ընկերանալուց:

ՍԱԼԷՐԻՕ

Այո, այդպէս է:

Ես բերի սորան, և դորահամար
 Ունէի պատճառ: Ձեզ ողջունում է
 Սինիօր Անտօնիօն:

(Նա տալիս է Բազանիօին մի նամակ:)

ԲԱՍԱՆԻՕ

Նախ քան կըբանամ
 ես այս նամակը, խնդրում եմ ասեք,
 Արդեօք ի՞նչպէս է իմ բարեկամը:

ՍԱԼԷՐԻՕ

Հիւանդ չէ, պարոն, եթէ հիւանդ չէ
 Միայն նորա հոգին, ոչ առողջ, երբ որ
 Առողջ չէ հոգին: Նորա դրութեան հետ
 Կըճանոթացնէ ձեզ այս նամակը:

(Բասանիօն քաջ է անում նամակը:)

ԴՐԱՑԻԱՆՕ

Նէրիսա, սիրով ընդունիր ահա
 Այս օտարուհուն: Սալէրիօ, տուէ՛ք

Սկսեմ ձեր ձեռք: Ի՞նչ լուր էք բերում
Մեզ մեր Վենետիկից: Արդեօք ի՞նչպէս է
Սինիօր Անտօնիօն, մեր արքայական
Վաճառականը: Գիտեմ շատ ուրախ
Կը լինի նա մեր յաջողութեան վրայ:
Իբրև Յասոններ եկանք գրաւեցինք
Մենք ոսկէ գեղմը:

ՍԱԼԵՐԻՑ

Ո՛հ, երանի թէ

Նորա կոցրած գեղմը գտնէիք:

ՊՕՐՑԻԱ

Մի սոսկալի լուր է բովանդակում

Իւր մէջ այս թերթը, որ Բասանիօի

Այտերի գոյնը յափշտակում է:

Անշուշտ մեռել է մի լաւ բարեկամ:

Եւ ուրիշ ոչ ինչ ամբողջ աշխարհում

Ձեր կարող այրպէս սաստիկ ներգործել

Մի հաստատամիտ աղամարդու վերայ:

Ի՞նչ, ևս աւելի ու աւելի վատ:

Բասանիօ, այժմ ես ձեր կէս տնձն եմ,

Եւ կէսը ի՞նչ է, ինչ որ այդ թուղթը

Բովանդակում է:

ԲԱՍԱՆԻՑ

Ով իմ սիրելի

Անդին Պօրցիա, ոչ մի ժամանակ

Դեռ չեն սևացրել թուղթը այսպիսի

Սոսկալի բառեր: Ով, քաղցր օրիորդ,

Երբ որ առաջին անգամ յայտնեցի

Ես ձեզ իմ սէրը, անկեղծ ասացի

Ձեզ, որ իմ բոլոր հարստութիւնը

Արիւնիս մէջն է, այսինքն որ ես

Ազնուական եմ. և սուտ չասացի:

Բայց, ո՞վ բարեկամ, թէև ինքս ինձ

Ես այդպէս աժան էի գին դնում,

Բայց զուք կը տեսնէք, որ և այդ բանը

Իմ կողմից շատ մեծ ենապարծութիւն էր,

Ասելով ձեզ, որ ես ոչ ինչ չունիմ:

Պէտք է ասէի, որ և ոչընչից
 Շատ ստիպու ունիմք նա ինձ գրաւ դրրի
 Իմ ամենալաւ բարեկամի մօտ,
 Եւ բարեկամիս — ամենաանհաշտ
 Իւր թշնամու մօտ, որ փող ձեռք բերեմ:
 Ահա՛, օրիորդ, տեսէ՛ք նամակը.
 Սա է մարմինը իմ բարեկամի,
 Եւ մէջը զըրաժ ամեն մի բաւը
 Է մի բացուած վերք, որից հոսում է,
 Արիւնն ինչպէս գետ: — Բայց Սալէ՛րիօ,
 Միթէ ճշմարիտ է այդ բոլորը,
 Մի՞թէ անյաջող վերջացան նորա
 Բոլոր դործերը. բոլորը փչացան:
 Մի՞թէ ոչ մի նաւ չը վերադարձաւ,
 Ոչ Տրիպօլիսից, ոչ Մէկսիկոից,
 Ոչ Անդլիայից, ոչ Հնդկաստանից,
 Ոչ Լիսաբոնից, ոչ Բէրբէրիայից.
 Մի՞թէ ոչ մէկը նորա նաւերից
 Աննաւա չը մնաց ծովի ժայռերից:

ՍԱԼԷՐԻՕ

Այո՛, ոչ մէկը: Բայցի դորանից
 Եթէ ունենար էլ Անտօնիօն
 Պատրաստի գումար իսկոյն իւր պարտքը
 Հատուցանելու, ես կարծում եմ, որ
 Հրէան չէր առնի: Երբէք չեմ տեսել
 Նա մի արարած, որ կրքում լինէր
 Մարդու կերպարանք և այդպէս սաստիկ
 Փափաքում լինէր փչացնել մարդուն:
 Քիչեր և ցերեկ էլ հանգստութիւն
 Չէ տալիս դքսին և միշտ կրկնում է
 Նորա ականջին, թէ նա ոտնակոխ
 Կանէ տէրութեան ազատութիւնը
 Եթէ օրէնքով չի վճարի դործը:
 Բասն պատուաւոր վաճառականներ,
 Նոյն ինքը դուքսը, սենատորները
 Շատ աշխատեցին համոզել նորան,
 Բայց և ոչ մէկը չը կարողացաւ

Հրաժարեցնել նրան իւր չար պահանջից, քննարկեալ աւել
եւ նա անդադար այս բանն է կրկնում: Եւ յայտն
Իրաւունք, տուգանք և պարտամուրհակ:

ՁԵՍԻԿԱ

Նրբ ես դեռ ևս նորա մօտ էի,
Ինքս լսեցի, ինչպէս երգվում էր
Նա Խուս և Տուբալ Հրէաների մօտ,
Որ ուրախութեամբ նա կը պահանջէ
Անտօնիօի միսը և կառնէ,
Քան թէ նրա պարտքի քսանապատիկը:
Ես գիտեմ, պարոն, եթէ օրէնքը,
Իշխանութիւնը և դատարանը
Զը միջաման, շատ վատ կը լինի
Այն խեղճի բանը:

ՊՕՐՑԻԱ

Եւ այդ վտանգին
Ննթարկուած է ձեր լաւ բարեկամը:

ԲԱՍԱՆԻՅ

Այո, ամենայաւ բարեկամս,
Ամենաբարի սրտի տէր մի մարդ,
Որ միշտ պատրաստ է օգնել ուրիշին.
Այնպիսի մի մարդ, որ վարդարուած է
Հին հռովմէական առաքինութեամբ
Աւելի, քան թէ Իտալիայի մէջ
Ապրող մի այլ մարդ:

ՊՕՐՑԻԱ

Բայց ո՞րքան է պարտ
Նա այն Հրէային:

ԲԱՍԱՆԻՅ

Երեք հազար ոսկի,
Որ նա հրէայից առաւ ինձ համար:

ՊՕՐՑԻԱ

Ի՞նչ, ոչ աւելի: Վեց հազար տուէք
Եւ ոչնչացրէք պարտամուրհակը.
Կրկնապատկեցէք, եռապատկեցէք
Պէտք այդ գումարը, առաջ քան մի մարդ
Անգամ կը պակսի մի նորա նման:

Լաւ բարեկամից Բասանիօի
 Պարտքի պատճառով: Բայց առաջ եկէ՛ք
 Դնանք եկեղեցի և անուանեցէ՛ք:
 Ինձ ձեր ամուսին, յետոյ զընացէ՛ք:
 Վենետիկ ազնիւ բարեկամի մօտ,
 Որովհետեւ դուք երբէք չը պէտք է
 Անհանգիստ սրտով անկողին մանէ՛ք:
 Պօրցիայի հետ: Փող շատ կը տամ ձեզ,
 Որ կարողանաք վճարել պարտքի
 Քսանապատիկը. վճարեցէ՛ք և
 Շուտ վերադարձէ՛ք ինձ մօտ ձեր ազնիւ
 Բարեկամի հետ: Մինչև ձեր գալը
 ես և Ներիսան, երկուսս կապրենք
 Իբրև աղջիկներ և այրի կանայք:
 Դընանք. դուք պէտք է ճանապարհ ընկնէ՛ք
 Այս տեղից նոյն իսկ ձեր պսակի օրը:
 Ողջունեցէ՛ք ձեր բարեկամներին.
 Ուրախասիրտ եղէ՛ք: Որքան թանկ գընով
 Դընեցի ես ձեզ, այնքան աւելի
 եւս կը սիրեմ: Բայց նախ իմանանք,
 Թէ ի՞նչ է զըլում ձեր բարեկամը

ԲԱՍԱՆԻՕ (կարգում է նամակը):

Միտելի Բասանիօ, իմ բոլոր նաւերը կորան, պարտատէրքս ան-
 գութ են. իմ բարօրութիւնը բոլորովին քանդուած է, հրէային տը-
 ւած պարտամուրհակիս ժամանակը անցաւ, և որովհետեւ պարտքս
 վճարելով ինձ անկարելի է կենդանի մնալ, ուրեմն իմ և ձեր մէջ
 եղած բոլոր հաշիւները վերջացած են, ես միայն ցանկանում եմ, որ
 մեռնելուցս առաջ տեսնեմ ձեզ: Բայց այնպէս արէ՛ք, ինչպէս ձեր
 կամքն է: Եթէ ձեր սէրը չի համոզի զալ, ապա թող չը համոզէ ձեզ
 իմ նամակը:

ՊՐՑԻՍ

Ո՛վ իմ սիրելի ամեն բան թողէ՛ք
 եւ շուտ զընացէ՛ք:

ԲԱՍԱՆԻՕ

Այո՛, կըշտապեմ:

Որովհետեւ ձեր հաճութիւնն ունիմ:

Բայց առաջ քան թէ կը վերադառնամ,

Ոչ մի անկողին ինձ չի ուշացնի
 Եւ ոչ ուրիշի հանգստութիւնը
 Երբէք իրարից մեզ չի բաժանի:

(Ամենքը դուրս են գնում):

ԵՐՐՈՐԴԻ ՏԵՍԱՐԱՆ

Վ Ե Ն Ե տ ի կ. Փ ո ղ ո ջ .

Մտնում են ՇԵՅԼՕԿ, ՍՕԼԱՆԻՑ, ԱՆՏՈՆԻՑ Լ ԲԱՆՏԱՊԵՏԸ

ՇԵՅԼՕԿ

Լաւ նայիր սորան, բանտապետ: — Ոչ ինչ
 Մի ասիր դու ինձ զթութեան մասին:

Սա այն յիմարն է, որ անանց չաճի:

Փող էր փոխ տալիս: — Լաւ նայիր սորան, բանտապետ:

ԱՆՏՈՆԻՑ

Բարի Շէյլօկ, լսեցէք:

ՇԵՅԼՕԿ

Նա պահանջում եմ, ինչ որ մուրհակով
 Ինձ հասնելու է, էլ ուրիշ ոչ ինչ:

Երգուել եմ ստանալ անպատճառ, ինչ որ

Նշանակուած է մուրհակում: Դու ինձ

Շուն էիր կանչում, ապա զգուշացի՛ր

Իմ առամներից: Դուքսն արդարապես

Կը լինի ինձ հետ և կը պաշտպանէ:

Իմ իրաւունքը: — Նա զարմանում եմ:

Քեզ վրայ, անպիտան բանտապետ, որ դու

Այնքան անխելք ես, որ կատարում ես

Սորա խնդիրքը և դուրս ես գրնում

Սորա հետ բանտից:

ԱՆՏՈՆԻՑ

Շէյլօկ, խնդրում եմ:

Լաի՛ր, թէ ինչ եմ ուզում քեզ ասել:

ՇԵՅԼՕԿ

Նա մուրհակի մէջ զրրածն կ'ուզում,

Չեմ ուզում լսել ես քո խօսքերը:

Նա պահանջում եմ, ինչ որ մուրհակով

Ինձ է պատկանում: Ուրեմն ոչ ինչ
Մի՛ տաէք դուք ինձ: Դուք ինձ չէք կարող
Շինել փափկասիրտ և կոյր մի յիմար,
Որ քրիստոնէայի աղաչանքներին
Ականջ է դնում գլուխը ցնցելով,
Խոր հառաչելով և կարեկցելով:
Մի՛ գաք ետեւիցս: Թօսքեր չեմ ուզում,
Այլ մուրհակի մէջ դրածն եմ պահանջում:
(Շէյտիկը դնում է):

ՍՕԼԱՆԻՑ

Անգութ շուն է նա, որի նրմանը
Մարդ դեռ տեսել չէ:
ԱՆՏՕՆԻՑ
Թողէք գնա: Նա էլ
Ի դուր տեղ խնդրել չեմ ուզում: Նորան: Երաւ ցփսի դժբախտ
Նա կեանքս է խնդրում, և գիտեմ, ինչի.
Շատ անգամ նորա պարտապաններին
Ապատել եմ ես նորա ճանկերից,
Երբ ինձ խնդրել են, և այդ պատճառով
Ատում է նա ինձ:

ՍՕԼԱՆԻՑ

Ես հաւատտի եմ, զգանքս իմ օրհանգստի
Որ դուքսն անվավեր կը համարի ձեր
Պայմանագիրը:

ԱՆՏՕՆԻՑ

Դուքսը կարող չէ
Օրէնքը քանդել: Նա չի կամենայ
Խլել օտարներից իրաւունքները
Որոնք տուած են նոցա Վեներական:
Այդպէս վարուելով, նա կը ստորացնէր
Հանրապետութեան օրէնքի վարկը
Օտարների մօտ, մինչ լաւ յայտնի է,
Որ մեր քաղաքի բոլոր վապտակը
Կախուած է նոցա հետ առումներից:
Ուրեմն գընանք: Վիշտն ու կորուստը
Այնքան հալումաշ են արել անձս,
Որ հազիւ ունիմ էլի մի ֆունտ միս,

Որ կարողանամ վաղը վճարել ինձ համարձակ
 ես իմ արիւնը փափագող անդուծ
 Պարտատիրոջը: Դընանք, բանտապետ:
 Աստուած տայ միայն, որ Բասանիօն
 Տեսնէ ինձ իւր պարտքը վճարելիս:
 Էլ այնուհետեւ մնացածը փոյթ չէ:
 (Նորա դուրս են գնում):

ՉՈՐԲՈՐԴ ՏԵՍԱՐԱՆ

Իհլմօնա. մի սենեակ Պօրցիայի տանը:

Ծանուտ են ՊՐՈՑԻԱ, ՆԷՐԻՍԱ, ԼՕՐԷՆՑՈ, ՋԵՍԻԿԱ ու ԲԱԼՏԱԶԱՐ

ԼՕՐԷՆՑՈ

Օրիորդ, ահա երես առ երես
 Ասում եմ ես ձեզ, որ աշխուրհար
 Եւ ուղիղ կերպով զգացել էք վստի:
 Եւ աստուածային բարեկամութիւն:
 Ապացոյց է ձեր համբերութիւնը,
 Որով տանում էք դուք ձեր ամուսնուց
 Անջատման ցաւին: Բայց թէ գիտե՞նաք,
 Թէ ումն էք տալիս դուք այդ պատիւը,
 Թէ ինչ պատուական մարդո՞ւ համար է
 Ձեր օգնութիւնը, որքան սիրելի
 Է ձեր ամուսնուն այդ բարեկամը,
 Գիտեմ աւելի կը հպարտանար
 Ձեր սիրտն այդ գործով, քան թէ ձեր հոգուն
 Սեփական մի այլ առաքելութեամբ:

ՊՐՈՑԻԱ

Նրբէք իմ կեանքում դեռ չեմ զգացել
 Նրբ կատարել եմ ես մի բարի գործ.
 Այժմ էլ չեմ զգայ: Նրկու բարեկամ,
 Որոնք իրար հետ միշտ կեն. կից են,
 Որոնք մի և նոյն սիրոյ լուծն են կրում,
 Պէտք է անպատճառ իրար նման լինին
 Դէմքով, սրտով և բընաւորութեամբ:
 Ահա՛ այս բանը ինձ համոզում է,

Որ Անտոնիօն իբրև ամուսնուհի չլինի և չլինի
 Մօտիկ բարեկամ, պէտք է և նորան
 Շատ նման լինի: Եթէ այդպէս է,
 Որքան չնչին է իմ արած ծախսը,
 Որ դժոխային անգթութենից
 Ազատեմ հոգուս նմանութիւնը,
 Բայց այս շատ մօտ է ինքնազոլութեան,
 Ուրեմն ուրիշ բանի վրայ խօսինք:
 Լօրէնցօ, ձեզ եմ յանձնում իմ տունը:
 Դուք պէտք է լինիք նորա մէջ տնտես
 Եւ կառավարիչ մինչև Բասանիօն

Կը վերադառնայ: Ես իմ սրտի մէջ
 Ծածուկ ուխտել եմ Աստուծոյ առաջ,

Ամենքից հեռու ապրել առանձին,

Միայն Ներիսային մօտս պահելով,

Անցկացնել օրերս աղօթելով,

Մինչև երկուսիս ամուսինները,

Կը վերադառնան: Այստեղից միայն

Երկու մղոն հեռու կայ մի մենաստան,

Այնտեղ ես և նա կապրենք միասին:

Ես ձեզ խնդրում եմ, չը մերժել իմ այս

Առաջարկութիւնն, որ ձեզ կատարել

Պարտաւորում են կարիքն ու սէրը:

ԼՕՐԷՆՑՕ

Մեծ ուրախութեամբ կը կատարեմ ետ

Օրիորդ, բոլոր ձեր հրամանները:

ՊՕՐՑԻՍ

Ես պատուիրել եմ իմ ծառաներին,

Որ հնազանդին ձեզ և Ձէսիկային,

Ինչպէս որ նոքա հնազանդ են ինձ և

Բասանիօն: Այժմ մնա՛ք բարով,

Մինչև որ կրկին էլի կը տեսնուինք:

ԼՕՐԷՆՑՕ

Թող միշտ անբաժան լինին ձեզանից

Ուրախութիւնն ու յաջողութիւնը:

ՋԵՍԵԿՍ

Ազնիւ օրիորդ ես ցանկանում եմ

Զեյ ամեն տեսակ ուրախութիւններ:

ՊՐՈՔՏԱ

Շատ շնորհակալ եմ. ես ինքս նոյնը
Ցանկանում եմ ձեզ: Դէ՛հ, մընա՛ք բարով,
Բարի Զէսիկա:

(Լորէնցօն եւ Զէսիկան դուրս են գնում):

Ապա՛, Բալտազար՛,

Ինչպէս որ դու միշտ եղել ես ազնիւ
եւ հաւատարիմ, թող եւ այժմ քեզ
Այդպէս ճանաչեմ: Ա՛ռ այս նամակը
եւ շտապի՛ր, որքան միայն կարող ես,
Դէպի Պադուա եւ տուր ուղղակի
Քեռորդուս, զօկտօր Բէլարիօին:
Նա քեզ կը յանձնէ թղթեր եւ զգեստներ,
Որ շուտ կը բերես նաւահանգիստը,
Որտեղից պէտք է զընալ Վենետիկ:
Մի՛ ժամաւաճառ լինիր խօսելով.
Շտապի՛ր, ես ինքս քեզանից առաջ
Այնտեղ կը լինիմ:

ԲԱՆՏԱԶԱՐ

Օրիո՛րդ, ահա՛

Շտապում եմ եւ մի բոպէ չեմ կորցնի:
(Բալտազարը գնում է),

ՊՐՈՔՏԱ

Դընանք, Նէրիսա՛: Ես մի բան եմ գրել
Մտքումս, որ քեզ դեռ ես յայտնի չէ:
Մենք կը տեսնենք մեր ամուսիններին
Աւելի շուտով, քան թէ սպասում են:

ՆԵՐԻՍԱ

Բայց արդեօք նոքա էլ մեզ կը տեսնեն:

ՊՐՈՔՏԱ

Այո՛, Ներիսա, միայն այնպիսի
Հանդերձ կը հազնենք, որ նոքա կարծեն,
Թէ մենք այն ունինք, ինչից որ վաւեր ենք:
Ես գրազ եմ դալի, ինչի վրայ կուզես,
Որ մենք այր մարդու զգեստներ հազնելով
Քեզանից կարիճ տղայ կերելիմ ես:

Վայելուչ կերպով կը կրեմ սուրս,
 Խօսելիս ձայնս այնպէս կը փոխեմ,
 Ինչպէս խօսում է նոր հասակ առած
 Մի երիտասարդ, այր մարդու նման
 Ման գալիս մեծ մեծ քայլեր կը դնեմ,
 Միշտ կռիւ ու վէճի վերայ կը խօսիմ,
 Ինչպէս անում են պարծենկոտ, յանդուգն
 Երիտասարդներ: Սըտեր կը փչեմ,
 Թէ ինչպէս ազնիւ, մեծատուն կանայք
 Աշխատում էին ստանալ իմ սէրը,
 Բայց ինձնից մերժուած հալումաշեղան
 Վշտից ու մեռան: — Միթէ հնար էր
 Ինձ բոլորին էլ բաւականացնել —
 Բայց ես ցաւում եմ, որ նոցա մահուան
 Պատճառ դառայ ես: Այնքան այսպիսի
 Սըտեր կը փչեմ, որ ամեն լսող
 Պատրաստ կը լինի երգմամբ հասարատել,
 Որ արդէն ամբողջ տարի կը լինի
 Ինչ որ ուսումն աւարտել եմ ես:
 Մտքումս ունիմ հազար մի տեսակ
 Այսպիսի բաներ, սընտպարծների
 Ճաշակին յարմար, և այդ բոլորը
 Պիտի գործ դնեմ:

ՆԵՐԻՍԱ

Ուրեմն պէտք է

Այր մարդի՞կ դառնանք:

ՊՕՐՑԻԱ

Այդ ի՞նչ հարցումներ է:

Լաւ է որ չը կայ այստեղ այնպիսի

Մի մարդ, որ բանը միշտ ծուռն է մեկնում:

Ն'կ, քեզ աւելի լաւ կը հասկացնեմ

Իմ միտքը կառքում, որ մեզ սպասում է

Պարտէզի դռանը: Շուտ արա, զընանք՝

Այսօր քսան մղոն պիտի անցկենանք:

(Նորա դուրս են գնում),

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՏԵՍԱՐԱՆ

Ի է լմ օ ն տ . Պ ա ր տ է զ .

Մտնում են ԼԱՆՁԵԼՕՏԸ և ՋԵՍԻԿԱՆ

ԼԱՆՁԵԼՕՏ

Իրաւ , ճշմարիտ եմ ասում : Որովհետեւ , գիտեք , ծնողների մեղքը հարցնւում է որդկերանցից . ուրեմն հաւատացէք ինձ , որ ես անհանգիստ եմ ձեզ համար : Ես միշտ անկեղծ եմ վարուել ձեզ հետ և հիմա էլ մի և նոյն անկեղծութեամբ յայտնում եմ ձեզ խմբաբերը այս գործի մասին : Ուրեմն մի վհատիք , որովհետեւ , ճշմարիտն ասեմ , ես կարծում եմ , որ դուք հոգւով կորած էք : Միայն մի հաստ յոյս կայ , որ կարող է օգտակար լինել ձեզ , բայց այդ յոյսն էլ մի տեսակ ապօրինի յոյս է :

ՋԵՍԻԿԱ

Բայց ի՞նչ յոյս է այդ :

ԼԱՆՁԵԼՕՏ

Այն յոյսն է , որ դուք կարող էք փոքր ինչ յուսալ , որ դուք ձեր հօր ծնունդը չէք , որ դուք Հրէայի դուստրը չէք :

ՋԵՍԻԿԱ

Այդ իրաւ որ մի տեսակ ապօրինի յոյս է : Ուրեմն հօրս մեղքերը կը հարցնուին ինձանից :

ԼԱՆՁԵԼՕՏ

Այդ ճշմարիտ է . ուրեմն ես վախենում եմ , որ դուք թէ հօր և թէ մօր կողմից կորած էք : Ազատուելով Ացիլլայից , որ ձեր հայրն է , ես ընկնում եմ Խորիբրայի մէջ , որ ձեր մայրն է . ուրեմն դուք կորած էք թէ այս և թէ այն կերպով :

ՋԵՍԻԿԱ

Ինձ կը փրկէ իմ այրը , որովհետեւ նա ինձ քրիստոնեայ դարձրեց :

ԼԱՆՁԵԼՕՏ

Այդ բանի համար նա շատ դատաւարաբար է : Արդէն բուսական քրիստոնէաներ կային , ուղիղ այնքան էին , որ միասին սիրով ապրէին : Այդ անպարար քրիստոնեայ դարձնելը կը բարձրացնէ խղիւղի գինը . երբ որ ամենքս կըսեինք խղի միս ուտել , այն ժամանակ կարճ միջոցում ոչինչ փողով էլ կարելի չէ լինի ձորել մի կտոր տապակած խղի ձարպ :

Պալիս է ԼՕՐԵՆՏՕՆ

ՁԵՍԻԿԱ

Ես կը պատմեմ իմ մարդուն ձեր ասածները, Լանչէլօտ, ահա գալիս է նա:

ԼՕՐԷՆՅՈ

Եւտով ես կըսես նախանձել ձեզ, Լանչէլօտ, եթէ դուք իմ կնոջը այդպէս անկիւնները կը տանէք:

ՁԵՍԻԿԱ

Ո՛չ, Լօրէնյօ, ձեզ ամենեւին հարկաւոր չէ վախենալ, որովհետեւ ես և Լանչէլօտը կռուած ենք: Նա ուղղակի ասում է, որ ինձ համար փրկութիւն չը կայ երկնքում, որովհետեւ ես մի հրէայի դուստր եմ, և նա հաւատացնում է, որ դուք լաւ անգամ չէք հանրապետութեան, որովհետեւ հրէաներին քրիստոնեայ էք դարձնում և այդպէսով թանկացնում խոզի միսը:

ԼՕՐԷՆՅՈ

Այդ բանի համար ես աւելի շուտ կարդարանամ հանրապետութեան առաջ, քան թէ դուք ձեր խոզերի համար Մաւրիտանացի կնոջ հետ: Որովհետեւ դուք, Լանչէլօտ, սպիտակամորթ լինելով, չը պէտք է այն սևամորթ կնոջը այնպէս ուռեցնէիք:

ԼԱՆՉԷԼՕՏ

Ես ցաւում եմ, որ ես նորա հետ այդ կատակն արի. բայց որովհետեւ երեխայի հայրը իմաստուն է, ուրեմն և նա չի մնայ սևտուն:

ԼՕՐԷՆՅՈ

Ինչպէս ամէն յիմար խօսքերով խաղում է: Ես կարծում եմ, որ շուտով սրտխօսութիւնը ամենից լաւ կարապայտուի լուսթեամբ և զրոյցասիրութիւնը կը գովվի թութակների մէջ: — Տուն գնա՛, ա՛յ տղայ, տա՛՛՛՛՛՛ ծառաներին, որ ամեն բան պատրաստեն ճաշի համար:

ԼԱՆՉԷԼՕՏ

Արդէն պատրաստել են, պարոն. նորա ամենքը ունին ստամբներ:

ԼՕՐԷՆՅՈ

Տէ՛ր Աստուած, ինչ դատարկախօս մարդ էք, Լանչէլօտ: Ուրեմն ասացէ՛ք, որ սեղանը պատրաստեն:

ԼԱՆՉԷԼՕՏ

Այդ էլ պատրաստ է, միայն սփռոցը պահաւ է:

ԼՕՐԷՆՑՈ

Ուրեմն խնդրում եմ ծածկէք:

ԼԱՆԶԷԼՕՏ

Ինձ ծածկեմ, պարոն: Ես լաւ գիտեմ, ինչպէս պէտք է պահեմ ինձ ձեր առաջ:

ԼՕՐԷՆՑՈ

Դարձեալ բառախաղութիւն: Մի՞թէ ուզում ես մի անգամից սպառել քո սրտխօտութեան բոլոր պաշարը: Ես քեզ խնդրում եմ, պարզ հասկացիր, պարզ ասած խօսքերը: Դեռ՝ առաջ քո ընկերներին, որ սեղանը ծածկեն, կերակուրները բերեն, և մենք կրգանք ճաշելու:

ԼԱՆԶԷԼՕՏ

Ինչ որ վերաբերում է սեղանին, պարոն, նա կը բերուի, ինչ որ վերաբերում է կերակուրներին, նոքա կը ծածկուին, իսկ ինչ որ վերաբերում է ձեր գալուն ճաշելու, այդ կախուած է ձեր յօժար կամքից: (Իսկու է գնում):

ԼՕՐԷՆՑՈ

Ո՛հ, Աստուած, այս ինչ դատարկ բառեր են:

Այս յիմարը իւր յիշողութեան մէջ

Տեղաւորել է ահագին պաշար

Սրամիտ խօսքերի: Ես ճանաչում եմ

Այո՛ և ուրիշ շատ յիմարներին

Հասարակութեան բարձր գիտերից,

Որոնք սորա պէս, սրբախօտութեան

Ետեից ընկած, միշտ մեղանշում են

Բանականութեան օրէնքների դէմ: —

Ձէսիկա՛, առա՛, ի՞նչպէս ես, հոգիս.

Եւ հիմա յայտնիր ինձ քո կարծիքը

Դօն Բասանիօի ամուսնու մասին:

ՋԷՍԻԿԱ

Ես հաւանում եմ նորան աւելի,

Քան թէ կարող եմ բառերով յայտնել:

Ես կարծում եմ, որ Դօն Բասանիօն

Պէտք է շատ պարկեշտ վարէ իւր կեանքը,

Որովհետեւ նրա կինը ամուսնի

Մի օրհնութիւն է, որ նա երկնային

Երջանկութիւնը արդէն կը գտնէ

Այստեղ երկրի վրայ: Բայց եթէ նա այդ
 Ձի գընահատի այստեղ երկրի վրայ,
 Ապա արժանի չի լինի երբեք
 Հասնել երկնային երջանկութեանը:
 Եթէ պատահի, որ երկու աստուած
 Վիճեն իրար հետ երկու կնոջ համար,
 Որոնցից մէկը լինէր Պօրցիան,
 Ապա անպատճառ հարկաւոր կ'լինի
 Որ էլի մի բան աւելցնեն նոքա
 Երկրորդ կընոջ վրայ, որովհետեւ և այս
 Թշուառ և կոպիտ աշխարհը չունի
 Նորա նըմանը:

ԼՕՐԷՆՑՈ

Ես էլ քեզ համար

Այնպիսի այր եմ, որպիսի կին է
 Բասանիօի համար Պօրցիան:

ՋԵՍԻԿԱ

Այդ մասին պէտք է հարցնէք նոյնպէս
 Եւ իմ կարծիքը:

ԼՕՐԷՆՑՈ

Իսկոյն կը հարցնեմ,

Միայն ե՛կ, առաջ գընանք ճաշ ուտենք:

ՋԵՍԻԿԱ

Ո՛չ, թողէք գովեմ ձեզ, քանի կուշտ չեմ:

ԼՕՐԷՆՑՈ

Ո՛չ, խնդրում եմ քեզ, սեղանի վերայ

Ասա, ինչ որ ինձ ասելիք ունիս.

Այնտեղ, ինչ որ ինձ կամենաս ասել,

Միւս բաների հետ կարող եմ մարտնչել:

ՋԵՍԻԿԱ

Լաւ, այնտեղ կասեմ ձեր գովասանքը:

(Նորա դուրս եմ գնում):

ՉՈՐՐՈՐԴ ԳՈՐԾՈՂ ՈՒԹԻՒՆ

ԱՌԱՋԻՆ ՏԵՍԱՐԱՆ

Վ Ե Ն Ե տ ի կ . Դ ա տ ա ր ա ն :

ԴՈՒՔՍԸ, ԾԵՐԱԿՈՅՏԻ ԱՆԴԱՄՆԵՐ, ԱՆՏՕՆԻՑ, ԲԱՍԱՆԻՑ, ԳՐԱՑԻԱՆՑ,
ՍԱԼԱՐԻՆՑ, ՍՕԼԱՆԻՑ և ՈՒՐԻՇՆԵՐ

ԴՈՒՔՍ

Ապա՛, այստեղ է արդէն Անտոնիօն:

ԱՆՏՕՆԻՑ

Այստեղ եմ, տէր իմ: Ի՞նչ էք կամենում:

ԴՈՒՔՍ

Ափսոսում եմ քեզ: Հակառակորդ
Քարէ սիրտ ունի, մարդ չէ, գազան է.
Նորան անյայտ է կարեկցութիւնը,
Նորա մէջ չը կայ մարդասիրութիւն:

ԱՆՏՕՆԻՑ

Վսեմափայլ իշխան, լսել եմ, որ դուք
Շատ էք աշխատել մեղմացնել նորա
Խիստ պահանջմունքը. բայց որովհետեւ
Նա յամառում է, և օրինաւոր
Միջոց մի չըկայ, որ կարողանար
Ազատել ինձ նրա ատելութենից,
Ապա ես նորա կատաղութեանը
Պիտի դէմ դրնեմ համբերութիւնս,
Եւ զինուորուելով հոգու անլրդով
Խաղաղութեամբը, կըտանեմ նորա
Սաստիկ բարկութեանն ու բռնութեանը:

ԴՈՒՔՍ

Գնացէ՛ք կանչեցէ՛ք հրէային այստեղ:

ՍՕԼԱՆԻՑ

Տէ՛ր, նա սպասում է դահլիճի դռանը:
Ահա գալիս է:

Մտնում է ՇԵՅԼՕԿԸ:

ԴՈՒՔՍ

Ճանապարհ տուէ՛ք,

Թողէ՛ք գայ կանգնի նա մեր առաջը: —

Շէյլօկ, ամենքը կարծում են, ես էլ

Նոյն կարծիքի եմ, որ դու չարագործ

Ձևանում ես միայն, մինչև որ գործը

Վրձիւ կըստանայ, և այնուհետև

Յոյց կըստաս դու քո կարեկցութիւնը

Եւ գթութիւնը, որով աւելի

Պիտի զարմացնես, քան թէ այդ կեղծեալ

Անդթութեամբը: Փոխանակ՝ որ դու

Պահանջես նրանից, ինչ որ մուրհակով

Քեզ պիտի հասնի, այսինքն այս խեղճ

Վաճառականի մարմնից մէկ ֆունտ միս,

Դու կըհրաժարուիս ոչ միայն տուգանքից,

Այլ սիրտդ շարժած մարդասիրութեամբ,

Մայր գումարից էլ կընծայես նորան

Անդամ մի մոտը, խղճալով նորան

Այն կորուստների համար, որոնց նա

Նոր ենթարկուել է, կորուստներ, որոնք

Կարող են ճնշել և արքայական

Վաճառականին, որոնք կարող են

Շարժել դէպի գութ և կարեկցութիւն

Նա և քարի պէս և երկաթի պէս

Անզգայ սրտեր, նոյն խկ թուրքերին

Եւ թաթարներին, որոնք սովոր չեն

Յոյց տալ մի նշան մարդասիրութեան:

Ահա ամենքս սպասում ենք, հրէայ,

Լսել քեզանից մի մեղմ պատասխան:

Շէյլօկ

Ձեր վեհմութեան արդէն առաջուց

Յայտնել եմ ես իմ մտադրութիւնը:

Մեր սուրբ շաքաթով երդուել եմ ստանալ,

Ինչ որ մուրհակով պիտի հասնի ինձ:

Եթէ կըմերժէք դուք իմ պահանջը,

Դուք կը մեղանչէք հանրապետութեան

Ապաստութեան և օրէնքների դէմ:

Դուք ինձ կը հարցնէք, թէ ինչե՞հ համար
 ես երեք հազար ոսկու փոխանակ՝ զոխտամ:
 Մէկ ֆունդ անպիտան միս եմ պահանջում:
 Ես ձեր այդ հարցին չեմ կամենում տալ
 Ոչինչ պատասխան: Բայց դիցուք ասեմ,
 Որ ինձ այդպէս է հաճելի: Արդեօք
 Բաւական է ձեզ այս պատասխանը:
 Ասենք յայտնուել է տանս մէջ մի մուկ,
 Եւ ես ուզում եմ տալ երեք հազար
 Ոսկի մըկանը թունաւորողին:
 Բաւական է ձեզ այս պատասխանը:
 Կան մարդիկ, որոնք զգլում են, երբոր
 Տեսնում են խոզի բացուած բերանը.
 Կան մարդիք, որոնք խելագարվում են
 Կատու տեսնելիս. կան և այնպիսիք
 Վերջապէս, որոնք էլ մէզը պահել
 Չեն կարողանում: Թէ յանկարծ փչեն
 Նոցա քթի տակ պարկ՝ բզուկը:
 Տպաւորութիւնն է կառավարում
 Մարդու կրքերը և տալիս նոցա
 Որոշ ուղղութիւն, նայելով թէ ինչ
 Ախորժ է նորան և ինչ անախորժ:
 Եւ այժմ ահա՛ իմ պատասխանը:
 Ինչպէս չենք կարող մենք առաջ բերել
 Ուղեղ պատճառը, թէ ինչե՞ մէկը
 Չէ սիրում խոզի բացուած բերանը,
 Միւսը կատուի պէս անվնաս կենդանուն,
 Երրորդը ձայնը պարկաբզուկի,
 Եւ որ ահամայ պիտի ենթարկուին
 Այս նախատինքին, լինելով ճնշուած,
 Իրանք էլ ձնչեն պիտ' ուրիշներին.
 Այդպէս էլ ինքս չըզիտեմ, ոչ էլ
 Ուզում եմ ասել ձեզ ուրիշ պատճառ:
 Բացի այս մէկից, որ վաղուց արդէն
 Անուսնիօն իմ մէջ ազդում է զգուանք
 Եւ ատելութիւն, և այդ պատճառով
 Ահա՛ վարում եմ նրա հետ այսպիսի

վնասակար միտքատ: Բաւական է ձեզ յայն
Այժմ պիտոսխանըստ սին խոսկաւս անուի իմ

ԲԱՍԱՆԻՑ
Բա պատասխան չէ, որ յիշի

Ո՛վ դու քննասիրա, դա արդարացնել
Կարող չէ երբէք անդթութիւնդ:

ՇԷՅԼՕԿ

Միթէ պարտական եմ ես քո ուղած
Պատասխանը տալ:

ԲԱՍԱՆԻՑ

Միթէ ամենքը

Սպանում են, ում որ նոքա չեն սիրում:

ՇԷՅԼՕԿ

Բայց միթէ որոնց չենք ուզում սպանել
Կարող ենք ատել:

ԲԱՍԱՆԻՑ

Միշտ ատելութիւն

Չէ ծընում իսկոյն վերաւորանքը:

ՇԷՅԼՕԿ

Միթէ թո՛յլ կըլաաս, որ երկրորդ անգամ
Կըծէ քեզ օձը:

ԱՆՏՕՆԻՑ

Ի՞նչուր էք վիճում

Դուք հրէայի հետ: Այդ մի և նոյն է,

Եթէ դուք կանգնէք ծովափի վերայ,

Եւ ալիքներին հրամայէք իջնել,

Կամ գայլին հարցնէք, ինչի՞նչ օչխարին,

Ստիպում է մայել դառնուկի համար,

Կամ թէ պատուիրել լեռների վերայ

Աճող մայրերին չըշարժել իրանց

Բարձր պինները և չըշառաչել,

Երբ որ երկնային մրրիկը նոցա

Ալէկոծում է: Աւելի հեշտ է

Առնադժուար դործ մի կատարել

Քան թէ կակղացնել հրէայի սիրտը —

Իրանից դժուար բան չըկայ աշխարհում —

Եւ այդ պատճառով ես ձեզ խնդրում եմ,
 Ել նորան ոչ ինչ մի՛ տառաջարկէք,
 Ել մի՛ ի գուր տեղ անհանգիստ լինիք,
 Այլ շուտ վերջացրէք իմ գաղափարներս
 Եւ կատարեցէք հրէայի կամքը:

ԲԱՍԱՆԻՑ

Երեք հազարի տեղ քեզ վեց հազար
 Ոսկի եմ առջիւս:

ՇԵՅԼՕԿ

Եթէ վեց հազար

Ոսկուց ամեն մի ոսկին վեց մասը
 Բաժանուած լինէր և խրաքանչիւր
 Մասը մի ամբողջ ոսկի արժեհար,
 Ես չէի առնի: Ես կամենում եմ
 Ստանալ այն, ինչ որ գրած է մուրհակում:

ԴՈՒՔՍ

Ինչպէս կարող ես սպասել գլխութիւն,
 Երբ որ դու ինքդ այդպէս անգութ ես:

ՇԵՅԼՕԿ

Ինչ վճռից արդեօք պիտի վախենամ,
 Երբ որ արդար եմ: Դուք ունիք ստրուկներ,
 Որոնց ձեր իշի, շան և ջորու պէս
 Անել էք տալիս սարկական անարդ
 Ծառայութիւններ, որովհետեւ դուք
 Դրնել էք նոցա: Հիմա՞ ասեմ ձեզ,
 Եկէք այդ մարդկանց ազատութիւն տուէք,
 Ամուսնացրէք ձեր ժառանգների հետ
 Ինչ՞ էք տանջում նոցա ստիպելով
 Կրել ծանր բեռներ: Նոքա էլ ձեզ պէս
 Թող քընեն կահուղ անկողիններում,
 Ձեր կերած համեղ կերակուրներով
 Թողէք քաղցրացներն իրանց քիմքերը:
 Բայց դուք ինձ այսպէս կը պատասխանէք,
 Այդ ըստրուկները մեզ են պատկանում:
 Նոյնպէս էլ ես եմ ձեզ պատասխանում,
 Փունա միսը, որ ես այժմ պահանջում եմ:

Ինձ շատ թանկ արժէ, այդ միտք իմն է, իմ բն
 եւ ես անպայմանաւ ուզում եմ ստանալ: Ինչ
 եթէ կըմերժէք դուք իմ պահանջը, ապա
 թքել եմ ես ձեր օրէնքների վրայ: Եւ որովհետեւ
 Ուրեմն Վենետիկ օրէնքը ոչ ինչ
 Զօրութիւն չունի: Սպասում եմ լսել Ձեր
 եւ ձեր վճիռը, տապէք, արդեօք չա՞նք զիստ
 կըստանամ, թէ ոչ:

ԳՈՒԲՍ

Ես այս ժողովը ծնող բաժնի
 Իմ իշխանութեամբ կարձակեմ, եթէ
 Այսօր չի յայտնվի այս տեղ Բէլարիօն, մի դուրս
 Ուսեալ դօկտօրը, որին կանչել եմ իմ տեղ վէճ
 Գործը վճռելու:

ՍԱԼԱՐԻՆՕ

Գուրբը կանգնած է, որով ոչ բան
 Տէ՛ր, մի լըրաբեր, որ Պապուայից
 Իսկոյն եկել է եւ որ դօկտօրից
 Նամակ է բերել:

ԳՈՒԲՍ

Կանչեցէք նորան,
 Բերէք նամակը:

ԲԱՍԱՆԻՕ

Լաւ կաց, Անաօնիօ
 Ազնիւ բարեկամ, սիրտդ լաւ պահիր: Եւ
 Աւելի շուտով կըստանայ հրէան
 Միտ, արիւնս, բոլորը, ինչ որ
 Ինձ է պատկանում, նախ քան մի կաթիլ
 Արիւն կըկաթի քո երակներից:

ԱՆՏՕՆԻՕ

Ես մի վարակուած ոչխար եմ հօտում,
 Աւելի յարմար մօրթուելու համար:
 Փրտած պրտուղը ծառից աւելի
 Շուտ է վայր ընկնում, քան թէ միտները:
 Ուրեմն թողէք ինձ իմ վիճակին:
 Դուք ինձ աւելի մեծ ծառայութիւն

Արած կը լինիք, եղբայր Բասանիօ,

երբ որ դուք կապրիք և կը շարադրէք

Տապանադիրս:

Խոնարհ է ՆԵՐԻՍԱՆ, հացնուած իբրեւ մի փառաբանի գրադիր:

ԴՈՒՔՍ

Դուք Պաշտպանից

Գալիս էք այժմ: Ձեզ ուղարկել է

Դոկտոր Բէլարիօն:

ՆԵՐԻՍԱ

Այո՛, այնտեղից,

Վսեմափայլ տէր իմ: Դոկտոր Բէլարիօն

Ողջունում է ձեզ:

(Նա տալիս է գրսին մի նամակ),

ԲԱՍԱՆԻՑ

Ինչե՞ր դու այդպէս

Նաանդով սըրում ես քո դանակը:

ՇԵՑԼՕԿ

Որ այս սրնանկից կարեմ տուգանքը:

ԳՐԱՑԻԱՆՈ

Անգղայ հրէայ, ոչ թէ ներքանիդ,

Այլ հոգուդ վերայ ես սրում դանակդ:

Բայց ոչ մի մետալ, դահճի կացինը

Անգամ այնքան սուր չէ, որքան սուր է

Քո շարութիւնը. Մի՞թէ կարող չէ

Ոչ մի աղերսանք թափանցել սիրտդ:

ՇԵՑԼՕԿ

Ոչ մէկը, որ քո սրամտութիւնը

Կարող է հնարել:

ԳՐԱՑԻԱՆՈ

Անիծա՛ծ, լինիս,

Ո՛վ դու անդութ շուն: Քո կեանքի համար

Ես բողբոլում եմ արդարութեան դէմ:

Դու հաւատարմ թէ մոլորեցնում ես

Ինձ հաւատաւ մէջ, և ես սկսում եմ

Պիլթապորտի հետ համաձայնիլ,

Թէ զազանների հոգիքը մարդկանց

Մարմինն են մտնում: Քո այդ շուն հոգին
Առաջ ապրում էր մի գայլի մորթում,
Որին կախ տունն սպանութեան համար:
Նորա չար հոգին թուա կախողանից
Եւ այդ միջոցին, երբ պարկած էիր
Դու քո գարշելի մօր արգանդի մէջ,
Մտաւ նա քո մէջ, որովհետեւ դու
Կատարեալ գայլ ես, արիւնածարաւ,
Կատաղի եւ չար:

ՇԵՅԼ ՕԿ

Հայ հոյեանքներով

Քեզ չի յաջողի պարտամուրհակի
Կրնիքք ջնջել, այլ ի զուր լեարդդ
Միայն կըցաւեցնես: Սրամտութիւնդ
Պահիւր, բարեսիրտ երիտասարդ դու,
Թէ չէ կը լինի նա ջարդ ու փշուր:
Ես իրաւունքս եմ այստեղ պահանջում:

ԴՈՒՔՍ

Բէլարիօն այստեղ իւր նամակի մէջ
Առաջարկում է մի երիտասարդ
Եւ ուսեալ դժկոթոյ. — ո՛ւր է նա:

ՆԵՐԻՍԱ

Այստեղ

Դուրսը սպասում է ձեր պատասխանին.
Արդեօք թող կըտաք, որ ներկայանայ:

ԴՈՒՔՍ

Մեծ ուրախութեամբ. Թող մի քանի մարդ
Գրնան եւ պատուով ներս բերեն նորան.
Իսկ այդ միջոցին ատենը լսէ
Բէլարիօի գրւած նամակը:

ՄԷԿ ԳՐԱԳԻՐ (կարդում է նամակը):

Պատիւ ունիմ յայտնել ձեր վսեմութեանը, որ ձեր նամակը
ստացած ժամանակը շատ հիւանդ էի. բայց նոյն րոպէին, երբ ձեր
նամակաբերը հասաւ այստեղ, ինձ մօտ էր մի հռովմայեցի երիտա-
սարդ դօկտօր, որ իբրեւ բարեկամ եկել էր ինձ տեսնելու: Ես ծանօ-
թացրի նորան այն վէճի հետ, որ հրէան ունի Անտօնիօ վաճառա-

կանի հետ. մենք միասին քրքրեցինք չափազանց: Նա լի գիտէ իմ
կարծիքը, որ աւելի լրացնելով իւր սեփական ուսումնականութեամբ
(որի ընդարձակութիւնը ես չեմ կարող բաւականաչափ գովել), իմ
փոխանակ կը ներկայացնէ ձեր վսեմութեանը և բաւականութիւն կը
տայ ձեր պահանջին: Ես ձեզ խնդրում եմ, չընայելով նորա երիտա-
սարդ հասակին, արժանաւոր կերպով ընդունել նորան, որովհետեւ
երբէք չեմ տեսել այդպիսի մատաղ մարմին այդպիսի ծեր գլխով:
Ես յանձնում եմ նորան ձեր ողորմած ընդունելութեանը, փորձը ա-
մենալաւ ջատագովը կը լինի նորա համար:

ԴՈՒՔՍ

Ահա՛ լսում էք, թէ ինչ է գործում

Մեզ Բէլարիօն. բայց կարծեմ ահա

Արդէն գալիս է ինքը դոկտորը:

Մտնում է ՊՐՈՖԻՍՈՐ ԿՐԻՍ ԲԻՍՏԱՐԻԱՆԻ հագնուած:

Տուէ՛ք ինձ ձեր ձեռք: Ձեզ ուղարկել է

Մեր Բէլարիօն:

ՊՐՈՖԻՍՈՐ

Այո՛, ծառայ եմ:

ԴՈՒՔՍ

Բարով էք եկել: Գնացէք նստեցէ՛ք:

Ծանօթ էք արդէն դուք այն վէճի հետ,

Որ այս ատենանը այսօր քննում է:

ՊՐՈՖԻՍՈՐ

Ես բոլորովին տեղեակ եմ գործին:

Ասացէ՛ք, ո՞րն է վաճառականը

Եւ ո՞րն է հրէան:

ԴՈՒՔՍ

Անտօնիօ և

Մեր Շէյլօկ, երկուսը էլ առաջ եկեք:

ՊՐՈՖԻՍՈՐ

Դժբ էք Շէյլօկը:

ՇԵՅԼՕԿ

Այո՛, Շէյլօկն եմ:

ՊՐՈՖԻՍՈՐ

Շատ զարմանալի վէճ էք սկսել դուք:

Բայց և այնպիսի վէճ է ձեր վէճը,

Որ վենետիկի օրէնքներովը

Ձեզ չէ արգելվում: —

(Անտոնիօն)

Ուրեմն դ՞ուք էք

Այդպէս նեղացած:

ԱՆՏՈՆԻՕ

Այո՛, ինչպէս որ

Ինքը ասում է:

ՊՕՐՑԻԱ

Դ՞ուք էք ստորագրել

Մուրհակը:

ԱՆՏՈՆԻՕ

Այո՛:

ՊՕՐՑԻԱ

Ուրեմն հրէան

Պէտք է գութ ցոյց տայ:

ՇԵՅԼՕԿ

Պէտք է. բայց ինչի՞:

Ասացէք տեսնեմ, թէ ի՞նչ պատճառով:

ՊՕՐՑԻԱ

Դըթութեան անյայտ է բռնութիւնը:

Նա կաթկթում է, ինչպէս երկնքից

Նրկրի վրայ թափուող մեղմիկ անձրևը:

Նորա օրհնութիւնը կրկնակի է.

Օրհնում է տուողին, օրհնում ստացողին.

Ամենագօրեղն է նա հզօրի մէջ:

Գահի վրայ բազմած իշխանի համար

Թագից աւելի փայլուն զարդ է նա:

Նորա գայիսոնը է երկրաւոր

Զօրութեան նշան, նշան մեծութեան.

Նրա մէջն է երկիւղն ու պատկառանքը

Թագաւորների իշխանութենից.

Բայց գայիսոնի այդ զօրութենից

Աւելի զօրեղ է զըթութիւնը:

Թագաւորների սրտերի մէջն է

Դըթութեան գահը, ուր նա բազմած է

Իբր աստուածութիւնն նմանապատկերի:
 Եւ այն երկրաւոր իշխանութիւնն է
 Աւելի մօտիկ աստուածայինին,
 Երբ արդարութեան մօտը կանգնած է
 Եւ զթութիւնը: Ուրեմն, հրէայ,
 Դու որ պահանջում ես արդարութիւն,
 Ապա լա՛ւ կշռիր այս իմ խօսքերը:
 Ոչ որ մեզանից ազատուելու չէր
 Թէ կատարուէին ճիշդ օրէնքները:
 Մենք աղօթելիս միշտ աղերսում ենք
 Աստուծոց զթութիւն, և այդ աղօթքը
 Պէտք է սփռեցնէ մեզ զթած լինելը:
 Ես այս ասում եմ միայն, որ մեզմայնեւ
 Քո իրաւացի, արդար պահանջը.
 Բայց եթէ դու քո խօսքին հաստատեալ,
 Ապա Վենետիկ խիստ դատաստանը
 Պէտք է անպատճառ վճռէ անգանքի
 Ենթարկել խկոյն վաճառականին:

ՇԵՅՆՈԿ

Թող իմ գործերը գան իմ գլխի վրայ:
 Ես պահանջում եմ արդար դատաստան,
 Ես պահանջում եմ, ինչ որ մուրհակով
 Ինձ է պատկանում:

ՊՐՅԵՒԱ

Բայց մի՞թէ չունի

Նա հրնար քեզ քո փողը վճարել:

ԲԱՍԱՆԻՕ

Ինչպէս չէ. ահա՛ ատեսնի առաջ
 Աւաջարկում եմ ամբողջ գումարը:
 Եւ մինչև անդամ կրկնապատիկը,
 Եւ եթէ այդքանն էլ բաւական չէ,
 Պատրաստ եմ ես ապաւանապատիկը
 Եւ երաշխաւոր կը լինիմ նորան
 Այս իմ ձեռներով, զլիսով ու սրտով:
 Բայց եթէ այդքանն էլ բաւական չէ,
 Ապա շատ պարզ է, որ չարութիւնը

Ուզում է ճշել ազնուութիւնը:
Աղաչում եմ ձեզ այս մի անգամը
Փոխել օրէնքը ձեր իշխանութեամբ:
Աղաչում եմ ձեզ անել մի փոքր
Անիրաւութիւն, որով կը փրկէք
Մի մեծ իրաւունք և կոչնչացնէք
Չար սատանայի չար ցանկութիւնը:

ՊՕՐՑԻԱ

Անկարելի է: Չըկայ այնպիսի
Մի իշխանութիւն Վենետիկի մէջ
Որ կարողանայ փոխել մի անգամ
Հաստատուած օրէնք: Այդ բանը իբրեւ
Մի իրողութիւն կարճանագրուի,
Եւ այնուհետեւ շատ չարիքների
Պատճառ կը գառնայ այդ օրինակը
Մեր տէրութեան մէջ. — անկարելի է:

ՇԵՑԼՕԿ

Սա Դանիէլ է, որ եկել այստեղ
Դատաստան անում, այո՛, Դանիէլ:
Ո՛հ, ինչպէս սրտով յարգում եմ ես քեզ,
Ո՛վ դու իմաստուն, մատաղ գատաւոր:

ՊՕՐՑԻԱ

Խնդրում եմ ցոյց տաք ինձ ձեր մուհրակը:
ՇԵՑԼՕԿ

Ահա մուհրակը, պատուական զօկոս՝

ՊՕՐՑԻԱ

Քեզ եռապատիկ ուզում են փողդ
Վճարել, Շէ՛յլօկ:

ՇԵՑԼՕԿ

Երդում, մի երդում:

Երդմամբ կապուած եմ ես երկնքի հետ:
Ի՞նչպէս հոգուս վրայ բառնամ ես մեղքը
Երդմանդանցութեան: Վենետիկը որ
Ինձ տան, չեմ տնի:

ՊՕՐՑԻԱ

Վաճառականը

Իւր ժամանակին չէ թափել իւր տուած

Պարտամուրհակը և այդ պատճառով
 Հրէան իրաւունք ունի պահանջել,
 Կարել մէկ Ֆունտ միս նորա սրտի մօտ:
 Բայց դո՛ւ, ո՛վ Հրէայ, զթափիրս եղի՛ր,
 Ա՛ռ տուած գումարիդ եռագաւաիկը,
 Եւ թող պատուեմ պարտամուրհակը:

ՇԵՅԼՕԿ

Այո՛, երբ ստանամ ինձ հասնելիքը
 Համաձայն նորա բովանդակութեան:
 Պարզ երևում է, որ դուք պատուարժան
 Մի դատաւոր էք. օրէնքին շատ լաւ
 Տեղեակ և հմուտ և մեր այս գործն էլ
 Լաւ էք հասկացել, և այդ պատճառով
 Ես ձեզ խնդրում եմ օրէնքի անուամբ,
 Որին դուք նեցուկ էք արժանաւոր,
 Տուէ՛ք վճիռը: Հոգւովս երգւում եմ,
 Որ ինձ համոզել երբէք կարող չէ
 Մի մարդու լեզու: Ես պահանջում եմ,
 Ինչ որ մուրհակով ինձ կը պատկանի:

ԱՆՏՕՆԻՕ

Ես բոլոր սրտով ահա՛ խնդրում եմ
 Այս դատարանից տալ իւր վճիռը:

ՊՐՅԻԱ

Թո՛ղ այդպէս լինի. ահա՛ վճիռը
 Շուտ պատրաստեցէք ձեր կուրծքը նորա
 Դանակի համար:

ՇԵՅԼՕԿ

Ո՛հ ինչ իմաստուն

Դատաւոր ես դու, ազնի՛ւ պատանի:

ՊՐՅԻԱ

Օրէնքի մօքին հակառակ չէ այն
 Տուգանքը, որ այս պարտամուրհակում
 Նշանակուած է:

ՇԵՅԼՕԿ

Այո՛, այդպէս է,
 Ո՛վ իմաստուն և արդար դատաւոր:

Որքան աւելի հասակաւոր են, յետո՛ւ գնաւորաւ
 Բան երեւում էսէ՛մ, այս ժամանակ մեծ
 ժամ, ժամ ՊՈՐՑԻԱ ամի ամիսը, ինչ լիզով
 յիշի՛մ Ուրի՛մ, Անտոնիօ, ես ինչ քան
 Բացէք ձեր կուրծքը:

ՇԵՅԼՕԿ

Այո՛, կուրծքն, այո՛.

Այդպէս է գրեալ՝ պարտամուրհակում
 Այնպէս չէ՞, ո՛վ իմ ազնիւ դատաւոր չաւան
 Այնտեղ ասած է. կարելի սրտի մօտ

ՊՈՐՑԻԱ

Այո՛, այդպէս է: Բայց արդեօք այստեղ
 Կա՞յ պատրաստ կշեռք, որ միւր կշռենք:

ՇԵՅԼՕԿ

Այո՛, կայ: ահա՛ հետս բերել եմ:

ՊՈՐՑԻԱ

Շէ՛յլօհ, ձեր հաշուով բերէ՛ք մի բժիշկ,
 Որ վերքը կտակէ, թէ չէ կարող է
 Արնաքամ լինել:

ՇԵՅԼՕԿ

Բայց մուրհակի մէջ

Այդպէ՞ս է գրեալ:

ՊՈՐՑԻԱ

Ձէ՛, այդ գրեալ չէ,
 Բայց վրնաս չըկայ: Ի՞նչ այդպէս արէ՛ք
 Մարդասիրաբար:

ՇԵՅԼՕԿ

Բայց ես այդ բանը
 Չեմ գտնում, չըկայ գրեալ մուրհակում:

ՊՈՐՑԻԱ

Ունի՞ք ձեր կողմից մի բան ասելու
 Մեզ, վաճառական:

ԱՆՏՈՆԻՕ

Միայն քանի մի խօսք:
 Ես բոլորովին արդէն պատրաստ եմ:

Բասանիօ, տուէ՛ք սիւմեմ՝ ձեր ձեռք
 ևս վերջին անգամ: Մ'նայէ՛ք բարով:
 Մի՛ տրամիք, որ այս քանը պատահեց
 Ինձ ձեր պատճառով: Աւելի բարի
 Վարուեցաւ ինձ հետ բաղդը այս բանում,
 Քան թէ վարվում է ուրիշների հետ:
 Նա սովորաբար ինձ նրման թշուառ
 Մարդկանց ստիպում է դեռ երկար ապրել
 Հարատու թիւնը կորցնելուց յետոյ,
 Հանգած աչքերով, կնճռած ճակատով
 Իրանց ծերութեան օրերն անցկացնել
 Աշխատութեան մէջ. ինձ ազատում է
 Նա այդ տանջանքից: Տարէ՛ք ողջոյնս
 Ձեր ազնիւ կրնոջ, պատմեցէ՛ք նորան
 Թէ ինչպէս մեռաւ ձեր Անտօնիօն:
 Պատմեցէ՛ք, ինչպէս սիրում էի ձեզ.
 Փառաւորեցէ՛ք ինձ իմ մահուան մէջ:
 Եւ երբ բոլորը կը պատմէք նորան,
 Թող այն ժամանակ նա ինքը վճռէ,
 Արդեօք սիրուել է Բասանիօն անկեղծ:
 Մի՛ զղջաք, որ դուք այժմ կորցնում էք
 Ձեր բարեկամին, ինչպէս չէ զղջում
 Այդ բարեկամը, որ նա ձեր պարտքը
 Հատուցանում է: Թող միայն հրէան
 Աւելի խորը ցցէ զանակը
 Եւ բոլոր սրտով կը վճարեմ ես
 Իսկոյն ձեր պարտքը:

ԲԱՍԱՆԻՕ

Անտօնիօ, կինս
 Այնպիսի կին է, որ նա կեանքիս չափ
 Սիրելի է ինձ. բայց կեանքս, կինս,
 Ամբողջ աշխարհը կեանքիցդ աւելի
 Թանկ չեն ինձ համար. բոլորը կը տամ,
 Այո՛ բոլորը կը պահեմ ահա
 Այս սատանային, որ քեզ ազատեմ:

ՊՐԻՑԻԱ

Շատ շնորհակալ չէր լինի ձեզնից:

Անշուշտ ձեր կինը, եթէ լսէր ձեր
Առաջարկի թիւնն :

ՊՐՈՔՆԱՆՈ

Նա ունի մի կին,
Որին սիրում եմ անկեղծ սրտով,
Բայց երանի թէ նա այս լուսին
Երկնքում լինէր, եթէ կարող էր
Իւր ազօթքներով հասնել այն բանին,
Որ մի երկնային զօրութիւն փոխէր
Այս շուն հրէայի չարանէնդ միտքը:

ՆԷՐԻՍՍ

Լաւ, որ ասում էք զուր այդ խօսքերը
Ձեր կնոջ քամակին, թէ չէ, կարծում եմ,
Պէտք է անպատճառ այդ ցանկութիւնը
Վրդովէր ձեր տան խաղաղութիւնը:

ՇԷՅԼՈԿ (մի կողմը):

Ահա՛, այսպէս են բոլոր քրիստոնեայ
Ամուսինները: Նա մի գուտար ունիմ,
Որին ամուսին կրցանկանայի
Նա Բարաբբայի ցեղիցը մէկին,
Քան մի քրիստոնեայ:

(Բարձր.)

Ինչե՞նք ի զուր

ժամանակ կորցնում. խնդրում եմ յայտնէք
Դուք ձեր վճիռը:

ՊՐՈՔՆԱ

Վաճառականի

Մարմնից մէկ Ֆուռտ միս քոնն է, ատենը
Այդպէս է վճռում, օրէնքը տալիս:

ՇԷՅԼՈԿ

Արդա՛ր դատարար:

ՊՐՈՔՆԱ

Դուք պիտի կարէք

Ֆուռտ միսը նորա կուրծքից, ատենը

Այդպէս է վճռում, օրէնքը տալիս:

ՇԵՅԼՕԿ

Ուսեալ դատաւոր: — Այ վճիռ: Եկէ՛ք,

Շուտ պատրաստուցէ՛ք:

ՊՕՐՅԻԱ

Փոքր էլ համբերի՛ր:

Պէտք է մի բան էլ էլի նկատեմ:

Քեզ այս մուրհակը չէ տալիս անգամ

Կաթիլ մի արիւն: Այստեղ դրած է

Շատ պարզ. մէկ ֆունտ միս: Ուրեմն ստացի՛ր,

Ինչ որ գրած է պարտամուրհակում:

Ստացի՛ր մէկ ֆունտ միս. բայց տե՛ս, կտրելիս

Եթէ կրթափետ մի կաթիլ արիւն

Քրիստոնէական, այն ժամանակ քո

Բոլոր ստացուածքը պիտի Վենետիկի

Օրէնքներովը ընկնի տէրութեան:

ԳՐԱՑԻԱՆՑ

Արդա՛ր դատաւոր. — լսում ես, հրէայ —

Ամենիմաստո՛ւն դատաւոր:

ՇԵՅԼՕԿ

Միթէ

Այդ օրէնքը կայ:

ՊՕՐՅԻԱ

Ինքզ կըտեսնես

Դու այդ օրէնքը: Որովհետեւ դու

Արդարութիւն ես պահանջում, ապա

Հաւատի եղի՛ր, որ արդարութեամբ

Կըվարուին քեզ հետ աւելի, քան թէ

Ցանկանում ես դու:

ԳՐԱՑԻԱՆՑ

Ամենիմաստո՛ւն,

Արդա՛ր դատաւոր — հրէայ, լա՛ւ լի՛ր —

Ամենիմաստո՛ւն, արդա՛ր դատաւոր:

ՇԵՅԼՕԿ

Եթէ այդպէս է, համաձայն եմ ձեր

Առաջարկութեան. տուէ՛ք ինձ մուրհակում

Դրած գումարի եռապատիկը

Եւ ազատեցէ՛ք այս քրիստոնեային:

ԲԱՍԱՆԻՐ

Ահա՛ քո փողը:

ՊՐԻՑԱ

Սպասեցէ՛ք: — Հրէան

Պիտի ճանաչի արդարութիւնը: —

Հանդարտ, մի՛ շտապիք: Նա միայն տուգանքը
կըստանայ, ուրիշ ոչ ինչ աւելի:

ԳՐԱՅԻԱՆՈ

Հրէայ, իմաստուն, արդար գատաւոր:

ՊՐԻՑԱ

Պատրաստուի՛ր կտրել գու նորա միսը.

Արիւն չըթափես, կտրի՛ր ճիշտ մէկ Փունտ,

Բայց ոչ աւելի և ոչ էլ պակաս:

Եթէ մէկ Փունտից աւելի լինի

Եւ կամ թէ պակաս, թէ և միայն այնքան,

Որ նորա քաշը աւելնար, կամ թէ

Պակասէր կըտի քսաներորդ մասնով,

Հա մինչև անգամ, եթէ կըշիւքը

Մազաչափ միայն թեքուի մի կողմը,

Մահով կըպատժուիս և քո ստացուածքը

Կընկնի տէրութեան:

ԳՐԱՅԻԱՆՈ

Երկրորդ Դանիէ՛լ,

Դանիէ՛լ, հրէայ: Անհաւատ, հիմա

Ես քեզ ճանաչեցի:

ՊՐԻՑԱ

Հը՛, ի՞նչ ես կանգնել

Հրէայ, շուտ ստացի՛ր գու քո տուգանքը

ՇԵՅԼՕԿ

Տուէ՛ք իմ փողը և թողէ՛ք գընամ:

ԲԱՍԱՆԻՐ

Ահա՛ քո փողը պատրաստ է ինձ մօա:

ՊՐԻՑԱ

Փողից ինքի արդէն հրաժարուեցաւ նա

Ատենի առաջ. նա միայն կըստանայ,

Ինչ որ մուրհակում նշանակած է:

ՇԵՅԼՕԿ

Մի՞թէ տուած փողս անգամ չեմ ստանայ:

ՊՕՐՑԻԱ

Ոչ ինչ չես ստանայ բացի տուգանքից.

Ստացիր և եղիր պատասխանատու:

ՇԵՅԼՕԿ

Թո՛ղ սնանանայով վայելէ փողս.

Ես էլ բան չունիմ այստեղ ասելու:

ՊՕՐՑԻԱ

Ո՛չ, սպասի՛ր, հրէայ, արդարութիւնը

Քեզնից դեռ ևս այլ պահանջ ունի:

Վենետիկի օրէնքը պատուիրում է.

Թէ գատաստանով հաստատուի, որ մի

Օտար երկրացի ուղղակի կերպով.

Կամ անուղղակի ուղեւ է սպանել

Մի քաղաքացու, նորա ստացուածքի

Կէսը կը հասնի այն մարդուն, որին

Նա մահ էր սպառնում, մընացած կէսը

Կընկնի տէրութեան, և յանցաւորի

Կեանքը կախուած է դքսից. նա միայն

Կարող է ներել կամ պատուհասել:

Այդ իսկ հիման վրայ ասում եմ քեզ, որ

Արդարութիւնը քեզնից դեռ ևս

Այլ պահանջ ունի: Պարզ երևեցաւ

Այս գործի բոլոր հանգամանքներից,

Որ անուղղակի, նաև ուղղակի

Ուզում էիր դու վտանդել կեանքը

Քո պարտապանի, և այդ պատճառով

Պիտի ենթարկուիս այն պատժին, որ ես

Իսկոյն յիշեցի: Դէ՛հ, շուտ ուրեմն

Նքսից ծնկաջոք ինդրի՛ր քեզ շնորհ:

ԳՐԱՑԻԱՆՕ

Խնդրի՛ր իրաւունք, որ ինքդ կախուիս.

Բայց որովհետև բոլոր ստացուածքդ

Տէրութեան դանձր պիտի գրաւէ,

Զուանի գին անգամ մընալու չէ քեզ,

Ուրեմն պէտք է տէրութեան հաշուով
Հանուիս կախաղան:

ԴՈՒՔՍ

Որ իմանաս դու,
Որքան տարբեր են մեր զգացմունքները
Քո զգացմունքներից, դեռ դու չընդրած
Շնորհում՝ կեանքդ: Ստացուածքիդ կէսը
Անտօնիօնն է, միւս կէսը կառնէ
Տէրութիւնն իրան. բայց եթէ զղջաս՝
Գուցէ աղատուիս միայն տուգանքով:

ՊՕՐՑԻԱ

Այո՛, տէրութեան վերաբերութեամբ,
Ո՛չ Անտօնիօ:

ՇԷՅԼՕԿ

Ո՛չ, կեանքս էլ առէ՛ք,
Մի խընայէք ինձ: Տունս խըլում էք,
Երբ որ խըլում էք նորա նեցուկը.
Կեանքս խըլում էք, երբ որ խըլում էք
Դուք այն միջոցը, որով ապրում եմ:

ՊՕՐՑԻԱ

Անտօնիօ, արդեօք ի՞նչ կը կամենաք
Անել նրա համար:

ԳՐԱՅԻԱՆՕ

Ձրի չուան տուէ՛ք,
Ել ուրիշ ոչ ինչ ի սէր Աստուծոյ:

ԱՆՏՕՆԻՕ

Եթէ վսեմախալ դուքան և ատեանը
Կրբարեհաճին ընծայել նորան
Ստացուածքի կէսը, ես էլ բաւական
Կըլնիմ, եթէ նա ինձ միւս կէսը
Տայ շահեցնելու և այն պայմանով,
Որ նորա մահից յետոյ յանձնուի
Այն մարդուն որ նոր փախցրեց նրա աղջկան:
Այս գեղջութեան համար նորանից
Ելի երկու բան պահանջում եմ ես.
Առաջինը, որ իսկոյն ընդունէ

Քրիստոնէութիւնն և երկրորդը, որ
Ստորագրութիւն ապա առեանի առաջ,
Որով իւր մահից յետոյ իւր կայքը
Պիտի ժառանգեն աղջիկն ու փեսան:

ԴՈՒՔՍ

Թող այդպէս անէ: Եթէ ոչ, իսկոյն
Յետ կառնեմ խօսքս, որով ես նորա
Կեանքը խնայեցի:

ՊՕՐՑԻԱ

Դէհ, հրէայ, ասա',
Բաւական ես դու այս վճռով:

ՇԵՅԼՕԿ

Ա.յո':

ՊՕՐՑԻԱ

Ատենադպիր, գըրեցէք թուղթը,
Տուէք ստորագրէ:

ՇԵՅԼՕԿ

Խնդրում եմ թոյլ տաք
Որ ես հեռանամ: Ըսւ ջեմ ըզգում ինձ:
Թուղթն ուղարկեցէք ինձ, կըստորագրեմ:

ԴՈՒՔՍ

Դնա', բայց կատարի՛ր, ինչ որ ասուեցաւ:

ԳՐԱՑԻԱՆՕ

Դու մկրտուելիս երկու կնքահայր
Կուենենաս: Եթէ ես էի եղել
Քո դատաւորը, ես քեզ կըտայի
Տասն էլ աւելի, որ քեզ տանէին
Դէպի կախաղան, ոչ թէ աւագան:

(ՇԵՅԼՕԿը դուրս է գնում):

ԴՈՒՔՍ

Խնդրում եմ, պարոն, որ այսօր ճաշին
Իմ հիւրը լինիք:

ՊՕՐՑԻԱ

Խնդրում եմ ներէք,
Վսեմափայլ տէ՛ր իմ այս գիշեր պէտք է

Պագուա լինիմ և այդ պատճառով
Ստիպուած եմ իսկոյն ճանապարհ ընկնիլ:

ԴՈՒՔՍ

Ափսոսում եմ, որ ժամանակ չունիք: —
Անտոնիօ, ցոյց տուէք ձեզ երախտագէտ
Այս մարդու առաջ, որին շատ և շատ
Պարտական էք: Գուք:

(Դուքը, Սենատորները եւ հետեւորդները դուրս են գնում)

ԲԱՍԱՆԻՕ

Պատուարժան պարոն,
Ինձ և ահա այս իմ բարեկամին
Դուք ապաստեցիք ձեր իմաստութեամբ
Այսօր շատ ծանր մի պատուհասից,
Եւ այդ լաւութեան փոխարէն մենք ձեզ
Առաջարկում ենք այն երեք հազար
Ոսկին, որ հրէան պիտի ըստանար
Իմ բարեկամից:

ԱՆՏՈՆԻՕ

Բացի գորանից
Մենք միշտ կըմնանք ձեզ երախտագարտ,
Յօժար և պատրաստ ձեզ ծառայելու:

ՊՕՐՅԻԱ

Ով որ բաւական է ինքն իրանից,
Լաւ վարձատրուած է. ես բաւական եմ,
Որ կարողացայ ձեր կեանքը փրկել.
Եւ այդ պատճառով համարում եմ ինձ
Շատ լաւ վարձատրուած. գրանից աւելի
Շահասէր երբէք չէ եղել սիրտս:
Խնդրում եմ, որ ինձ ճանաչէք, երբ որ
Էլի մի անգամ պատահինք միմեանց:
Յանկանալով ձեզ տմեն բարութիւն,
Գնում եմ, որ իսկոյն ճանապարհ ընկնիմ:

ԲԱՍԱՆԻՕ

Ով ազնիւ պարոն, ես պէտք է կրկին
Եւ կրկին խնդրեմ մի բան ընդունել
Մեզնից յիշատակ, ոչ թէ իբրեւ վարձ

Ձեր աշխատանքի, այլ իբրև հարկ մեր
Անկեղծ յարգանքի: Այս երկու բանը
Խնդրում եմ ձեզնից. համաձայնիլ իմ
Առաջարկութեան և չընեղանալ:

ՊՐՏԻԱ

Այնքան խնդրում էք, որ ես չեմ կարող
Զրհամաձայնիլ:

(Անտոնիօն):

Դուք առէ՛ք հագնես

Ձեր ձեռնոցները:

(Բաստնիօն):

Իսկ ձեզնից կառնեմ:

Յիշատակ ահա ձեր այդ մատանին:

Ո՛չ, մի՛ յետ քաշէ՛ք ձեր ձեռը, ուրիշ

Ոչ ինչ չեմ առնի. չէ՛ք կարող չըտալ:

Եթէ որ դուք ինձ իրաւ սիրում էք:

ԲԱՍԱՆԻՑ

Ա՛խ, պարո՛ն, — չնչին բան է մատանին:

Ամօթ է ինձ, որ ձեզ այն ընծայեմ:

ՊՐՏԻԱ

Բացի մատանուց էլ ուրիշ ոչինչ

Ձեմ տունի ձեզնից, և պէտք է ասեմ,

Որ հիմա ինքս էլ սրտով ուզում եմ:

ԲԱՍԱՆԻՑ

Այս մատանին իւր գրնից առելի

Արժէ ինձ համար: Ծանուցում կանեմ

Ամբողջ Վենետիկում և սովնաթանկ

Մատանին կը գնեմ իսկոյն ձեզ համար,

Միայն այս մատանին թողէ՛ք ինձ մընայ:

ՊՐՏԻԱ

Ես պարզ անտում եմ, որ դուք խօսքերով

Առատաձեռն էք: Դուք նախ սովրեցրիք

Ինձ ինդրել, հիմա սովորեցնում էք

Արդէն, թէ ինչպէս պիտ' պատասխանենք

Մենք աղքատներին:

ԲԱՍԱՆԻՑ

Ո՛վ ազնիւ պարոն, հայրս
Այս մատանին ինձ իմ կինն է տուել,
Մատիս հագցնելով ստիպեց ինձ երգուել,
Որ ես իմ օրում ոչ կը կորցնեմ,
Ոչ էլ կընծայեմ ես այն մի մարդու.

ՊՕՐՑԻԱ

Երբ մարդ չէ ուզում մի բան ընծայել,
Հեշտ է այդպիսի մի պատճառ գտնել:
Եթէ ձեր կինը մի յիմար կին չէ,
Ապա անկասկած, երբ որ իմանայ,
Թէ ինչի համար տուիք ինձ մատանին
Ձեզ հետ յաւիտեան չի թշնամանայ:
Բայց այդ ձեր կամքն է. հիմա մնա՛ք բարով:

(Պոռցիսն եւ Ներիսան դուրս են գնում):

ԱՆՏՈՆԻՑ

Դօն Բասանիօ, խնդրում եմ տուէ՛ք
Նորան մատանին. թող նորա արած
Ծառայութիւնը և սէրս ազդեն
Ձեզ վրայ աւելի, քան թէ ձեր կնոջ
Տուած պատուէրը:

ԲԱՍԱՆԻՑ

Վազե՛ր, Դրացիանօ,
Շո՛ւտ հասիր նորան, յանձնի՛ր մատանին,
Եւ թէ կարող ես հեղձ բեր նորան
Անասիօի տուն: Ի՛նչ, մի՛ ուշանար:

(Դրացիանօն գնում է:)

Մենք էլ շուտ գընանք. իսկ վաղն առաւօտ
Երկուսս մէկտեղ կըթռչենք Բէլմօնա:

(Նորա դուրս են գնում),

ՆՐԿՐՈՐԴ ՏԵՍԱՐԱՆ

Փողոց.

Մտնում են ՊՐՑԻԱՆ և ՆԵՐԻՍԱՆ

ՊՐՑԻԱ

Հարցր՛ւ հրէայի տունը և թուղթը
Տո՛ւր թող ստորագրէ: Մենք զեռ այս գիշեր
ձանապարհ կընկնինք և մեր մարդկանցից
Մէկ օրով առաջ տանը կը լինինք:
Լօրէնցօին շատ հաճելի կլինի
Անշուշտ այս թուղթը:

Մտնում է ԳՐԱՑԻԱՆՈՆ

ԳՐԱՑԻԱՆՈ

Ինչ լաւ, որ հասայ
Ձեզ, ազնիւ պարո՛ն: Դօն Բասանիօն
Լաւ մտածելով ահա՛ իմ ձեռով
Ուղարկում է ձեր ուզած մատանին
Եւ հրաւիրում է ձեզ իւր մօտ ճաշին:

ՊՐՑԻԱ

Ո՛չ, չեմ կարող դաւ: Շնորհակալութեամբ
Ընդունում եմ ես նորա մատանին
Եւ ձեզ ինդրում եմ, որ յայտնէք նորան
Շնորհակալութիւնս: Բացի դորանից
Խնդրում եմ ցոյց տաք Նէյլօկի տունն այս
Նրիտասարդին:

ԳՐԱՑԻԱՆՈ

Մեծ ուրախութեամբ:

ՆԵՐԻՍԱ (Պօրցկային)

Տէ՛ր, ձեզ երկու խօսք ունիմ ասելու —
(Ծածուկ.)

Տեսնեմ, կարո՞ղ եմ իմ մարդու ձեռից
Առնել մատանին, որ նա երգուել է
Միշտ իւր մօտ պահել:

ՊՕՐՑԻԱ

Նրաշխաւոր եմ,
 Որ հեշտ կարող ես: Ինչպէս կըսկսեն
 Նոքա մեզ երդուել և հաւատացնել,
 Թէ այր մարդկանց են ընծայել իրանց
 Մատանիները. իսկ մենք համարձակ
 Նւ բարձր ձայնով կը պնդենք, թէ մեզ
 Նոքա խաբում են: Հիմա՛ գնա՛, շտապի՛ր.
 Դու գիտես, ինչ տեղ կսպասեմ ես քեզ:

ՆԵՐԻՍԱ (Գրացիանօին)

Գնանք, պարոն, ցոյց տուէ՛ք հրէայի տունը:
 (Բոլորը դուրս են գնում):

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆ

ԱՌԱՋԻՆ ՏԵՍԱՐԱՆ

Ճեմելիք Պօրցիայի տան տուաջ:

Մտնում են ԼՕՐԷՆՑՈՆ և ՋԵՍԻԿԱՆ

ԼՕՐԷՆՑՈ

Գեղեցիկ փայլում է լուսնիակը:
 Այսպիսի գիշեր, ինչպէս հիմա է,
 Մինչ թեթև հովը ծառերը գգվում
 Նւ համբուրում էր, բայց տերեւները
 Չէին խշխշում — այսպիսի գիշեր
 Անշուշտ բարձրանում էր Տրօիլէսը
 Տրօլադայի պինդ պարիսպների վրայ
 Նւ սրտի խորքից ուղարկում էր նա
 Ծանր հառաչանքներ Յունաց վրանները,
 Ուր իւր Կրէսիդան քնած էր այն գիշեր:

ՋԵՍԻԿԱ

Այսպիսի գիշեր ցողաւէա գաշտում
Շիրթուած շրջումէր Թիզքէն և յանկարծ,
Առիւծից առաջ տռիւծի ստուերը
Տեսնելով, սկսեց փախչել զարհուրած:

ԼՐԻՆՅՈ

Այսպիսի գիշեր ուսնուռ ոսար
Ձեռին կանգնած էր Դիզոն ամայի
Ծովափի վերայ և նշաններով
Յետ էր կանչում նա իւր սիրականին
Դէպի Կարթագէն:

ՋԵՍԻԿԱ

Այսպիսի գիշեր
Մէդէան շրջում էր և ժողովում
Դաշտերի վերայ գիւթական խտեր,
Որ ծեր Յասօնին կրկին մանկայնէր:

ԼՐԻՆՅՈ

Այսպիսի գիշեր Ձէսիկան փախաւ
Հարուստ հրէայից և Վենետիկից
Իւր սիրականի հետ եկաւ Բէլմօնտ:

ՋԵՍԻԿԱ

Այսպիսի գիշեր երգուեց նորան սէր
Լօրէնցօն, քնքոյշ երիտասարդը,
Եւ յափշտակեց աշխոյ սիրտը
Կեղծ երգումներով, որոնք բոլորն էլ
Սըտու թիւն էին:

ԼՐԻՆՅՈ

Այսպիսի գիշեր
Փոքրիկ, գեղեցիկ և չար Ձէսիկան
Ի զուր զըպարտեց իւր սիրականին,
Որ իսկոյն ներեց իւր զըպարտողին:

ՋԵՍԻԿԱ

Անշուշտ խօսքիդ տակ չէի մընայ ես,
Եթէ մարդ չըգար, բայց ես լսում եմ
Այստեղ մօտեցող քայլերի ձայնը:

Գալիս է մի ԾԱՌԱՅ

ԼՕՐԷՆՑՈ

Ո՞վ է, որ այդպէս շտապով գալիս է
Այս կէս գիշերին:

ԾԱՌԱՅ

Այս տան բարեկամ:

ԼՕՐԷՆՑՈ

Բարեկամ, արդեօք ի՞նչ բարեկամ է:
Բարեկամ, տա՛ս, անուշ ի՞նչ է:

ԾԱՌԱՅ

Ստեֆանօ: Եկայ, որ իմաց անեմ,
Որ իմ տիրուհին լոյսը չըբացուած
Այստեղ կը լինի: Նա այցելում է
Բոլոր շքեղայ սուրբ խաչերը, ուր
Աղօթք է անում ծնկաչոք, որ իւր
Ամուսնութիւնը լինի բաղդաւոր:

ԼՕՐԷՆՑՈ

Հեռն ո՞վ է գալիս:

ԾԱՌԱՅ

Մի սուրբ արեղայ

Եւ աղախինը: Բայց ասացէ՛ք ինձ,
Ձէ՞ք վերագարձել դեռ ևս իմ տէրը:

ԼՕՐԷՆՑՈ

Ո՛չ, և ոչ ինչ լուր չունինք նրա մասին:
Ձէսիկա, գընանք տուն և մոռճենք,
Թէ ի՞նչ հանդէսով արդեօք ընդունենք
Այս տան տիրուհուն:

Գալիս է ԼԱՆՁԷԼՕՏԸ

ԼԱՆՁԷԼՕՏ

Է՛յ, է՛յ, է՛յ, է՛յ, է՛յ:

ԼՕՐԷՆՑՈ

Այս ո՞վ է կանչում:

ԼԱՆՁԷԼՕՏ

Է՛յ, է՛յ, չէ՞ք տեսել պարոն Լօրէնցօին և տիկին Լօրէնցօին.

Է՛յ, է՛յ:

ԼՕՐԷՆՑՈ

Ի՞նչ ես գոռում, ա՛յ տղայ: Մենք այստեղ ենք:

ԼԱՆՁԷԼՈՏ

Ե՛յ, ի՞նչտեղ էք, ի՞նչտեղ:

ԼՕՐԷՆՑՈ

Այստեղ:

ԼԱՆՁԷԼՈՏ

Ասացէ՛ք նորան, որ մի նամակաբեր է եկել իմ պարտնից և բերել է իւր հետ մի ամբողջ պարկ նորութիւններով լի, պարտնա մինչև լուսանալը այստեղ կը լինի:

(Լանջիտը դուրս է գնում):

ԼՕՐԷՆՑՈ

Ե՛կ, իմ սիրելի, գնանք տուն և այնտեղ

Սպասենք մենք նոցա վերադառնալուն:

Բայց աւելորդ է, ինչե՞նքս գընանք:

Նղբայր Ստեֆանօ, ես ձեզ խնդրում եմ,

Յայտնեցէ՛ք տանը սպասաւորներին,

Որ շուտով կը գայ նոցա տիկինը,

Նւ նոյն ժամանակ երաժիշտներին

Ասացէ՛ք դուրս գան այստեղ բաց օդը:

(Ստեֆանօն գնում է):

Մի տես, ինչ անոյշ քընած է լուսնի:

Լոյսն այս բլրի վրայ: Ե՛կ, նստենք այստեղ,

Նւ թող հեռուից մեր լսելիքը

Թափանցէ ձայնը երաժշտութեան.

Գիշերային լուս խաղաղութիւնը

Յարմար է քաղցր ներդաշնակութեան:

Նայի՛ր, Ջէսիկա, նայի՛ր, տես, ինչպէ՛ս

Նրկնակամարը ամբողջ սփռած է

Ոսկեղէն փայլուն շրջանակներով:

Ամենափոքր շրջանը անգամ,

Որ դու անտու՛մ ես, իւր ընթացքի մէջ,

Նրգում է իբրև հրեշտակ լուսափայլ

Քերովբէների երկնային պարում:

Այսպէս լցուած են ներդաշնակութեամբ մարդ

Յաւախական, անմահ հոգիներ:

Բայց մենք չենք լսում, օրովհետև մեր

Հոգին ծածկուած է կոպիտ հողեղէն

Այս հանդերձի տակ:

(Երաժիշտները գալիս են:)

Եկէ՛ք, երգերով

Ձարթեցրէ՛ք քրնից դուք Միանային,

Երաժշտութեան փափուկ ձայներով

Գգուելով ականջը ձեր տիրուհու,

Առաջնորդեցէ՛ք նորան դէպի տուն:

(Երաժշտութիւն:)

ՁԷՍԻԿԱ.

Երբէք իմ սիրտը չէ ուրախանում,

Երբ լսում եմ լաւ երաժշտութիւն:

ԼՕՐԷՆՅՈ

Դորա պատճառը այն է, որ ողբի

Սաստիկ լարում է: Նկատի՛ր, երբոր

Դաշտում վազում է վայրենի մի հօտ,

Կամ մօրուկների սանձարձակ մի ջօկ,

Նոքա անում են կատաղի թոյց քներ,

Բարձր բառանջում են և խրինջում,

Ինչպէս թելադրում է նոցա իրանց

Բորբոք արիւնը. բայց երբ որ յանկարծ

Հնչում է մի փող, կամ թէ լսում են

Երաժշտութեան որ և է այլ ձայն,

Իսկոյն կանգնում են, և վայրենացած

Նոցա աչքերը նայում հեղութեամբ

Երաժշտութեան քաղցր ազդեցութեամբ:

Այդ իսկ պատճառով է, որ ասում են

Բանաստեղծները, թէ Օրֆէոսը

Իւր երգերովը իրան էր քաշում

Ծառեր, ժայռեր և ծովի ալիքներ:

Չըկայ աշխարհում կենդանի էակ,

Որ լինէր այնքան խիստ, կռպիտ և շար,

Որին կարճ միջոց դռնէ չմփոխէր

Երաժշտութիւնն: Այն մարդը, որ ինքն

Իրան մէջ չունի երաժշտութիւն,

Որին չէ շարժում հնչեւների քաղցր

Ներդաշնակութիւնն, նա ընդունակ է

Դաւաճանութեան, աւազակութեան

Եւ խարդախութեան. այդպիսի մարդու

Հողու յուզմունքը միշտ մոռթն է, ինչպէս
Մալայապատ գիշեր և նորա սրտի
Բոլոր իզձերը այնպէս սև, ինչպէս
Դժոխքի անդունդը: Այդպիսի մարդուն
Դու չըհաւատաս: Բայց այժմ լսենք
Երաժշտութիւնն:

ՊՐՈՑԵՍԱՆ Լ ՆԷՐԻՍԱՆ ԵՐԽՈՒՄ ԵՆ ՀԵՌՈՒՅ:

ՊՐՈՑԵՍԱ

Ա՛յ, տէս, Նէրիսա,
Այն ճրագը վառվում է իմ դաշիքում:
Որքան հեռու է տարածում փոքրիկ
Մօմը իւր լոյսը: Այդպէս էլ այս չար
Աշխարհում փայլում է բարի գործը:

ՆԷՐԻՍԱ

Քանի լուսինը փայլում էր, ճրագը
Չէինք նկատում:

ՊՐՈՑԵՍԱ

Մեծ լուսոյ առաջ

Այդպէս խաւարում է փոքր լոյսը.
Փոխարքան փայլում է, ինչպէս արքայ,
Մինչև որ արքան նրան կրճտենայ,
Իսկ երբ մօտեցաւ, նրա շուքը իսկոյն
Ոչնչանում է, ինչպէս մի առուակ,
Երբ որ թափվում է անհուն ծովի մէջ:
Լսի՛ր, Նէրիսա, երաժշտութիւն:

ՆԷՐԻՍԱ

Տիկի՛ն, այդ ձեր տան երաժիշտներն են:

ՊՐՈՑԵՍԱ

Ամեն բան լու է, երբ որ իւր տեղն է,
Ինձ այնպէս է թւում, որ այժմ աւելի
Ախորժելի է երաժշտութիւնն,
Քան թէ ցերեկը:

ՆԷՐԻՍԱ

Այդ քաղցրութիւնը,
Տիկի՛ն, տալիս է նրան գիշերային
Խաղաղութիւնը:

ՊՕՐՑԻԱ

Ագուաւն էլ այնպէս

Անոյշ է երգում, ինչպէս արտուար,
 Երբ մարդ ոչ մէկին ականջ չէ դնում,
 Եւ ես կարծում եմ, եթէ տխուհի
 Երգէր ցերեկը, երբ բարձր ձայնով
 Աղաղակում են բոլոր սագերը,
 Իբրեւ երաժիշտ նա չէր համարուի
 Աքաղաղից լաւ: Աշխարհում շատ կան
 Այնպիսի բաներ, որոնք միայն իրանց
 Ժամանակին են ստանում խիստ
 Իրանց արժէքն ու կատարելութիւնն: —

(Երաժիշտներին)

Լըռեցէք: Լուսնն այժմ քրնտծ է
 Էնդլիմիօնի հետ և չէ կամենում
 Նա քրնից զարթել:

(Երաժշտութիւնը լուռ է:)

ԼՕՐԷՆՑՕ

Եթէ չեմ սխալվում,
 Տիկին Պօրցիայի ձայնն եմ ես լսում:

ՊՕՐՑԻԱ

Նա ճանաչում է ինձ իմ վառ ձայնից,
 Ինչպէս որ կոյրը կկոխի:

ԼՕՐԷՆՑՕ

Տիկին,

Բարով էք եկել:

ՊՕՐՑԻԱ

Ես և Նէրիսան

Աղօթում էինք մեր մարդկանց համար:
 Յուսով ենք, որ մեր աղօթքը նոցա
 Շատ օգուտ առնեց: Դեռ չե՞ն յետ դարձել:

ԼՕՐԷՆՑՕ

Ո՛չ, տիկին: Միայն մի լրտեր եկաւ
 Եւ յայտնեց մեզ, որ շուտով գալու են:

ՊՕՐՑԻԱ

Նէրիսա, գնա տուն, պատուիրի՛ր բոլոր

Սպասաւորներին ոչոքին չասել,
Թէ հեռացել ենք ես և դու տանից:
Դուք էլ, Լօրէնցօ, դուք էլ, Ջէսիկա:

(Փողամարտիկներ)

ԼՕՐԷՆՑՕ

Արդէն գալիս է ձեր տանիքը:
Լսում եմ նորա փողի հնչիւնը:
Տիկի'ն, մեր մասին միամիտ եղէ՛ք:
Մենք շատախօս չենք:

ՊՐՈՑԻԱ

Այս գիշերը ինձ

Այնպէս է թվում, ինչպէս հիւանդ օր,
Միայն թէ աւելի դունաթափ է սա:
Այնպիսի օր է, ինչպէս այն օրը,
Երբ որ արեւը տանդերի մէջն է:

Մտնում են ԲԱՍԱՆԻՕՆ, ԱՆՏՕՆԻՕՆ, ԳՐԱՅԻԱՆՕՆ և հետեորդները:

ԲԱՍԱՆԻՕ

Տիկի'ն, եթէ դուք միշտ երևէ՛ք,
Երբ որ արեգակը մայր է մտնում,
Անդիպօղների հետ նոյն ժամանակ
Օր կունենայի՛նք:

ՊՐՈՑԻԱ

Ես ցանկանում եմ

Փայլել, միայն ո՛չ թեթեւ երևիլ:
Թէ չէ վախենում ընթացքս լոյսից,
Կարող է ոտս ման գալ խաւարում:
Բարով էք եկել, իմ տէր ամուսին:

ԲԱՍԱՆԻՕ

Շա՛տ շնորհակալ եմ, ողջունեցէ՛ք և
Իմ բարեկամին: Ահա՛ այն մարդը,
Այն Անտօնիօն, որին ես անչափ
Երախտապարտ եմ:

ՊՐՈՑԻԱ

Դուք տմեն բանով

Պարտական էք նրան: Ես իմացել եմ

Որ նա ձեզ համար իւր անձը անչափ
Պարտաւորել է:

ԱՆՏՈՆԻՅՈ

Ոչ այնքան, որքան

Բաղդաւոր կերպով ազատուած եմ ես:

ՊՐՅԵԱ

Ուրախ եմ, պարոն, որ ձեզ տեսնում եմ
Այսօր իմ տանը, բայց այդ ի հարկէ
Զրպէտք է յայտնուի միայն բռնաբերով,
Եւ այդ պատճառով կարճ եմ կտրում ես:

(Այդ միջոցին Գրաքիանօն եւ Ներիսան առանձին խօսում էին իրար նկատ)

ԳՐԱՅԻԱՆՅՈ

Վկայ է ահա՛ փայլուն լուսինը,
Որ դուք անտեղի մեղադրում էք ինձ:
Հաւատացէ՛ք ինձ, որ դատարի
Քարտուղարին տուի: Որովհետեւ դուք
Այդքան ցաւում էք, սրտիս սիրելի,
Ես ցանկանում եմ, որ նա ներքինի
Լինի, ում որ ես այն ընծայեցի:

ՊՐՅԵԱ

Այդ ի՞նչ է, արդէն դուք վէճ էք սկսել:
Ի՞նչ է պատճառը:

ԳՐԱՅԻԱՆՅՈ

Մի ոսկէ օղակ,

Զնչին մատանի, որ սա ինձ տուեց:
Մատանու վերայ փորագրած էր մի
Յիշատակագիր. «Սիրի՛ր ինձ, երբէք
Մի բաժնուիր ինձնից»։ Իսկ այնպէս,
Ինչպէս զինազորները նոյնանման բառեր
Միշտ փորագրում են սրբերի վերայ:

ՆԵՐԻՍԱ

Ի՞նչ էք ասում, ի՞նչ յիշատակագիր,
Ի՞նչ արժողութիւն: Երբ տալիս էի
Ձեզ այն մատանին, դուք ինձ երդուեցիք,
Որ մինչեւ մահը կըպահէք ձեզ մօտ,
Եւ մինչեւ անդամ ձեզ հետ կըտանէք:

Դուք այն զերեզման: Թէ ոչ ինձ համար,
 Ձեր երգումների համար դանեա
 Պարտաւոր էիք դուք այն մատանին
 Արեւի և պահել: Քարտուղարին տուիք:
 Ո՛հ ես լաւ ղիտեմ, այն քարտուղարը,
 Բոլին տուել էք դուք իմ մատանին,
 Երբէք կգալի վրայ մաղ չէ կըրելու

ԳՐԱՑԻԱՆՕ

Այո, կը կրէ, երբոր չափահաս
 Այր մարդ կը դառնայ:

ՆԵՐԻՍԱ

Ի հարկէ, եթէ

Կարող է կինը երբէք այր դառնալ:

ԳՐԱՑԻԱՆՕ

Պատիւս վրկայ, որ քարտուղարին
 Ընծայեցի ես քո այն մատանին:
 Նա երիտասարդ փոքրիկ տղայ էր,
 Հասակով քո չափ: Նա այնքան խնդրեց,
 Այնքան տղաչեց, որ տամ մատանին
 Նորան իբրեւ վարձ իւր աշխատութեան,
 Որ բոլորովին անհնար էր ինձ
 Բաց ասել նորան:

ՊՕՐՑԻԱ

ձմարիս ասեմ,

Դուք արժանի էք յանդիմանութեան,
 Որ ձեր ամուսնու առաջին բնժան
 Այդպէս հեշտութեամբ հեռացրիք ձեզնից:
 Մատանին, որ դուք սուրբ երգումներով
 Անցրիք ձեր մասը, պէտք է յաւիտեան,
 Հաւատարմութեան ամուր կապերով
 Կապուած, անբաժան մընար ձեր մտայն:
 Ես էլ մատանի մի ընծայեցի
 Արտիս սիրածին, ստիպելով նորան
 Երդուել, որ երբէք ոչ ոքի չի տայ:
 Ահա, սիրելիս այստեղ կանգնած է,

Եւ ես պատրաստ եմ նորա տեղ երդուել,
 Որ նա չի հանի մատից, ոչ սքին
 Ձի տայ մատանին, թէեւ նորա տեղ
 Առաջարկէին նորան աշխարհի
 Բոլոր գանձերը: Այո, Գրայիմնօ,
 Խրաւ որ սաստիկ վշտացրել էք դուք
 Ձեր կրնոջ սիրտը: Եթէ այդ բանը
 Ինձ էր պատահել, ես կը ցնորուէի:

ԲԱՍԱՆԻՑ (Քի կողմը)

Երանի՛ թէ ձախ ձեռս կտրէի,
 Որ հաւատացնել կարողանայի,
 Թէ ես կուռի մէջ կորցրի մատանին:

ԳՐԱՅԻԱՆՑ

Աինեօր Բասանիօն տո՛ւեց իւր մատանին
 Դատաւորին, որ խնդրեց նորանից.
 Եւ պէտք է տեսէ, որ արժանի էր
 Նա այն ընծային: Յետոյ փոքր սղան,
 Նրա քարտուղարը, որ պարտաւճ էր
 Այնտեղ զրբելով, նա էլ իմն ուղեց,
 Եւ ոչ պարոնը, ոչ նորա ծառան
 Չուղեցին ոչինչ ուրիշ բան առնել
 Բացի այն երկու մատանիներից:

ՊՐՑԻԱ (Բասանիօին)

Դուք ի՞նչ մատանի էք տուել նորան:
 Յոյս ունիմ, ոչ այն, որ ինձնից ստացաք:

ԲԱՍԱՆԻՑ

Տիկին, եթէ որ կարողանայի
 Յանցանքիս վերայ սուտ էլ աւելցնել,
 Կուրանայի ես. բայց դուք տեսնում էք,
 Որ մատիս վերայ չըկայ մատանին,
 Չըկայ, տուել եմ:

ՊՐՑԻԱ

Ուրեմն ոչինչ

Հաւատարմութիւն չըկայ, պարոն, ձեր

Խարդախ սրտի մէջ : Երկինքը վըկայ,
Երբէք չեմ մոնի ձեր անկողինը,
Մինչև չը տեսնեմ ես իմ մատանին:

ՆԵՐԻՍԱ. (Գրացիանօին)

Ես էլ չեմ մոնի ձեր անկողինը,
Մինչև որ ես էլ չը տեսնեմ իմը:

ԲԱՍԱՆԻՑ

Ո՛վ իմ նազելի, չքնաղ Պօրցիա,
Թէ գիտենայիք, ում տուի մատանին,
Թէ գիտենայիք, ում համար տուի
Ես այն մատանին, և գիտենայիք,
Թէ ինչև համար տուի մատանին,
Ինչպէս ահամայ հեռացրի ինձնից
Ես այն մատանին, բայց պէտք է տայի,
Որովհետև այլ բան չէին ուզում
Բացի մատանին, ես հաւաստի եմ,
Կը մեղմացնէիք ձեր բարկութիւնը:

ՊՐՅԻՍ.

Թէ գիտենայիք, թէ ինչ զօրութիւն
Ունէր մատանին, թէ գիտենայիք,
Գոնէ կէս զինը այն կընօջ, որ ձեզ
Տուեց մատանին, և գիտենայիք,
Որ դուք ձեր պատուով պինդ կապուած էիք
Այն մատանու հետ, երբէք ոչ դիմ
Զէիք ընծայի դուք այն մատանին:
Եթէ դուք միայն կամեցել էիք
Փոքր ինչ աւելի ջերմեռանդութեամբ
Պաշտպանել իմ ձեզ տուած մատանին,
Միթէ կը գտնուէր այնքան անխելք մարդ,
Որ բոլորովին առանց քաշուերու
Պահանջէր ձեզնից այն բանը, որ դուք
Սուրբ էք համարում: Ներիսան արդէն
Ասաց ինձ, թէ ինչ պիտի ես կարծեմ.
Թող մեռնեմ, թէ որ մի կին չէ ստացել
Իմ այն մատանին:

ԲԱՍԱՆԻՑ

Պատիւս վրկայ,

Հողիս վրկայ, հէ: Աին չէ ստայել, հէ,
 Ոչ թէ կին, այլ մի պատուական դօկտոր,
 Որ երեք հազար ոսկի շքնութենեց
 Եւ միմիայն այն մատանին խնդրեց:
 Աւաջ մերժեցի նորա խնդիրքը,
 Եւ նա հեռացաւ դժգոհ ինձանից,
 Նա, որ աղատեց թանկագին կեանքը
 Իմ բարեկամի: Ի՞նչ կարող էի
 Անել, նազելի: Ես սախլուած էի
 Խակոյն ուղարկել նորան մատանին,
 Մարդավարութիւնն է ամօթը ինձ
 Ներշնչում էին, և իմ սրտիւր
 Թող չէր տալիս ինձ, որ բծաւորուիմ
 Ապերախտութեամբ: Ներեցէք ինձ, իմ
 Աղնիւ բարեկամ: Ահա երգվում եմ
 Ես այն սրբազան լուսաւորներով,
 Որ եթէ այնտեղ եղած լինէիք,
 Անշուշտ ինքներդ ինձ կը խնդրէիք,
 Որ այն մատանին տայի դօկտորին:

ՊՐՅԻԱ

Թող այդ դօկտորը երբեք ուրեմն
 Չը մոռնի իմ տուն: Որովհետեւ նա
 Ունի այն ակը, որ ես սիրում եմ,
 Որ զուք ինձ երգմամբ խոստացաք պահել
 Խբրեւ ձեր անկեղծ սիրոյ մի նշան,
 Ուրեմն ես էլ ձեզ պէս կը լինիմ
 Առատաձեռն: Ել այսուհետեւ
 Ես նորա համար ոչինչ չեմ խնայի,
 Ինչ որ միայն ունիմ, ոչ իմ մարմինը,
 Ոչ էլ ամուսնուս իսկ անկողինը:
 Ես հաստատ գիտեմ, որ կը ճանաչեմ
 Նորան անպատճառ: Խորհուրդ եմ տալիս,
 Միշտ տանը քրնել և իբրեւ Սրգոս:

Ինձ վերայ հսկել: Եթէ չէք անի
Այդպէս, եթէ ինձ մինակ կը թողնէք,
Պատիւս վնաս, պատիւս, որ դեռ
Իմ սեփականն է, դողտօրին կառնեմ
Իմ անկողինը

ՆԵՐԻՍԱ

Քարտուղարին էլ
Ես կառնեմ ինձ մօտ, եթէ կը թողնէք
Ինձ իմ սեփական հսկողութեան տակ:

ԴՐԱՑԻԱՆՑ

Լաւ, այդպէս արէք. բայց եթէ ճանդեմ
Կը կտարեմ գրիչը այն քարտուղարի:

ԱՆՏՅՆԻՑ

Ափսոս, ես եմ ձեր վէճի պատճառը:

ՊՐՅԻԱ

Ո՛չ, թող այս բանը ձեզ չը վշտացնէ,
Դուք մեզ համար շատ ցանկալի հիւր էք:

ԲԱՍԱՆԻՑ

Պօրցիտ, ներքի տիամայ մեղքս:
Ահա երգվում եմ բարեկամներին
Ներկայութեամբը, այն, երգվում եմ
Քո այդ դեղեցիկ աչքերով, ուր ես
Ինքս ինձ տեսնում եմ—

ՊՐՅԻԱ

Լաւ նկատեցէք.
Նա իմ աչքերում իրան տեսնում է
Կրկնակի, ամէն մէկում մէկ անդամ:—
Այո, երգուեցէք դուք ձեր երկղիմի
Անձնով. ի հարկ է, այդպիսի երգման
Պէտք է անպատճառ հաւատ ընծայեմ:

ԲԱՍԱՆԻՑ

Լըսեցէք միայն, աղաչում եմ ձեզ,
Ներեցէք մեղքս, հողաովս երգվում եմ

Որ ես քո առաջ էլ լինելու չեմ
Երբէք երդմնազանց:

ԱՆՏՈՆԻՑ

Տիկին, ես նորա
Բաղդաւորութեան համար մի անգամ
Դրաւ զըրի անձս. ես կորած էի
Առանց այն մարդու, որ ձեր ամուսնու
Մատանին ստացաւ. հիմա ես նորից
Համարձակ զըրաւ կըլնեմ հոգիս,
Որ այսուհետեւ ձեր ամուսինը
Երբէք զիտութեամբ էլ չի լինի ձեզ
Անհաւատարիմ:

ՊՕՐՑԻԱ

Ուրեմն դուք էք

Իմ առաջ նորա երաշխաւորը:
Ահա, տուէք նորան այժմ այս մատանին
Եւ պատուիրեցէք, որ աւելի լաւ
Պահպանէ, քան թէ այն առաջինը:

ԱՆՏՈՆԻՑ

Դժն Բասանիօ, առէք մատանին
Եւ երդուեցէք, որ միշտ կը պահպանէք:

ԲԱՍԱՆԻՑ

Երկինքը վըկայ, հէնց այս մատանին
Ընծայեցի ես ուսեալ դօկտօրին:

ՊՕՐՑԻԱ

Ես էլ նորանից հէնց ընծայ ստացայ:
Խնդրում եմ ներէք, Դժն Բասանիօ,
Որ այդ մատանու համար այս զիշեր
Պարոն դօկտօրը ինձ հետ քընած էր:

ՆԻՐԻՍԱ

Դուք էլ ներեցէք ինձ, իմ սիրելի,
Ազնիւ ամուսին, պարոն Գրադիստօ,
Որ այն փոքր տղան, ուսեալ դօկտօր
Քարտուղարն ինձ հետ վերջին զիշերը

Անցկացրեց, տալով ինձ այս մատանին:

ԳՐԱՅԻԱՆՈ

Այդ բալորովն նման է այն բանին,
երբ որ ամառը սկսում են նորոգել
ձանապարհները, մինչ նոքա լաւ են:
Այս ի՞նչ է, մի՞թէ դեռ չարժանացած,
Արդէն դառել ենք մենք եղջերաւոր:

ՊՐԻՑԻԱ

Ինչպիսիք եմ, այդպէս կոպիտ մի՛ խօսիք:
Գուք զարմանում էք: Ահա նամակը,
Որ Պաղուպից եմ ստացել դօկտօր
Բէլարիօից. կարող էք կարգալ
Այստա ժամանակ: Գուք այդ նամակից
Խօսի՞ն կիմանաք, որ Պօրցիան էր
Այն դատաւորը և Նէրիսան էր
Նորա գրադիրը: Ահա կարող է
Ձեզ վերկայ ընել աբրոն Լօրէնցօն,
Որ ձեր գնալուց յետ, շուտով ես ինքս
ձանապարհ ընկայ և խօսի՞ն ահա
վերադարձել եմ և մինչև անգամ
Գեռ տուն չեմ մտել: — Անտօնիօ, սրտանց
Ողջունում եմ ձեզ: Ես ձեր սպասածից
Աւելի լաւ լուր ունիմ ձեզ համար:
Ահա, կարգացէք, գուք այս նամակը,
Որից կիմանաք, որ ձեր նաւերը
Ապրանքով լեքը արդէն մտել են
Նաւահանդիստը: Ես ձեզ չեմ ասի,
Թէ ինչ հազուագիւտ դիպումս իմ ձեռք
Տուեց այդ նամակը:

ԱՆՏՕՆԻՈ

Ես հիացած եմ:

ԲԱՍԱՆԻՈ

Գուք դօկտօրն էիք, և ի՞նչպէս ես ձեզ
Չըձանաչեցի:

ԳՐԱՅԻԱՆՈ

Եւ դուք դօկտօրի
Քարտուղարն էիք, որ կամենում էր
Ջարդարել ճակատաւ եղջերներով :

ՆԵՐԻՍԱ

Այո՛, ես էի. միայն ոչ այնպիսի
Քարտուղար, որ այդ բանն երբէք տեսէ,
Թէպէտ եւ ապրի այնքան, մինչեւ որ
Այր մարդ դառնայ նա :

ԲԱՍԱՆԻՈ

Գեղեցիկ դօկտօր,
Դուք պէտք է ինձ հետ միասին լինէք,
Խոյ երբ տանը չեմ կնոջս հետ կր պարկէք :

ԱՆՏՈՆԻՈ

Պատուական տիկին, դուք ինձ կեանք տուիք
Եւ այժմ տալիս էք միջոց ապրելու :
Այստեղ կարգում եմ իբրեւ հաստատ լուր,
Որ իմ նաւերը արդէն կանգնած են
Նաւահանգստում :

ՊՐՅԻԱ

Խոյ դուք ինչպէս էք,
Պարոն Լօրէնցոյ : Իմ քարտուղարը
Ձեզ համար էլ լաւ լուրեր է բերել :

ՆԵՐԻՍԱ

Այո՛, այդպէս է եւ ձերի կրտամ :
Ես յանձնում եմ ձեզ եւ Ջէսիկային
Հարուստ հրէայից մի ստորագրութիւն,
Որով իւր բոլոր կարողութիւնը
Իւր մահից յետոյ նա ձեզ է թողնում :

ԼՕՐԷՆՑՈ

Գեղեցիկ կանայք, դուք քաղցածների
ձանաղարհի վրայ առատ ցանում էք
Քաղցր մանանայ :

ՊՕՐՑԻԱ

Արդէն սկսում է

Առաւօտանալ. և ես կարող եմ
Հաւատարի ասել, որ դեռ չըզլիտէք
Դուք գործի բոլոր հանգամանքները:
Նկէք, տուն գրնանք. այնտեղ կարող էք
Առաջարկել մեզ զանազան հարցեր,
Եւ մենք ձեզ կըտանք ճիշտ պատասխաններ:

ԳՐԱՑԻԱՆՑ

Լաւ, այդպէս անենք: Եւ այս է ահա
Առաջին հարցը, որին Ներիսան
Պէտք է ինձ հրդմամբ մի պատասխան տայ.
Ո՞րն է աւելի ցանկալի նորան,
Մինչև էգոցուայ օրն անընդուն մընալ
Թէ խօկոյն և ես քընելու զընալ
Մէկ, կամ երկու ժամ առաջ, քանի որ
Գիշեր է և դեռ չէ լուսացել օր:
Բայց եթէ հիմա լոյս ցերեկ լինէր,
Եր ցանկանայի, որ շուտով միջնէր,
Եւ ես պարկէի ուսեալ դօկտօրի
Քարտուղարի հետ միասին: Բարի:
Ոչ ինչ. այնպէս լաւ երբէք չեմ պահի,
Ինչպէս մատանին իմ Ներիսայի:

(Ամենքը դուրս են դնում:)

Գ. ԲԱՐԽՈՒԴԱՐԵԱՆՑ:

ՊՐՕԵՐԵՍԻՈՍ

Դ. ԴԱՐՈՒ ՀԱՅ ՀՌԵՏՈՐ

Հռովմայեցոյ Յուճաստաննուածէր մահաբեր հարուած էր այդ երկրի համար, բայց արդիւնաւոր յատկապէս Աթէնքի համար: Այդ քաղաքը, որ ներքին երկպառակութեանց և մասնաւոր տեղային բռնակալութեանց շնորհիւ, կորցրել էր իւր պատկառելի անունը, Հռովմայեցոյ օրհնաւորութեան օրով վերստին խաղաղութիւն վայելել սկսեց և մի առանձին փառաւոր տեղ բռնեց կայսերութեան մէջ: Աթէնքը արուեստներէ, զրականութեան, փիլիսոփայութեան, բանաստեղծութեան մայրաքաղաք դարձաւ:

Գոռու Հռովմը առանց նախանձի խոնարհեցրեց իւր զլուրը Աթէնքի մտաւոր գերազանցութեան առաջ և այնտեղ ուղարկել սկսեց իւր մեծատուն և աղնուտոհմ քաղաքացիներէ որդոցը իւրեանց ուսումը կատարելագործելու համար: Աթէնքի անունը այնչափ մեծ էր, որ երկտասարկը իւր կրթութիւնը և ուսումն աւարտած չէր համարում՝ եթէ Աթէնքում ուսած չ'լինէր. բոլոր նշանաւոր քաղաքները և մանաւանդ արեւելքը հետեւեցան Հռովմի օրինակին. այդ սովորութիւնը որ-սկիզբն առաւ հասարակապետութեան ժամանակը, հետզհետէ այն աստիճան արմատացաւ, որ IV դարում, երբ որ քրիստոնեայ ծնողները հարկաւ կասկածանքով և թերահաւատութեամբ պէտք էր վերաբերէին այն ուսմանը, որ մատակարարվում էր նոցա որդոցը կռապաշտ ուսուցիչներէ ձեռքով՝ Աթէնքի դպրոցներում հանդիպում ենք Քարսեղ Կեսարացոյ և Գրիգոր Նիւսացոյ պէս մարդոց, այնտեղ ուղարկեցին իւրեանց հանձարեղ

ձեռնասուն աշակերտներին և մեր սուրբ հարքը՝ տօնելի Սահակ և Մեսրոպ հայրապետները:

Աթէնքի ուսուցիչները ընդհանրապէս սովորեալէն կոչվում նոցա աւանդած զիտութիւնը ճարտարախօսութիւնն էր, նոքա ուսուցանում էին գրելու և յանպատրաստից ճառերու արուեստը ամենայն տեսակ նիւթերի վրայ, որոնք վերաբերում էին գրականութեան, քաղաքականութեան, պատմութեան և մինչև անգամ փիլիսոփայութեան:

Մարկոս Աբելիոս կայսրը այդ դպրոցներին մի պաշտօնական կազմակերպութիւն տուց և ուսուցիչներին որոշ թոշակ յաակացրեց: Երեք տեսակ ուսում կար և երեք տեսակ ամբիոն (որ երբեմն դահ էր կոչվում) այն է. փիլիսոփայութիւն, ճարտասանութիւն և քաղաքականութիւն: Փիլիսոփայութիւնը երկար միջոց ունէր չորս պաշտօնական ուսուցիչ. պղատոնեան, սոպիկեան, պէրիպատետիկեան և եպիկուրեան. այս չորս վարդապետութիւններն էլ աւանդվում էին տէրութեան ծախսով, որ անապրբեր և միատեսակ էր վերաբերում նոցա:

Ուսուցիչները ընտրվում էին մրցմամբ այս նպատակին յաակացրած յանձնաժողովի ձեռքով և հաստատվում էին կայսրից, երբեմն կայսրն ինքն էր նշանակում: Բայց այս հազիւ էր պատահում: Զանազան փիլիսոփայական վարդապետութեանց ուսուցիչները մի քանակութեամբ թոշակ էին ստանում 10,000 դրահմ կամ 8700 ֆր. երբեմն յիշվում է և մի առաջնորդ ուսիի, որ 5220 ֆր. է անում, բայց հաւանական է որ այդ երկրորդական ուսուցիչների համար էր: Ուսումը սկսում էին փիլիսոփայութիւնից և յետոյ անցնում ճարտասանութեան: Ի դարումը քաղաքականութիւնն արդէն ճարտասանութեան մի ծիւղ էր դարձել, նոյնը դառնում էր հետզհետէ և փիլիսոփայութիւնը: Երբոր Աթէնքը ապաւ էր և սեպհական վարչութիւն ունէր, որի իրաւասութեան ներքոյ էին 15 միլլիոն ժողովուրդ, այն ժամանակ քաղաքական հրապարակախօսը զանազանվում էր հռետորից. մէկը աչքի առաջ ունէր իրողութիւն և որոշ նպատակ և կամենում էր համոզել, իսկ միւսը — բռուր և արուեստ և աշխատում էր հաւանել տալ իրան. բայց երբ որ պատմութիւնը կորցրին և քաղաքական ճարտարախօսութիւնը հրապարակից դուրս մտաւ, երբ որ ճարտարախօսը ներկայն թողած ան-

ցեալի մէջ կամ ընդհանուր դադարներէ մէջ էր որոնում իւր համար ոգևորութիւն և նիւթ, այն ժամանակ քաղաքականութիւնը (որպէս սովոր էին անուանել քաղաքական ճարտարախօսութիւնը) դպրոցական վարժութիւն դարձաւ և միացաւ ճարտասանութեան հետ: Գ. դարում արդէն առանձին ամբիոն չկար քաղաքական ճարտարախօսութեան համար, նոյնպէս և փիլիսոփայութիւնը չ'ծաղկեցաւ Աթէնքումը և ճարտասանութիւնը: Գ. դարուց ընդհանուր զիտութիւն դարձաւ:

Դ. դարը Աթէնքի դպրոցներէ ծագեալ ժամանակն էր և ով էր կարող այն ժամանակ դուշակել, որ նոցա գոյութիւնը հազիւ մի դար պէտք է շարունակուէր: Բազմաթիւ աշակերտներով շրջապատուած, մեծ փառք պատիւ և հարստութիւն վայելող հետադիմները չէին նկատուում, որ արեւելեան հասարակութեանց մէջ, նոցա աչքի առաջ տարածվում է մի նոր կրօն՝ նոր վարդապետութիւն պարունակող և աննկատելի կերպով կտարում է նոցա աւանդած ուսման յարգը: Հռովմայեցոյ տիրապետելուց յետոյ հին յունական կրօնքը անկեալ վիճակի մէջ էր. ազգային դպրոցմանց թուլանալով նուազեցաւ և կրօնական դպրոցները, նոր և ստոր աստուածներ ընդունուցան, բայց քաղաքական ցածութիւնը խալաւ մոռանալ էր տալիս հին աստուածներին. կարծես թէ մոռենում էր այն ժամանակ երբ բոլոր կայսրութեան մէջ մի հասարակաց աստուածութիւն պէտք է ընդունուէր, այն է Հռովմ միացած կայսեր հետ և նորա մէջ կերպարանագործած. արդէն կային նոցա նուիրած տաճարներ, ամենայն տեղ հաւատի աւերակների վերայ տիրում էր անտարբերութիւն և նախապաշարմունք:

Քրիստոնէութիւնը, որ քարոզուեցաւ Աթէնքում Պօղոս առաքեալի ձեռքով 52 թուականից սկսած, պէտք է մտքառէր ժողովրդի անտարբերութեան հետ դէպի կրօնքը և նորա սիրոյ հետ դէպի կրօնական հանդէսների շքեղութիւնը: Երբ որ Պօղոս Անդորայում յայտնուեցաւ, եպիկուրեան և ստոյիկեան փիլիսոփաներից ոմանք հետը վիճում էին, իսկ ոմանք հարցնում էին թէ ի՞նչ է կամենում ասել այդ սերմանաբաղը (spermalogos), կարծես թէ նոր աստուածների մասին է պատմում, ասում էին ուրիշները ¹⁾: Նոր աստուած-

¹⁾ Ոմանք յեպիկուրեանց և Ստոյիկեանց փիլիսոփայից հակառակ-

ների մասին պատմելը սովորական բան էր այն ժամանակ Աթենքում և ոչ ոք չէր զարմացնում: Քաղաքի թէ բնիկ ժողովուրդը և թէ օտարականները իւրեանց օրերը միմեանց նոր լուրեր հաղորդելով էին անցկացնում: ²⁾ այդ պատճառով երբ որ իմացան թէ Պոլոսը նոր բաւ ներ է պատմում, զեռ չսաճ տարան նորան արխսպագոս և խնդրեցին պատմել: Արխսպագոսում Պոլոսը սկսեց խօսել թէ շրջելով քաղաքի մէջ նա մի բազին տեսաւ որ ճանճանօթ Աստուծոյ է նուիրած, այդ Աստուծոյ մասին, որին դուք չէք ճանաչում և պաշտում էք, պէտք է պատմեմ: ³⁾ Պոլոս առաքեալը իւր ճառը լսողների ճաշակին յարմարացնել կամենալով, այդ հանգամանքից սկիզբն տարաւ իւր ատենաբանութեանը, որ պարունակում էր իւր մէջ քրիստոնէութեան դաւանութիւնը, բայց երբ որ հասաւ այնտեղ, ուր պէտք է խօսէր մեռելների յարութեան մասին՝ շատերը ծիծաղել սկսեցին, ոմանք էլ ասում էին թէ այդ մասին ուրիշ անգամ կըլլասնք քեզանից: ⁴⁾ Այսպիսի ընդունելութիւն գտաւ Աթենքի մէջ քրիստոնէութեան քարոզը և անտարակոյս Աթենքի կեանքի պայմանները յաջող չէին Ա դարում այնտեղ քրիստոնէութիւն տարածելու և մենք չունինք միջոց հետազօտելու և իմանալու թէ ինչպէս և երբ քրիստոնէութիւնը տարածուեցաւ հետզհետէ Աթենքի մէջ, բայց այսքանը յայտնի է որ Գ. դարու սկզբում (324) Կոստանդիանոս մեծի երկրորդ պատերազմի ժամանակ Լուցինիոսի հետ, որ իսկապէս կրօնական պատերազմ է եղել, քրիստոնէայք այնքան

էին ընդ նմա և ոմանք ասէին զի կամիցի սերմանաքաղս այս խօսիլ իսկ այլք՝ թէ օտարոտի իմն գից թուի պատմել լինելոյ»

Գործք Առաք. գլ. 17. 18.

²⁾ Զի Աթենացիք ամենեքին և եկեքն օտարք ոչ յայլ ինչ պարապէին բայց ասել ինչ կամ լսել նորագոյնա. նոյն տ. 21.

³⁾ Եւ առեալ զնա ածին յարխսպագոսն և ասէին կարասցուք իմանալ թէ զինչ է նոր վարդապետութիւնն՝ որ ի քէն պատմի: Օտարացուցիչս իմն բերիս ի լսելիս մեր, կամինք գիտել, զինչ կամիցի այս լինել... Եկաց Պաւղոս ի մէջ արխսպագին, և ասէ արք Աթենացիք ըստ ամենայնի իբրև պաշտօն սէրս տեսանեմ զձեզ. քանզի շրջեալ և տեսեալ զպաշտամունս ձեր զտի բազին մի յորում գրեալ էր անճանօթի աստուծոյ զոր դուք յանճանօթս պաշտէք: Եւ զնոյն պատմեմ ձեզ:

տ 19—24.

⁴⁾ Իբրև լուան դյարութիւն մեռելոց, ոմանք ծաղր առնէին, կէսքն ասէին՝ լուիցուք ի քէն վստն այդօրիկ միւստանգամ՝ նոյն տ. 32.

բազմաթիւ էին Աթէնքի մէջ, որ այդ քաղաքը համարվում էր Կոստանդինոս կայսեր ամենահաւատարիմ քաղաքներից մինը, կայսեր յաղթութիւնից յետոյ նոր ուսումն ևս առաւել յաջողութեամբ տարածվում էր ժողովրդի մէջ:

Բայց քրիստոնեաները զեռ. այնքան ներողամիտ էին և անտարբեր աչքով էին նայում, որ արեւելքի այլ և այլ կողմերից բազմաթիւ աշակերտներ, որոնցից շատերը մկրտուած, ուսանում էին հռետորների մօտ, որոնք զրեթէ ամենքը կռապաշա էին:

Կոստանդին կայսրը այն անունը չունէր Աթէնքի մէջ, ինչ որ ունէր նորան ժամանակակից Յուլիանոս հռետորը, որ «Թաղաւորում էր Աթէնքի վրայ»: Ամենայն կողմերից բազմաթիւ աշակերտներ հաւաքուել էին նորա չորս կողմը՝ զնայած նորա ճարտասանութեանը և հանճարին: Նորա առաջին աշակերտը և միևնոյն ժամանակ նորա ամբիոնի ժառանգն էր մեր հայկազն հայրենակից Պրօէրեսիոս անունով երևելի հռետորը, որի անունը և փառքը դերազանցեց իւր վարժապետի հռչակից: Այդ երեկել մարդը, որի վրայ հիանում էր այն ժամանակուայ աշխարհի կէսը, որ մեծ փառք ու պատիւ էր վայելում, զրեթէ անյայտ է մնում իւր ազդի մէջ: Մենք մտադիր ենք մի քանի եւրոպական գիտնականների հետազօտութիւններից օգուտ քաղելով ծանօթացնել, որքան հնարաւոր է, ընթերցող ժողովուրդը մեր երևելի հայրենակցի հետ:

Պրօէրեսիոսը ծնաւ 277 թուին Ք. յ. Հայաստանում, այլ թէ որ քաղաքում՝ նորա կենսագիր Եւնապիոսը չէ յիշում: Նորա ծնողքը շատ ազգատ էին և քրիստոնեայ էին. նա ուսման փափաղը յազեցնելու համար Անտիոք գնաց և շատ շուտ իւր Ուլպիան ուսուցչի առաջին աշակերտն եղաւ, յետ այնու Աթէնք անդամփոխուեցաւ և երևելի Յուլիանոս հռետորի աշակերտների կարգը մտաւ. շատ կարճ ժամանակից յետոյ այստեղ ևս աշակերտների զրուխ դարձաւ, նորանից յետոյ երկրորդն էր Յեփեստիոնը, որ նոյնպէս հայ պէտք է լինէր, որովհետեւ Եւնապիոսը ասում է թէ ճերկուան էլ հայրենակից էին, երկուսն էլ բարեկամ, դոքա մրցում էին միմեանց հետ միայն իւրեանց հանճարով և աղքատութեամբ: Նոքա երկուսը միայն մի պատմութեան և մի վերարկու ունէին, բացի այդ՝ երեք չորս վերմակ այնքան մաշուած և հնացած, որ կարելի չէր խմանալ նոցա իսկական դոյնը: Նրբ որ Պրօէրեսիոսը զուրս էր գալիս՝ Յեփեստիոնը մընում էր տանը, մտնում էր վերմակների տակը և միայնակ վարժվում

էր ճարտասանութեան մէջ. երբ որ Յեփեստիոնը զուրա էր զպիս նոյնը անում էր Պրօէրեսիոսը:» Այսպիսի ուսանողական մարտիրոսութիւն երբեք պակաս չէ եղել մեր մէջ և մեր ժամանակը մանաւանդ՝ դա մի հանապազօրեայ երևոյթ է, որ երբեմն մինչև հերոսութեան է հասնում: Բայց ո՞ր է այդ մարտիրոսութեան արդիւնքը, ո՞ր են մեր այժմեան Պրօէրեսիոսները, Խորենացիները, Եղնիկները, Դաւիթները, ո՞ր են մեր զիտութեան հերոսները, չկան՝ թէև հաշուով տասնապատիկ աւելի պէտք էր լինէին քան թէ առաջ. մենք կարծում ենք որ մեր ժամանակը արտաքուստ միայն այդ կողմանէ նման է նախնիթաց դարերուն, այլ ներքուստ միանգամայն տարբեր: Երբոր ուսմունքը երկարատև և դժուարին են, երբոր նոքա շահաւէտ չեն և կեանքի նիւթական բարօրութեանը մինչև անգամ մնաստիար, այն ժամանակ ուսման սիրով ոգևորվում են միայն անշահասէր վսեմ ոգիք և այդ պատճառով դոցա ուսանողական մարտիրոսութիւնը ապարդիւն չէ մնում, իսկ այժմեան ուսանողները դիմում են ուսման քստ մեծի մասին ոչ թէ ուսման սիրով և զիտութեան համար, այլ շահասիրութեամբ, իւրեանց նիւթական բարօրութիւնը ապահովելու համար, այդ իսկ պատճառով նոքա ապարդիւն են մնում ժողովրդի մտաւոր և բարոյական յառաջադիմութեան համար:

Պրօէրեսիոսն 30 տարի Յուլիանոսին աշակերտ մնաց, բայց սորա անունն արդէն ամբողջ կայսերութեան մէջ հռչակուած էր: Մի անգամ երբ որ Յուլիանոսի աշակերտները բանակաւ ունեցան մի այլ հռետորի՝ Ապոլինէս Լակեդեմոնացւոյ աշակերտներին հետ, որպէս շատ անգամ պատահում էր, երկու կողմն էլ պրօֆնսուլոսի դատարանը կանչուեցան: Յուլիանոսը կամեցաւ խօսել. «Նչ, ասաց պրօֆնսուլը, ոչ մէկը ձեզանից, ձեր յառաջուց պատրաստուած զեղեցիկ ճառերով. ձեր աշակերտներից ոչ մէկը ձեզ ծափահարելու չէ այսօր. թող Թէմիստոկլէսը (հակառակ կուսակցութեան պարագլուխը) յայտնէ իւր մեղադրանքը, և դու Յուլիանոս, ընտրէ քո աշակերտներից արժանաւորագոյնը քեզ պաշտպանելու համար»:

Թէմիստոկլէսը շատ բան չխօսեցաւ, նա պատիւ չբերեց իւր անուանը, բայց երբ որ Յուլիանոսի ընտրութեամբ խօսել սկսեց նորա Պրօէրեսիոս աշակերտը, պրօֆնսուլը կախ զցեց գլուխը և թէ համոզւեց փաստերին և թէ լեզուի զեղեցկութեանը և ճիտութեանը գմայլած, լսում էր, ամէնքն էլ երկիւղածութեամբ լսւ թիւն էին

պահպանում, բայց երբոր Պրօէրէսիտը վերջացրեց իւր ճառը, պրօփոնսուլը վեր թռաւ իւր աթոռիցը, երեխայի պէս շարժեց իւր ծիրանի պատմութեանը և այդ անողոք և ծանր դատաւորը ինքն ծափահարել սկսեց, յափշտակուած հակառակորդներն անգամ ծափահարում էին. միայն Յուլիանոսը չէր ծափահարում, նա լաց էր լինում:

Յուլիանոսի մահից յետոյ 340 թուականներում Պրօէրէսիտը ժառանգեց նորա ամբիոնը և նորա տունը և շարունակում էր իւր դասխօսութիւնները: Նա արդէն, այնքան հռչակուած էր որ 342 թուականներում Կոստանդ Կայսրը հրաւիրեց նորան Գաղղիա «այդ երեւելի մարդուն միայն տեսնելու համար»: Պրօէրէսիտի ճանապարհորդութիւնը արեւմուտք մեծաշուք հանդէսների մի շարք էր. Կայսրը զարմացաւ դորա հանձարի վերայ և սեղանի հրաւիրեց: Գաղղիացիք, որոնք կարող էին զարմանալ նորա ճառերի վերայ, հիացած էին նորա արտաքին կերպարանքին. «Նա աւելի մեծ էր հասակով, քանի՜ կարելի էր երևակայել. նա իննը ոտնաչափ բարձրորձր հասակ ունեցող մարդոց առաջը. 86 տարեկան հասակում նորա գեղեցկութիւնը այնպէս էր պահպանուել՝ որ ոչ մի երիտասարդ նորանից գեղեցիկ չէր: Աթոռներվեց տարեկան էր, երբ որ Գաղղիա էր եկել, նորա գրեթէ երկաթի մարմինը բան չէր զգում. բոկոտն, թեթև հագուստով ման էր գալիս՝ չնայելով Գաղղիայի ցուրտին՝ խմում էր Ռենոսի սառն ջուրը»: Հռովմայեցիք զարմանում էին թէ նորա այդ քաջադործութիւններին և թէ նորա ճարտարախօսութեանը: Կոստանդ Կայսրը խնդրեց, որ Պրօէրէսիտը Հռովմով վերադառնայ, այստեղ նա քաղաքին ներբողական ճառ ասաց և երախտապարտ Հռովմայեցիքը նորա արձանը կանգնաշրին հետևեալ վերնադրով՝ որ նշանաւոր է միլենիոյ տառի չորս անգամ կրկնութեամբը Regina rerum Roma regi eloquentiae — աշխարհի թագուհին Հռովմա՝ ճարտարախօսութեան թագաւորին: Ա. երանաշունչ յետոյ նոյն պատիւը վայելեց և Աթէնքումը. ի տրիտուր նորա ճանապարհորդութեանը Գաղղիա, Կայսրը պարգևեց նորան տրատապիսարգ տիտղոսը և Աթէնք քաղաքին այլ և այլ արտօնութիւններ շնորհեց ի պատիւ նորան, որ այդպիսի մի երեւելի ճարտասան այդ քաղաքումն էր բնակում:

Պրօէրէսիտի փառքն և մեծութիւնը շարժեց նորա դէմ թրշնամութիւն և կազմուեցաւ մի ոտխնների խումբ, որոնց յաջողեցաւ

վերջապէս քաղաքի ուժով աքսորել տալ նորան. բայց Պրօէրեսիոսի աղքատութիւնը արգելք չեղաւ. նորա վերադառնալուն, որովհետեւ եթէ ուրիշները ունէին հարստութիւն, դա ունէր ճարտարախօսութիւն: Նոր նշանակուած պրօկոնսուլը երբոր իմացաւ իւր նախորդի արած անարժան գործը, անմիջապէս կայսեր հրամանով վերադարձրեց Պրօէրեսիոսին, որ բարեկամներից շրջապատուած մուտ գործեց քաղաքը: Յետոյ պրօկոնսուլը ժողով կանչեց բոլոր սովետա հռետորներին, ուր վերջինը մտաւ և Պրօէրեսիոսը, և առաջարկեց նոցա ճառի բնաբան՝ աւելցնելով թէ այսօր կամենում եմ ձեզ ամենքիդ լսել: Նոքա բողոքեցին, մէջ բերելով Արիստիդէսի խօսքերը թէ «ճառերը չեն թխում այլ պատրաստում են»: Պրօկոնսուլն այն ժամանակ Պրօէրեսիոսին առաջարկեց խօսելու. նա սկսեց. մի ներքող ասաց յանալսարանստից՝ ճառախօսութեան վերայ, յետոյ մի հայեացք ձգեց ժողովուածների վերայ, մատնացոյց արաւ իւր ամենախնայաւոր թշնամիներին և խնդրեց պրօկոնսուլին, որ նոքա որոշեն ճառերու նիւթը: Նոքա խորհրդակցեցին միմեանց. հետ և ընտրեցին մի ամենաաղօթար. առարկայ, ամենաաղքատ ճարտասանական ոճերի համար: Պրօէրեսիոսը խնդրեց որ արգելուած լինի ծափահարութիւնը և պրօկոնսուլը խափաւ արգիլեց: Պրօէրեսիոսը սկսեց խօսել. նորա ճառը ջրի պէս էր գալիս և ամեն մի պարբերութիւն դաշնակաւոր վերջաւորութիւն ունէր. միանգամայն անձնատուր էր եղել ճարտարախօսութեան և ամենքի ակնկալութիւնը գերազանցեց. յետոյ ողևորուած թողեց առաջարկած բնաբանը, որ հեշտ էր համարում, և սկսեց հակառակ բնաբանը ապացուցանել. երբ որ վերջացրեց, դարձաւ դրագիրներին և ասաց. «տեսէք, արդեօք մտաբերում եմ ինչ որ ասուցի» և առանց մի բառ փոխելու կրկնեց իւր ճառը: Այն ժամանակ պրօկոնսուլը մոռացաւ իւր հրամանը և ժողովականները մոռացան պրօկոնսուլի արգելքը. ամենքը վազեցին դէպի հռետորը, իբրեւ աստուծոյ արձանի մօտ, համբուրում էին նորա կուրծքը, ձեռքերը, ոտերը, անուանում էին նորան աստուած կամ Հերմես Լիքիոս. նորա ոտիները նախանձից մեռնում էին, բայց կարող չէին չզարմանալ: Պրօկոնսուլը հրամայեց շքեղ հանդիսով ճանապարհ ձգել նորան թիկնապահ զինուորականների ուղեկցութեամբ. այնուհետեւ ոչ ոք չէր համարձակվում նորան հակառակորդ հանդիսանալ. ամենքը առաջին տեղն էին տալիս նորան:

Այս ժամանակ Դ. դարու միջումը երբ որ Պրօէրեսիոսը թէև

78 տարեկան, բայց միանգամայն առողջ, հռչակուած էր իւր դասախօսութեամբը, Աթէնք նորա մօտ ուսանում էին երեք երեւելի աշակերտներ, երկուսը քրիստոնեայ՝ Ս. Գրիգոր և Ս. Բարսեղ, որ պէտք է եղիակոպոս դառնային և մէկ հեթանոս, քրիստոնէութեան յետերիմ, բայց ոչ արհամարհելի թշնամի—Յուլիանոս կայսրը: Մենք հարկաւոր ենք համարում մի քանի խօսք ասել այդ աշակերտների զըպրօցական կեանքի մասին, որով աւելի կպարզուի մեզ թէ Պրօէրեսիոսի անձը և թէ ժամանակի կրթութիւնը: Բարսեղ և Գրիգորը ծնունդ էին 329 թուականին, մէկը Վեսարիայում Վապադովկացոց (որ էր մայրաքաղաք Առաջին Հայոց), իսկ միւսը Նիւս քաղաքում (փոքր Հայքի մէջ), թէև նոցա ծնողքը քրիստոնեայ էին, բայց համազուած էին թէ կրթութիւնը միայն Յունաստանում կարելի է վերջացնել, ուրիմն հեթանոսութիւնը դեռ տիրում էր կրթութեան մէջ: Նոքա գնացին Աթէնք ճարտարախօսութեան մայրաքաղաքը՝ Գրիգորը 350 թուին, իսկ Բարսեղը 351ին Վ. յդ. քաղաքը (պատմում է սուրբ Գրիգոր իւր դամբանական ճառի մէջ Ս. Բարսեղի վրայ) լին էր երիտասարդներով, որոնք անմտութեամբ յափշտակուած էին սովիեստութիւնից: ամենաողբատները, և այդ խղճալի էր տեսնել, ուրիշ հոգս չունէին, բայց և թէ հարստացնել իւրեանց ճարտարախօսութեամբ վարժապետներին: Վ. յդ. երիտասարդները առաջուց տիրում էին փողոցներին, դռներին, դաշտերին և լեռներին, բնակիչներն էլ բազմութեամբ հետևում էին նոցա, որովհետև նոքա քարշում էին նոցա իւրեանց խմբերի մէջ: Նորեկը եկած չեկած ընկնում էր այդ պահանջների ձեռքը, որոնք իսկոյն տանում էին նորան հետները: Նա բնակւում էր նորա մօտ, ով որ նորան ձերբակալ արեց, բարեկամ լինի այդ մարդը, թէ ազգական, երկրացի, թէ մի հասարակ ուսանող նշանակութիւն ունեցող: ով ուզում է այնուհետև կարող է զալ ծաղը անել նորեկին, նորա հպարտութիւնը խոնարհեցնելու և նորա բարքը ամոքելու համար: Ոմանք նուրբ ծաղրել զիտեն, իսկ այլք կոպիտ, երբ որ չգիտեն այդ սովորութիւնը, զարհուրում են նորանից, իսկ երբ որ գիտեն, զուարճանում են նորանով: Յետոյ նորեկին մեծ հանդիսով դուրս են բերում բաղանիք տանելու համար, բարեկամները նորան շրջապատում են, ոմանք նորա առաջն են գնում կարգով, երբ որ հասնում են բաղանիքին խելագարների պէս կոչում, ճչում և ձեպնելով, որ նոցա իբրև թէ ներս չեն թողնում, ոտով բալիւում են դուռը և բաց անում: այդ բոլորն

անուժէին նորեկ երիտասարդին վախեցնելու համար: Վերջապէս ներս
են մտնում, մտան թէ ոչ, այնույետեւ նորեկի հետ այնպէս են վար-
վում ինչպիսի ամենքի հետ:»

Ճանաչելով թէ որքան անտանելի պէտք է լինէին ծանրաբարոյ
Բարսեղի համար ժուժալ այդ ծաղրածու կատակներին նա (Գրիգորը)
աշխատեց ազատել նորան այդ ընդունելութենից և ոչ որ առաւել
արժանի չէր այդ սակաւ պատահող բացառութեան: Այդ եղաւ
սկիզբն այն ջերմ մտերմութեան, որ այս երկու անձանց մէջ հաս-
տատուեցաւ և որի մասին նոյն ինքն Ս. Գրիգորը այսպէս էր խո-
սում. «Եթէ մեր բարեկամութեան եղանակը ձեզ չափազանց է երևում,
ներողամիտ եղէք այդ զգացմանը, որ ամենից ազնուադոյնն է:» Մի
տեղ կենում էին սոքա և միասին ուտում, կարծես թէ երկուսն էլ
մի հոգի և մի միտք ունէին: Նախանձ ասած բանը չկար նոցա
մէջ, բայց կար մրցումն՝ առաջին տեղն ընկերոջը թողնելու, «ամե-
նից առաքինիները նոցա բարեկամներ էին, ուսման մէջ նոցա գրա-
ւում էր ոչ թէ այն, ինչ որ հաճելի էր, բայց այն, ինչ որ վսեմ էր»,
այսինքն այն, ինչ որ սիրտը առաքինութեանց ընդունակ էր անում:
Նոքա գիտէին միայն եկեղեցու և դպրոցի ճանապարհները և հե-
ռու էին իւրեանց պահում հանդէսներից, թատրոններից և խնջոյք-
ներից. «ամենք քրիստոնեայ էինք և քրիստոնեայ կամէինք երևիլ:» Հետա-
քըքիւր է ինչ էր ուսանում Բարսեղը, որովհետեւ նոյնը պէտք էր ու-
սանէին և նորա ընկերները. նա ուսումնասիրում էր ճարտասանու-
թիւն, հմուտ էր քերականութեան, որ մաքրում է լեզուն, քաղում էր
պատմութենից օրինակներ, որոշում էր չափը և շարադրութիւնը ոտա-
նաւոր էր դարձնում: Նա նշանաւոր հանդիսացաւ փիլիսոփայութեան
մէջ որպէս այն, որոց նիւթն է գերբնական բաներ, նոյնպէս ճարտա-
սանական գիտութեան մէջ. աստղաբաշխութիւնից, երկրաչափու-
թիւնից և թուաբանութիւնից գիտէր այնքան, որքան հարկաւոր էր
ուսումնական argutus պատասխանելու համար, նա արհամարհում
էր մնացածը, իբրեւ անօգուտ կեանքի համար. բժշկականութեան
մէջ ինչպէս տեսական նոյնպէս և փիլիսոփայական տեղեկութիւն
ունէր:

Այդ միջոց, Դ. դարում, կայսերական կառավարութիւնը հետ-
պահեւ հրամաններ էր հրատարակում կուսպաշտութեան դէմ. հե-
տեաքար բնական էր, որ կուսպաշտութեան կողմից ընդդիմադրութիւն
երևան գար, բայց այդ ընդդիմադրութիւնը արտայայտուելու համար

պակասում էր պարագլուխ կամ առաջնորդ, և այդ առաջնորդն Յուլիանոսը դարձաւ: Յուլիանոսը ծնաւ նոյեմբերի 6ին 331 թ: Նա և նորա Գալլուս եղբայրը միայն զերծան Կոստանդիանուսի եղբարց և եղբորորդոց կոտորածից: Կոստանոսը նոցա երկուսին ուղարկել էր Մասելում (Macellum) քաղաքը, որ էր Կեսարիայ Կոստանդիանոսի, ուր նոքա խիստ և բարեպաշտ կեանք էին վարում և պատրաստվում էին եկեղեցական դառնալու, զույգ այստեղ առաջին տնգամ Յուլիանոսը ծանօթացաւ Բարսեղի հետ, այդ միջոց նա ջերմեռանդ քրիստոնեայ էր. 350 թ. Կոստանդի թոյլով թեամբը ազատուած նա մի քանի ամիս Կոստանդնուպոլիս մնաց և նորից արքայութեան Նիկոմեդիայ, ուր ծանօթացաւ Լիբանիոս հռետորի հետ և հիացած էր նորա ճարտասանական արուեստի վրայ. բայց ոչ Լիբանիոսի դասերը կամ գրուածքը կարող էին վճռողական ազդեցութիւն գործել Յուլիանոսի հոգու վրայ և Մասելումում եղած ջերմեռանդ քրիստոնիային ուրացող դարձնել, և ոչ փառասիրութիւնը, որ իբրեւ թէ շարժել էր նորան կռապաշտութեան մէջ կամ կայսր դառնալու հնար որոնել:

Նիկոմեդիայումը նա ուրացաւ քրիստոնէութիւնը և անձնատուր եղաւ դիցահաճայական (theurgique) միստիցիսմի, որ բնորոշած էին ժամանակի լուսաւորեալ կռապաշտները և փիլիսոփաները: Երբոր Յուլիանոսը Աթէնք եկաւ կռապաշտութիւնը դեռ վայելում էր իւր հարստութիւնը և նորա արարողութիւնքը շքեղութեամբ կատարվում էին. արդարեւ թէպէտ Պարթենոնը առաջուայ պէս բազմաթիւ ուխտաւորներ չէին գալիս Պալլաս Աթէնքի արձանին երկիրպագութիւն տալու համար, բայց Պալլաս Աթէնք չաստուածուհին դեռ տիրում էր Պարթենոնում, քուրմերը դեռ ցրուած չէին, հանդէսներն ու տօները դեռ կատարվում էին իւրեանց սովորական փառահեղութեամբ: Երբ որ 24 տարեկան եռանդոտ և միատիկ Յուլիանոսը տեսաւ Ակրոպոլիսը դեռ անեղծ, հարստութիւնքը անշարժ, աստուածները կանգուն, քուրմերը յղփացած, զոհաբերութիւնքը կանոնաւոր կատարած, դպրոցների վարժապետներ և նոցա բազմաթիւ աշակերտողներ յունական աստուածներին հաւատարիմ մնացած՝ խաբուեցաւ և սխալ գաղափար ստացաւ կռապաշտութեան իսկական ուժերի մասին, փառաւոր անցեալի մնացորդը իբր անվերջ ապագայի երաշխաւորութիւն համարեց: Վեց ամիս Աթէնք մնալուց յետոյ, նա Կոստանդնուպոլիս կանչուեցաւ, կեսար հրատարակուեցաւ և ուղարկուե-

ցաւ Գաղղիայ: Արտասունքով թողեց նա Աթէնքը «աստուածների քաղաքը» և ամենայն դիպուածներում սիրով և երախտապարտ զգացմունքներով յիշում էր իւր այդ երկրորդ հայրենիքը: Գաղղիոյ բարբարոս ազգերը յաղթելուց յետոյ, զօրքը փարիզում նորան կայսր հրատարակեց: Աթէնքը առաջինը նորան ողջունեց և քաջալերեց նորա ընդդիմադրութիւնը քրիստոնէութեան: Յուլիանոսը, որ միայն 17 ամիս թագաւորեց, ժամանակ չունեցաւ իբրեւ կայսր գալ իւր սիրելի քաղաքը, որ նորան աշակերտ էր տեսել, բայց նա ամենայն կերպ հովանաւորում էր այն մարդոցը որ նորա համար Աթէնք էին ներկայացնում, այսինքն իւր վարդապետներին: Նա զրեց Պրօէրեսիոսին թէ «դուք, սոփիստներդ կարող էք երկար և գեղեցիկ ճառեր զրել, բայց մեզ հնարաւոր է մի քանի խօսք զրել ձեզ. իմացիր ուրեմն որ գործերն ամենայն կողմից ինձ շրջապատել են», նա առաջարկեց նորան իւր պատմութիւնը զրել և հրաւիրեց իւր մօտ գալ: Պրօէրեսիոսը իբրեւ քրիստոնէայ չընդունեց ուրացող կայսեր հրաւերը: Արգելելով քրիստոնէաներին դասախօսութիւն անել, Յուլիանոսը բացառութիւն աւրեց միայն Պրօէրեսիոսի համար, բայց սա մերժեց այդ արտօնութիւնը:

Յուլիանոսի մահից յետոյ, Աթէնքը հլու հնազանդութիւն յայտնեց նորա ժառանգների բուռն հրամաններին, որոնք վակեցին և կողոպտեցին տաճարները, կործանեցին բազիլիկները, խափանեցին պաշտամունքը. հետևաբար ամայացան դպրոցները: Պրօէրեսիոսից յետոյ սոփիստական դասաւանդութիւնը դեռ շարունակում էր, բայց չունէր իւր նախկին շուքը և փառքը: Յուլիանոսի մահուան ժամանակ Պրօէրեսիոսը 87 տարեկան էր:

Եւնապ նորա վերջին աշակերտը այսպէս է նկարագրում նորան. «նա ունէր խիտ մազեր՝ սպիտակ իբրեւ արծաթ կամ իբրեւ ծովի ալիքներ, նորա ճարտարութիւնը պահպանել էր իւր բոլոր ոյժերը, նորա հոգին դեռ մատաղ՝ պահպանում էր յոգնած մարմինը. այդ մարդը ինձ երևում էր, որ չպէտք է ծերանար և անմահ էր:»

Երբ որ Եւնապ, որ յետոյ «իլիսոփաների և հետաքննչների կենսագրութիւն» անունով պատուական շարադրութիւնը թողեց մեզ, 16 տարեկան հասակում Աթէնք եկաւ, ստատիկ հիւանդացաւ և հազիւ մահից զերծաւ: Այրք որ, պատմում է նա, ատուածաման Պրօէրեսիոսը իմ առողջանալս իմացաւ՝ իւր ընտիր և ուժեղ աշակերտներով եկաւ մօտս և ասաց նոցա. ես իբրեւ իմ սեպհական

բաղդասարութիւն իմացայ այդ երկուստորդի առողջանալը, թէև ես որան երբէք տեսած չէի, բայց սորա հիւանդութիւնը ինձ չափազանց տխրացրեց: Ն[թ]է դուք կամենում էք ինձ ուրախութիւն պատճառել, տարէք սորան հասարակաց բաղանիքը, ազատ կացուցէք սորան կատակներից, պահպանեցէք սորան իբրև որդուս:»

Եւնայ 5 տարի Ա[թ]էնք մնաց, Պրօէրեսիոսի առաջնորդութեան ներքոյ և նորա աշակերտների հասարակութեան մէջ, ուր տեղեկացաւ հին բանականներին, Պրօէրեսիոսի յաղթութիւններին և առհասարակ ծանօթացաւ սոաջուայ դպրոցական կեանքի հետ: Եւնայի հեռանալուց յետոյ 367 թ. մեռաւ Պրօէրեսիոսը 91 տարեկան հասակում: Մեծ մարդ, միակ մարդ որ աշխարհը լցրեց իւր ճարտարախօսութիւններով և աշակերտներով:» Նորա անարժան հակառակորդ Իիս Քանդոսի ասած դամբանական ծառից մեզ հասել է հետևեալ կտորը. «Ո՛հ Մարաթոն, ո՛հ Սալամիս, այժմ լուծիւնը տիրում է ձեր մեծ անունների վերայ, դուք կորցրիք ձեր սրածայն փողը, որ փառաւորում էր յաղթութիւնները:»

Գրիգոր Նիւսացին երբ որ իմացաւ մեծ մարդու մահը՝ հետևեալ տապանադիրը շարադրեց ի պատիւ իւր վարժապետին. «Կարող չես այսուհետև փառասէր փափագներ ունենալ, երկիր Նիկրոպսի, կարող չես այսուհետև համեմատ արեգակին դնել քո խաւարած ձրագը. ոչ որ մահկանացուներից կարող չէ ճարտասանութեան մէջ մրցել Պրօէրեսիոսի հետ, որ դեռ նորերումս իւր յանպատրաստից ասած ծառերով աշխարհ էր զղրդեցնում: Ատաղկեան երկիրն իւր մէջ էր պարունակում այդ նոր կայծակն և ճարտարախօս սովեստների ամբողջ դասը յաղթուած էր Պրօէրեսիոսից:»

«Այո՛ յաղթուած էր, բայց անողորմ մահը յափշտակեց նորան. Ա[թ]էնքը այսուհետև հռչակաւոր չէ, ոչ, երկուստորդք, փախէք Նիկրոպսի երկրից:»

Մեզ անհնարին է որոշել Պրօէրեսիոսի հանձարի մասնաւոր արժանաւորութիւնները ժամանակակից սովեստների շարքի մէջ. նորա ոչ մի շարադրութիւնը, ոչ մի հատուածը (բաց ի չորս տողը) մեզ հասած չեն. մատենադիրները, որոնք հարեանցի կերպով խօսում են նորա հակառակորդների մասին, մի առանձին պատկառանքով և հիացմամբ յիշում են սորա անունը: Եւնայ նորան աստուածաման է անուանում. նորա ճարտարախօսութեան ազդեցութիւնը անտարակոյս մեծապէս նպաստում էր նորա արտաքին սէպը և լիւրջութիւնը:

ԲՈՂՈՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ՏԱՃԿԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԱՆՈՒՄ

1878 թուի յունվար ամիսն էր և դեռ վերջն Արևելեան պատերազմը շարունակվում էր, երբ մի բուք և փոթորիկ երկդոյ սառն չէրուց ազատուելով ընկերներին հեռ միասին հասանք Բասէն գաւառի Գոմաձոր անուանեալ հայոց գիւղը ու իջանք տանուտէր Նազար Սայրաթեանցի մեզ համար պատրաստած սենեակում: Մեր ընկերութիւնը մեծ էր. մօտ 12 հոգի, մեծ մասամբ հայ, հրաւիրուած էինք պաշտօնների ուսաց յաղթած երկիրները կառավարելու, և ահա Արաքսի աջ եզերքի ճանապարհով շտապում էինք Կարսից դէպի Հասան—Ղալայ: Մեզ հիւրասիրող տանուտէր Սայրաթեանցի ուրախութիւնը մեծ էր, երբ իմացաւ որ մենք, ուստի ստորձանաւորներս, հայ ենք և միմեանց հեռ հայերէն ենք խօսում: այդ բանը՝ իբրեւ նոր լուր, երեւի թէ շուտով տարածուեցաւ գիւղի մէջ և ահայ ըստ տեղացի նահապետական սովորութեան եկան մեզ տեսութիւն գիւղի հարուստները, ծերերը և իշխանները: Մեր սենեակի առաջ հանելով իւրեանց կոշիկները, նոքա ներս էին մտնում: Խոնարհութեամբ բարեւում և ապա լուռ ու մունջ չոքում մեր դիմացը փռած կարպետի վրայ: Ծանրաբարոյ և բնական խելքի տէր մարդիկ էին երևում նոքա և շատ զգոյշ՝ խօսակցութեան մէջ: Հապիւ քանի մի տեղեկութիւն էինք ստացած գիւղի որսիկութեանց մասին, որ ներս մտաւ գիւղի քահանան, մի միջակահասակ, սպիտակամօրուս, 70 կամ 80 տարեկան ծերունի: Նա, ինչպէս երևում էր, ուշ էր մնացել և այժմ շատ շտապում էր դալ իւր պատուաւոր տեղը բռնել: «Ողջոյն ձեզ, բարի առաքեցաքը» ասելով նա մեր խնդրանօք ամենաբարձր տեղը նստեց և սկսեց մեզ մէկ առ մէկ դիտել և քննել: Տէր Պետրոսը (այս է քահանայի անունը) մօտ 80 տուն

ժողովուրդ ունէ՛լ, բայց ինքը աղքատ, պատառնած լաթերով, կործքը բայ և մազերը գզգզուած: Խօսակցութեան մէջ քանի մի անգամ լսեցինք «բրօդ» բառը, բայց նշանակութիւնը ոչ դժմեզանից չէր հասկանում:

— Տէր հայր, «բրօդ» ի՞նչ ասել է, հարցրի ես: Տէր Պետրոսը զարմացքով նայեց երեսիս՝ «բրօդ» ըշտէ նոր հաւանն է՝ պատմութեանս նա:

Հարցուփորձից իմացուեցաւ, որ այս Գոմաձորի մէջ քանի մի հողի հայ-բողոքականներ կան և իւրեանց համար բողոքական քահանայ ունին: Մեր հետաքրքրութիւնը մեծ էր, կուզէինք տեսնել և ծանօթանալ հայ-բողոքական քահանայի հետ: Տանուտերը գնաց հրաւիրելու մեր կողմից, բայց ամբողջ մի ժամ անցաւ մինչև քահանայի գալը: Վերջապէս եկաւ նա: Մի բարձրահասակ, արծուաքիթ, սպիտակամօրուս, մազերը կարդին սանտրած և աշխոյժի տէր մարդ էր տէր Զարութիւնը, այդ բողոքական քահանայն: Սորա արտաքին զանազանութիւնը Տէր Պետրոս հայ քահանայից այն էր, որ վզին փաթաթած էր մի շալ (շարֆ), որ թէև շատ հինցած և կեղտոտուած, բայց Եւրոպայի դործ էր, ձեռքերը պաշտպանած ունէր ցրտից բրթէ ձեռնոցներով, տաքերը հագած ունէր սպիտակ գուլբաներ և վրան ըէզինի կրկնակոշիկներ, առանց կոշիկի. վերջապէս իւր Ֆարաջան թէև մաքուր էր պահուած, բայց նորա երբեմն կապոյտ գոյնը հիմայ մօտեցել էր սպիտակութեան և քանի մի տեղ ևս ու մահուղի կարկատաններով զարդարուած էր: Այնինչ հայ քահանայի գաւազանը քուրդ հովիւի ձեռքից առած մի ահձելի ցուպ էր, բողոքականինը—մեր սովորական ձեռքի փայտի էր նմանում: Չեռնոցները և վզի շալը առնելով և մեզ քաղաքավարի ողջունելով, տէր Զարութիւնը հարկաւոր համարեց ամէն մէկիս ձեռքը հերթով թոթուել և ապա գնաց նստեց Տէր Պետրոսից փոքր ինչ ներքև:

«Դուք բողոքական է՞ք» հարցը տէր Զարութիւնին կարծել տուեց, որ մենք իւրեան քննելու և դատաւարտելու ենք հրաւիրած. բայց փոքրինչ շփոթուելուց յետոյ, նա փէշերը դրստեց և պատրաստուեցաւ իբրև թէ պաշտպանելու իւր դաւանութիւնը. ըստ երևոյթի, նա սպասում էր թէ մի կրօնական հակաճառութիւն պիտի սկսուի եկեղեցւոյ խորհուրդների և ծէսերի վերաբերութեամբ: Տէր Պետրոսը նոյն կարծիքի էր երևում և նորա երեսի ժպիտի մէջ կարգացվում էր այն տէր Զարութիւն, դու միշտ իմ գլուխն ես տանում:

Սուրբ Գրքերով, դէ հիմայ այս աղաներին պատասխան տուր թէ որ զիտնականն էս:

Մեր քանի մի քաղցր խօսքերից յետոյ, երկու քահանայքն էլ համոզուեցան, որ կրօնական վէճ տեղի չէ ունենալու: Երկար հարց ու փորձերից յետոյ ստացած տեղեկութիւններս այս են: Տէր Յարութիւնը, որ հիմայ բողոքական քահանայ է, մօտ 55 տարեկան է, բնիկ Գոմաձորցի և հայ քահանայ Տէր Պետրոսի մերձակայ ազգականն. մինչև անգամ երկուսի ազգանունն էլ Տէր Պետրոսեան է: Ինքը, երեխայութիւնից սովորած է դարբնութիւն, պատանեկութեան ժամանակ մտած է՝ Կարնում մի դարբնի մօտ, ապա երիտասարդ հասակում պատահմամբ գնացել է Պօլիս, ուր շատ թշուառութիւններ է կրել նիւթական կողմից: Մայրաքաղաքում նա, ծանօթանալով հայ բողոքականների հետ, երթևեկութիւն է ունեցել բողոքականաց կիւրախօրեայ ուսումնարանը, ուր չէ թէ միայն կարդալ ու գրել է սովորել, այլ և ճանաչել է Սուրբ Գիրքը: Միաք է ունեցել բողոքական դառնալ, բայց զոջացել է և յետոյ վերադարձել Կարին, ուր կատարելագործուելով քրիստոնէական ուսման մէջ քահանայ է ձեռնադրուել այս Գոմաձոր գիւղի վրայ: Քսանուչորս տարի է, որ նա քահանայ է. ունի կին, սպակուած տղայ, ամուսնացած աղջիկներ, թոռներ: Միշտ պարապած է Սուրբ Գրքերը քննելով: Ութ տարի սորանից անաջ անէր Յարութիւնը պատահմամբ եղել է Կարին, ուր տեղ բողոքական քահանայ է ձեռնադրուել ու այնպէս վերադարձել: Ինքը միայն է իւր տանը բողոքական, կինը, որդիքը և թոռները մնացած են Լուսաւորչական, որին մաշտոցական եկեղեցի է կոչում: Այս զիւղիս մէջ տասը հոգի ժողովուրդ ունի, մօտակայ զիւղերում՝ Թուրքաբեան ունի 5 տուն, կամ 19 հոգի ժողովուրդ, իսկ Ալեջահրակ—10 տուն կամ 33 հոգի ժողովուրդ: Ընդամենը 62 հոգի է իւր ժողովուրդը, ամէնքը խելճ են: Ահա չորս տարի է, որ ոչ ոք նոր անդամ չէ դարձած: Հրապարակական աղօթքը և պաշտամունքը կատարվում են կիւրակի օրերով, երբեմն այս զիւղի մէջ, իւր տանը, ուր դալիս են միւս զիւղերից ևս, երբեմն սա իւր ժողովուրդով գնում է Ալեջահրակ կամ Թողովեան: Լուր (հասարակ) օրերը ինքը իւր տանն է պարապում աղօթքով, ուր ցանկացողը գալիս է Սուրբ Գիրքը իրանից ուսանելու: Ժողովուրդից ամէնքը չը գիտեն կարդալ գրել, բայց մեծ մասը ծանօթ են Սուրբ Գրքի պատուէրների հետ: Ինքը ամսական է ստանում Ամերիկացի միսիօնարներից ամիսը մէկ լիւր,

այսինքն մօտ 8 մանէթ, բայց ահա հինգ ամիս է, պատերազմի և Կարնոյ պաշարման պատճառաւ ոչինչ չէ ստացել և շատ խղճութեան և յուսահատութեան մէջ է: Երկու անգամ իսկոտ նամակ է գրել Կարին գտնուող միսիօնար միտր Կոլլին, բայց պատասխան չէ ստացած, միայն իմացել է, որ միւս միսիօնարները՝ միտր Պարմիլը և միտր Փիրսը Տրապիզոն են գնացել: Իսկ ժողովուրդ գիւղացիք ամառան չունին, բայց թշուառութեան մէջ հոգեւոր և նիւթական միսթարութիւն են ստանում: Տաճիկներից ստացած ներդրութեանց ժամանակ սովորաբար ինքը հաղորդում էր Կարին միսիօնարներին և հիւպատոսի (Անգղիոյ) ձեռքով պաշտպանութիւն գտնում:

Այս միջոցին Տէր Պետրոսը յանկարծ սաղմոսից ասաց՝ «Ինչ « զութեան իմում ևս առ Տէր կարգացի, և առ Աստուած իմ առ « ղաղակեցի»: Երկու քահանայք միմեանց երեսը նայեցին և լռեցին:

Այդ լռութիւնը շտապեցայ ընդմիջել, հարցնելով թէ նա աշխատում է՞ քարոզել միւս գիւղացոյ, որ նոքա ևս բողոքականութիւն ընդունին:

— Քաւ լիցի, պատասխանեց տէր Յարութիւնը, Աստուծոյ պատուէրներնեմ մեկնում իմ եկեղեցւոյ ժողովուրդիս, ես ոչ որի բռնի չեմ քարոզում... Նորից Տէր Պետրոսը կարեց խօսքը սաղմոսով « Հատուցէ ինձ Տէր ըստ արդարութեան իմում, ըստ ամբօթեան « իմում հատուցէ ինձ:» Բայց այս անգամ տէր Յարութիւնն էլ չհամբերեց և սաղմոսով պատասխանեց Տէր Պետրոսին « Տէր լոյս իմ « և կեանք իմ՝ ես յուժմէ՞ երկիայց. Տէր ապաւէն կենաց իմոց, ես « յուժմէ՞ զողացայց:» Տեսանք՝ որ սաղմոսներով կռիւ պիտի բանային քահանայքը՝ դարձեալ մենք խառնուեցանք խօսակցութեան մէջ նորանոր տեղեկութիւններ ստանալու մտքով: Պարզուեցաւ, որ Գոմաձորցիք համոզուած են թէ իւրեանց Բասէն երկիրը այսուհետեւ ուսաներին է մնալու և թէ որովհետեւ ուսաների օրէնքով արգիլուած է բողոքականութեան քարոզութիւնը, վստահոյ «բրօղը» պիտի վերջանայ, իսկ տէր Յարութիւնն էլ պիտի պատժուի և արտաքսուի Գոմաձորից.....:

Մօտ երեք ամսուայ պաշարմունքը, որ կրեց Կարինը 1877-1878 թւերին ռուսաց զօրքերից, հասցրել էր այդ քաղաքի յոնա-

կիչներին յետին խղճութեան և աղքատութեան: Հարկաւոր կանայք և երեխայք, թէ միւսիւլման և թէ հայ, քողցածութիւնից մեռացման էին տուել իւրեանց համեստութիւնը և փողոց փողոց շրջում էին ցուրտի մէջ յանդգնաբար մուրում իւրեանց օրական հացը: Ամենասաղնասիրտ մարդիկ անգամ չէին կարող համակրութիւն չը ցոյց տալ ժողովուրդի այդ խղճութեանը, որին ենթակայ եղաւ նա միմեայն վերջի պատերազմի պատճառաւ: Այդպիսի դուրսութեան մէջ զաւան Կարինը, երբ մտան ուսնները քաղաք: Վարչութիւնը վճռեց որ երկու հազար սօմար կամ մօտ 32,000 փութ ցորեն փոքր առ փոքր բաժանուի այն անձանց, որոնք իրաւ որ կարօտ են և թշուաւ: Մինչդեռ այս հրամանը իրագործուելու վրայ էր, մէկ օր փետրուարի վերջերին, եւ պատահեցայ գուբերնատօր զինեւրալ Դուխալսկոյի մօտ մի բարձրահասակ, կարմրագոյն մաղերով և կարճ մորուքով պարոնի, որ եւրոպական հագուստ ունէր հագած: Նորա փոքրիկ, և միանգամայն կանանչ աչքերը շատ նրման էին տալակի, բայց մի սրութիւն ունէին, որ թափանցում էին մարդուս սիրտը: Դա միտար Կօլլն էր, ամերիկացի միսիօնարը, որի մասին այնքան լսել էի զեռ ևս Կարին գալու ժամանակ: Գենեւ ռալը ծանօթացնելով մեզ՝ յանձնեց ինձ խօսել միսիօնարի հետ հայերէն լեզուաւ (որովհետեւ միտար Կօլլը շատ վատ գիտէ գաղղիերէն) և իմանալ թէ ինչ է ուզում: Հետաքրքրութեամբ և հազիւ հազ պահելով ծիծաղաւ լսում էի եւս այդ պարոնի հայերէն բարբառը: Երևակայեցէք, ամենաընտիր բառեր, շատ ուղիղ և կանոնաւոր դործածած, բայց այնպիսի տարօրինակ հնչմունքով և արտասանութիւնով, որ մինչև ականջիս սովորիլը, ինձ անհասկանալի էին թւում: Միտար Կօլլը աւելի ուղիղ է արտասանում տառերը քան թէ ճաճկաստանցի, մանաւանդ Պօլսեցի հայք. նա բնէր չէ հնչում պէի կամ փէի տեղ, և ոչ զիմը կայի կամ քէի տեղ, բայց ամբողջ բառը նա երգելով է ասում այնպէս, ինչպէս պարսիկները սովորաբար երգում են Ֆարսերէն խօսելիս:

Միտար Կօլլը իւր խնդիրը յայտնեց այսպիսի խօսքերով, որ բառ առ բառ թարգմանեցի զինեւրալին:— «Պաշարման ժամանակ, « տասց նա, քաղաքացիներէն շատեր մնացին թշուաւ և կարօտ « եւ բաւականին օգնեցի անոնց և միսիթարեցի, բայց այդ չը բա- « լեց, վասն զի այսպիսի ժամանակ կարօտների թիւը օրէցօր կա- « լենար և իմ միջոցներս սկսան սպառիլ, քանզի ես ալ պաշա-

« րուածներին մէջն էի և դուրսէն օգնութիւն չէի ստանար: Ձեր
« տէրութիւնը, լսեցի, կարօտներին հաց կուղէ բաժանել Տիրոջը
« հրամանը կատարելով. կուգեմ նահանգապետին առաջարկել, որ
« այդ հացը տաք ինձ կարօտներին և տնանկներին բաժանելու, ու
« րով Տիրոջը պատուէրը կատարած կըլլանք...»

«—Այդ հացը, պատասխանում է գէներալը, պիտի բաժանուի
« քաղաքիս աղքատներին առանց ազգութեանց և դաւանութեանց
« խտրութեան....»

«Ես ալ, ասում է ԿՕԼԼը, չեմ նայիր դաւանութեանց և ազ-
« ցութեանց խտրութեանց, ինչպէս պաշարման ժամանակ թիւրքի
« տնանկներին ալ կօգնէի Տիրոջը հրամանը կատարելով...»

«—Բայց ինչու դուք պահանջում էք որ ռուսաց տէրութեան
« տուած ողորմութիւնը ձեր ձեռքով բաժանուի, և ոչ թէ իւր
« պաշտօնեաների ձեռքով, հարցնում է Դուխովսկոյն:

« Վասն զի, պատասխանում է միսիօնարը, ես աղէկ կը ճանաչեմ
« նամ կարօտները և թշուառները, և խնամած եմ զիրենք:»

Միստր ԿՕԼԼի առաջարկութիւնը մերժուեցաւ, բայց թոյլտուե-
ցաւ որ ներկայացնէ գուբերնատորին իւր ժողովուրդի մէջ գտնուած
աղքատների ցուցակը, որոնց այլոց հետ հաւասար օգնութիւն կը
տրուի: Միսիօնարը, ըստ երևոյթին, շատ անբաւական զնաց. իսկ
գուբերնատորը տւելի ևս անբաւական էր նորա յանդուգն առաջար-
կութիւնից և անդադար ասում էր որ շատ զգուշանալու է այդ
քարոզիչներից:

Գարնան սկզբներում յիշեալ միսիօնարի կինը, որ յայտնի է այստեղ
միսիս ԿՕԼԼ անունով, հիւանդացաւ տիֆօյով: Մի 18 տարեկան,
շատ գեղեցիկ օրիօրդ, որ պատերազմից առաջ եկած էր Կարին
Բօստօնից նոյնպէս քարոզչութեան և վարժուհիի պաշտօնով և
բնակվում էր ԿՕԼԼի տանը, տիկնոջը խնամք տանելով, նոյնպէս հի-
ւանդացաւ տիֆօյով և եօթներորդ օրը մեռաւ: Ծանօթ և ան-
ծանօթ, ամենեքեան ցաւ էին զգում այս կորուստի պատճառաւ:
Հանգուցեալը գեղեցիկ հայերէն էր խօսում և հայ բնտանիքների
մէջ երթևեկութիւն ունէր: Չանցաւ քանի մի օր, վախճանեցաւ
միսիօնարի երկրորդ որդին, իսկ տիկին ԿՕԼԼը փոքր առ փոքր ա-
ռողջանում էր: Ամառուայ սկզբներին միստր ԿՕԼԼը գերդաստանով

զնաց ընակուելու քաղաքից մի ժամ հեռաւորութեամբ գտնուած մեր Լուսաւորչայ վանքը, ուր և պատուարուել էր երկու փոքրիկ սենեակների մէջ: Այս տեղափոխութիւնը, ինչպէս ինքը մեկնում էր, կնոջ օդափոխութեան համար էր, թէև ամառը վանքի մէջ անթիւ մ'ժեղ, մոծակ և լու կայ: Միտար Կօլլը երկու բորձր և բարակ անիւներով և գլուխը ծածկած, բայց առաջը բաց և տարօրինակ ձև ունեցող մի կառք ունէ, Ամերիկայից բերած՝ մի ձի լծած, որին ինքն է վարում: Այդ կառքով ինքը, կինը և մեծ որդին կիւրակի օրերը գալիս էին քաղաք հասարակաց պաշտօն (ժամասացութիւն) կատարելու և նորից վերադառնում վանքը: Յունիս ամսին միսիօնարի երրորդ որդին, որ մի կաթնակեր մանուկ էր, վախճանեցաւ վանքում և այնտեղ թաղուեցաւ: Յունիսին միտար Կօլլը զնաց, պարսեցաւ Կարս, Բասէնի գաւառը և Կարնոյ շրջակայքը, ուր միայն հայ-յողղթականները կան կամ լինելու յոյս կայ: «Գացի ժողովուրդը միւս թարեւու» ասաց նա վերադարձած ժամանակ:

Օգոստոսի սկզբներին Կօլլը իւր գերդաստանով վերադարձաւ քաղաք, անուհեակ, ամէն օր աւաւօղեան լծում էր նա իւր կառքը և կինն ու որդին աւաւ զնում: Գորի-բուլաղ անուանուած տեղը, որ քաղաքից մօտ 2 ժամ հեռու է: Այստեղ ինքը Կօլլը, որ Աւերաբանական եկեղեցւոյն է պատկանում, Սուրբ Գիորգ էր կարդում, կինը, որ կվէկերների ազանդից է, ծառերի տակ առանձնացած երգում էր, իսկ նոցա որդին, որ մի 7 տարեկան տղայ է, և զեռ ոչ մի կրօն չէ ընտրած իւր համար, կեղծ հրացանը ձեռքին թռչում ծաղիկների մէջ այս կողմ և այն կողմ: Ապա կէսօրին թեթև նախաճաշէկ էին վայելում նոքա ահագին ուռիների տակ ու երեկոյեան դէմ վերադառնում քաղաք ճաշելու:

Որովհետև մեր Կարին մանկուց յետոյ այլ և այլ պատճառներով զեռ ևս շարունակվում էր հացի սղութիւնը, իսկ աղքատութիւնը օրէցօր շատանում, այդ պատճառաւ կամենալով փոքր իշատէ օգնել խեղճերին, գուբերնատորը վճռեց բաժանել Կարնոյ աղքատներին ամսական 150 ուռիքի և այն քաղաքի եկամուտից: Այդ գործը Գուխավսկօյն յանձնեց ինձ. ամէն օր ժամի 12ին յիսուն, վաթսուն աղքատ զրամական չափաւոր օժանդակութիւն էին ստանում: Միտար Կօլլը, իմանալով այդ, նորից դառ-

նում է գութերնատօրին և կրկնում իւր առաջուայ խնդիրը, որ եւրեան ևս դրամ տան իւր աղքատներին բաժանելու: Գութերնատօրը ուղարկում է նորան ինձ մօտ և այդ օրուանից սկսվում է մեր բարեկամական յարաբերութիւնը: Վճռեցինք, որ միտք Կօլլի աղքատները գան ինձնից ստանան դրամը:

— Ես, ասում էր, միսիօնարը իմ աղքատներին տոմսակներ կամ վկայականներ ունիմ տուած նոցա վիճակը ճիշտ քննելուց յետոյ:

Միւս օրը յետեալ նամակը ստացայ բարեկամիցս, որ նոյնութեամբ յառաջ եմ բերում, ցոյց տալու թէ ինչպէս է գրում նա հայերէն Վեճապատիւ Տէր իմ:

Աղքատները

Հիմայ պատրաստ են իրենց հացը Ձեր ձեռքէն խնդրելու:

Արդ Հիմայ պատրաստ է Ձերդ յարգութիւնը զանոնք ընդունելու:

Մնամ քուկդ

Օգոստ. 10.

Բ. Մ. Քօլլ:

R. M. Colle.

Հազիւ պատասխանեցի որ պատրաստ եմ ընդունելու և ահա մի ահագին բազմութիւն, մօտ 250 հոգի, կին, մարդ, երեխայ, պատանոտուած, կիտամերի, խեղճ, թշուառ դէմքով՝ դուրս եկաւ միտք Կօլլի բակից ու եկաւ ինձ մօտ: Ես շատ հետաքրքիր էի իմանալ թէ ովքեր են այդ աղքատները և ինչ յարաբերութիւն ունին դոքա միսիօնարի հետ: Յիշեալ 250 հոգուց 38 տաճիկ կանայք էին, 6 տաճիկ աղայք՝ վասն զի նոցա ծնողները անձամբ անկարող էին եղել ներկայանալու. 14 յոյն կին, աղայ և աղամարդ. 1 հայ-կաթողիկ, 43 հոգի հայ-բողոքական և մնացած 148 հայ-լուսաւորչական: Գոքա, իւրեանց ընտանիքներով հանդերձ, անձամբ ծանօթ էին միտք Կօլլին, որ երթեկեկում է դոցա տուն, մխիթարում, քարոզում և յուսադրում Սուրբ Գրքից օրինակներ բերելով, նա օգնած է դոցա պատերազմի ժամանակ, օգնում է և Հիմայ: Այն օրը աղքատները տասնականը դուրսը ստացան և հրաւիրուեցան գալ ամէն շաբաթ դարձեալ նոյնչափ ստանալու: Այդ աղքատներից ամէն մէկը տպած տոմսակ ունէր, որի մէջ նշանակած էր տոմսակի թուահամարը, աղքատի անունը և թէ նորա տանը քանի հոգի են, ստորագրած միտք Կօլլի ձեռքով. վերելը տպած էր Վեճապատնական եկեղեցւոյ հոգաբարձութիւնս. տոմսակի միւս երեսին նշանակած է, թէ այդ աղքատը

երբ և որքան ալիւր, հաց կամ ստակ է ստացել: Այս օրինակին հետեւելով, ես ևս նշանակում էի այդտեղ խմտուածս:

Երեք օրից յետոյ մեր դիւանատան յոռները դարձեալ լքցուել են քանի մի հարիւր հոգւով, դարձեալ միստր Կօլլի վկայականները ձեռքին: Ժողոված տեղեկութիւններիցս դուրս եկաւ, որ Կարնոյ աղքատների մէջ լուր է տարածուել, թէ այսուհետեւ ոչ որ ոռւսներից օգնութիւն չպէտք է ստանայ, մինչև որ միսիօնարի վկայականը չունենայ: Եւ ահա ամէնքը, որ առաջ չէին ճանաչում կամ չէին ուզում ճանաչել միստր Կօլլին, դիմած են նորան աղաչանքով և տոմսակներ խնդրած: Պարոնը շտապած է կատարել նոցա խնդիրը, հարկւրաւոր նոր տոմսակներ բաժանելով: Հետեւանք յայտնի է: Այդպէս ահա, որքան աշխատում էինք չընկնել ամերիկացի քարոզչի թակարդը, այնու ամենայնիւ անգամ չը մնացինք:

Սեպտեմբերի 8ին (1878 թ.) ոռւսները բոլորովին զնացին և Կարին նորից դարձաւ տաճկական քաղաք: Միստր Կօլլը հիմայ հանդէս ելաւ բոլորովին ազատ: Երբ քրիստոնէից դէմ սպառնալիքները շատացան, յիշեալ միսիօնարը յանկարծ սրաշտապան հանդիսացաւ քրիստոնէութեան: Ամէն օր հայ գիւղացիք հարկներով դալիս էին նորա տուն և իւրեանց ցաւերը յայտնում: Ոռւսների նոր զնացած ժամանակները մի օր ես մտայ միսիօնարի տունը այն միջոցին, երբ Բասենի գիւղերից քանի մի հոգի եկել դանդատովում էին, որ քուրդերը առել տարել են իւրեանց ոչխարները: Միստր Կօլլը գիւղացոց առաջ թուղթի անցուց նոցա զանգատի էութիւնը և իմ առաջ խոստացաւ որ ուղղակի Պօլսոյ Ամերիկացի դեսպանին կգրէ, բացի այդ խոստացաւ այդ մասին հաղորդել Բոստօնի այսինչ լրագրին, Նիւ-Եօքքի այսինչ ընկերութեանը, Լօնդոնի այս լրագրին և այլն և այլն: Բասենցոց երեսից երեւում էր, որ նոքա լրագիրների և ընկերութեանց անդդիական անունները ընդունում են մի մի թաղաւորների տեղ: Ուրախացան խեղճ գիւղացիք և օրհնելով քարոզչին ու իւր զերդաստանը հեռացան: Որովհետեւ այդ միջոցներին տաճկաց հեռագրի դիժը կտրուած էր և միսիօնարը ահամայ կամօք մեր ձեռքով պիտի ուղարկէր Պօլիս իւր հեռագիրները, այդ պատճառաւ գիտեմ, որ ամբողջ սեպտեմբեր ամսին նա երկու անգամ միայն հեռագրած է մինը Ամերիկացոց դեսպանին և միւսը մի քարոզչի: Աս-

կայն, երբ Տրապիզոնի ճանապարհը բացուեցաւ ու տակաւին ոչ ոք յարաբերութիւններ չէր սկսած, միտոր կօլլը առաջինը եղաւ որ իւր սեպհական փոստան ուղարկեց կարնից և փոխարէնը Պօլսոյ փոստան ստացաւ:

Մի ուրիշ օր, երբ դարձեալ այցելեցի միսիօնարին, նա ցուցաւ թուութեամբ յայտնեց, որ քանի մի ըստէ առաջ իւր մօտ էր եկել Ղուսաւորչայ վանքի հայ վարդապետը և պատմելէր, թէ անցեալ դիշեր երեք տաճիկ զինուոր արձակուելեն վանքի վրայ, այնտեղի սպասաւորներին ծեծել, ոչխարներ մորթել ու շատ հայհոյել քրիստոնէութիւնը: Վերջը խնդրեց միջնորդել ռուսաց հիւպատոսարանի կառավարիչ կամարականի առաջ, որ աշխատէ վանքը բաւականութիւն ստանայ: Տարօրինակ բան. անարգուելէ հայոց վանքը, վանահայրը մեզ, հիւպատոսարանի մէջ ծառայող հայերիս, չէ դիմած, այլ դարձած է ամերիկացի միսիօնարին. հայոց եպիսկոպոսը լուր չէ տուած մեզ և յանկարծ՝ միջնորդ և պաշտպան հանդիսանում է այս գործում միտոր կօլլը: Նս ուղղակի գնացի Յարութիւն եպիսկոպոսի մօտ բացատրութիւն խնդրելու այդ մասին: Առաջնորդը ոչինչ չը գիտէր և շատ զարմացաւ վարդապետի վարմունքի մասին: Իսկոյն ձիաւոր մարդ ուղարկուեցաւ վանահօր ետեւից, որ արդէն միտոր կօլլի մօտից ձի հեծնելով գնացել էր: Ղուսաւորչայ վանքը: Միւս օրը իմացանք, որ բոլորը սուտ է և վարդապետի հնարած: Ժողոված տեղեկութիւններիցս երևեցաւ, որ յիշեալ վանականը նախ քան իւր ձեռնադրութիւնը ինքը մօտ ութ տարի շարունակ բողոքականութիւն է արած: Այժմ նա դիտութեամբ զրգուում է կարնոյ հայոց, աշխատելով իւր առաջնորդութեամբ գաղթել տալ դոցա դէպի կարսի կողմերը. նա զիշեր ու ցերեկ երազում է կարնապետ եպիսկոպոսի դերը խաղալ և նորա պէս հարստանալ: Գործի եղելութիւնը իմացուելուց յետոյ, վարդապետը հրաւիրուեցաւ հիւպատոսարան և խիստ յանդիմանութիւն ստացաւ նախ սուտ լուրեր տարածելուն համար և երկրորդ, թէ ի՞նչպէս է համարձակվում փոխանակ իւր առաջնորդին դառնալու ամերիկացոց միսիօնարին է դիմել:

Միտոր կօլլը սեպտեմբերի վերջերին ցանկութիւն ունեցաւ նորից երթալ կարս ճիւղով գործը յառաջ տանելուն: Նորա այս նպատակը յայտնի էր մեզ, բայց ինքը զգուշութեամբ աշխատում էր ծած-

կել գործի էութիւնը: Գնալուց երկու օր յառաջ միսիօնարը իւր զերդաստանով մեզ մօտ եկաւ և մեր հիւպատոսարանից անցաթուղթ խնդրեց. միևնոյն ժամանակ կնոջը և որդոցը մեր խնամոցը և պաշտպանութեան յանձնեց, մինչև իւր վերադառնալը: Երկու շաբաթից աւելի տևեց միտար Կօլլի բացակայութիւնը Կարնից: Այդ միջոցին մենք քանի մի անգամ այցեւեցինք քարոզչի կնոջ՝ միսիս Կօլլին: Վերջինս անդադար ակնարկում էր, որ Ռուսիայի մէջ քարոզիչների մուտքը արգելուած լինելով, անհանգիստ է իւր ամուսնոյ վիճակի մասին, բայց խոնարհում է «Տիրոջ կամաց» առաջը: Ամէն անգամ, երբ այցելում էինք տիկնոջ, զանում էինք այնտեղ քանի մի հոգի բողոքական հայերից, որոնք, ինչպէս իւրեանք ասում էին, եկել են միսիսին «մխիթարելու» ամուսնոյ բացակայութեան ժամանակ:

Այդ միջոցներին, մի կիւրակէ օր, ճաշեց յետոյ հիւպատոսարանի մէջ ծառայողներս — մեր կանանցով անցնում էինք բողոքականների աղօթարանի առաջևից՝ և ահա երգեհոնի ձայնը քաղցր երգեցողութեան ներդաշնակութեամբ հրապուրիչ կերպիւ կատես թէ հրաւիրում էր մեզ մտնել աղօթարանը: Մենք մտանք այն բոլորին, երբ բեմի վրայ սեղանի առաջ կանգնել էր հայ-բողոքական քահանայ Ա. Յակոբ Թաշճեան (կեսարացի) և պատրաստվում էր երգից յետոյ քարոզ խօսել: Աշխատելով չխանդարել ընդհանուր խաղաղութիւնը մենք տեղաւորուեցանք դռների մօտ դռնուած նստարանների վրայ, բայց մի պարոն, որ նստած էր առաջը և բողոքականաց հոգաբարձութեան անդամ էր, շտապեց մօտենալ մեզ և հրաւիրել առաջ երթալու: Մենք չընդունեցինք նորա առաջարկութիւնը և մնացինք տեղերինս: Ինձ շատ զարմացրեց ոչ միայն բողոքական եկեղեցւոյ մէջ գործ դրուած այս անտեղի քաղաքավարութիւնը, այլ և այն, որ բեմի վրայ կանգնած քահանան պէտք համարեց մեզ իւր տեղից բարևել և քանի մի բոլորէ դարարեցնել իւր պաշտամունքը՝ սպասելով մեր տեղափոխութեանը: Միտար Կօլլը այդքան երեսպաշտութիւն և մարդապաշտութիւն չունէ. նա խիստ է իւր աղօթարանի մէջ

Այս անգամ շատ քիչ մարդ կար աղօթարանում, որ բաւականին մեծ դահլիճ է քանի մի լուսամուտներով: Մօտ 14 կարգ երկար նստարաններ են շարած երկու կողմը, մէջտեղը թողած ճանապարհ, որ գնում է մինչև բեմը: Բեմը մի ոտք բարձրանում է յատակից. աջ կողմը դրած է երգեհոնը, որ ըստ երևոյթին շինուած է

երեսուն կամ քառասուն թուականներին, բայց բաւականին բարձր ձայն ունի: Երգեհոնի մօտ նստած է մի երիտասարդ և սպասում է, թէ երբ պիտի կարգը դայ երգելուն: Բեմի մէջտեղը դրած են մի փոքրիկ սեղան և աթոռ. սեղանի վրայ երկու երեք զիրք, որոնք զործածական են պաշտամունքի ժամանակ: Խաչ կամ որևիցէ պատկեր չկայ դահլիճի մէջ. մի կողմը կախած է միայն մի փոքրիկ սև տախտակ և վրան կախով դրած 124, որ, ըստ երևոյթին, այն օրուայ երգի թուահամարն է: Այլ կողմի նստարանների վրայ բազմած են միայն երեք հոգի, որոնցից մէկը կարծեմ թէ գիւղացի է և ինքը ծերութեան մօտեցած: Ձախ կողմի նստարանների վրայ առաջի կարգերում ութ իննը հոգի երիտասարդներ են շարուած. իսկ զոյգանից քանի մի կարգ ետև մի նստարանի վրայ վեց կնիկներ են նստած իւրեանց սպիտակ դաթիբայ կամ չարսաւը (էհրամ) քիչ մի զլիւրներից յետ զցած: Դոցա ամենի առաջ երգարանի տետրակներ կան դարսած: Ձախ կողմի պատի մէջ բացուած է փոքրիկ մի դուռ, որ դուրս է տանում դէպի պարիսպը. այդ դռներից ներս են եկել և միմեանց վրայ դիզուել, չհամարձակուելով նստելու, մօտ տասը տասնուհինգ փոքրիկ աղջիկներ և տղայք, որոնցից շատերի ձեռքին կաթնակեր մանուկներ կան: Դոքա, ըստ երևոյթին, բողոքականների որդիք չեն, որովհետև անդադար խօսում են միմեանց հետ, կռվում, բարձր ձայնով լաց լինում, գնում, գալիս և միանգամայն խանգարում ընդհանուր խաղաղութիւնը. բայց թէ քահանան, թէ աղօթող բողոքականները նոցա աղմուկի վրայ ուշադրութիւն չեն դարձնում և մնում են անվզող: Վերջը խմացայ, որ մօտակայ թաղերի հայ կանայքը, երբ չեն կարողանում զսպել իւրեանց կաթնակեր մանուկների լացը, տալիս են դոցա աղջիկների ձեռքը և ուղարկում «բօղն երի չալղո» (բողոքականների երգեհոնը) լսելու, իբրև զուարճութիւն կամ զօսանք մանուկների համար: Եւ աւետարանական եկեղեցին վեհանաճնութեամբ, եղբայրասիրութեամբ և մարդասիրութեամբ ընդունում է դոցա, վասն զի Տիրոջ պատուէրն է կատարում, թէ «թող տուէք այդ մանր տղայոց և մի արգելէք ինձ մօտ դալը.....»:

Ես չեմ խօսում բողոքական հայ քահանայի քարոզի բովանդակութեան մասին, որովհետև դա մի կրկնութիւն էր բողոքականաց տպած քարոզչական տետրակներից: Աւելի ուշադրութեան արժանի էին քարոզչի զործածած արտաքին ձևերը. նորա համեստութեան հետ խառնվում էր մի վսեմութիւն, նա ոգևորում էր

և կարող էր շարժել մարդուս սիրտը, եթէ միայն աւելի զօրաւոր լինէին իմաստները, յայտնած մտքերը: Նա կարող էր համոզել, եթէ խախտու չլինէին իւր փաստերը: Ձգիտեմ, որ աստիճանի օգտաւէտ եղաւ այդ օրուայ քարոզը ներկայ բողոքականների համար, միայն նոցա վրայ տեսնուում էր անտարբերութիւն: Վերջի դատաստանի ահռելի նկարագրութիւնը արաւ քահանան, բայց իւր ժողովուրդից ոչ ոք եղաւ, որ գոնէ հայկական սովորութեամբ որոշտար և «վան ինձ» ասէր: Արդեօք այդ քարոզները մի աստիճանի աւելի շատ են ազդում հայ մարդու վրայ, քան, օրինակ, մեր սովորական մեծ պահոց քարոզները...:

Քարոզից յետոյ թէև կարծեմ աղօթքով պիտի վերջանար պաշտօնը, բայց քահանան, երևի ի պատիւ մեր, առաջարկեց իւր ժողովուրդին փոքր ինչ էլ երգել և ցոյց տուեց երգի 125 թուա- համարը: Իսկոյն բերեցին մեզ ևս երգարան, զուգէ կարծելով թէ մենք կմասնակցենք: Երգեհոնը սկսեց իւր զործը, քահանան երգի սկսողը եղաւ, կանայք շարունակեցին մեծ ներդաշնակութեամբ: Տը- պաւորութիւնը այնքան մեծ էր մեզ վրայ, որ մոռացնել էր տալիս թէ կարին ենք դռնուով: Հիմայ հասկանում եմ թէ ի՞նչու կար- նոյ հայ երիտասարդութիւնը այնքան շատ է յաճախում բողոքա- կանների աղօթարանը: Հայ կանայք, կարնեցի կանայք, որ թուրքի բռնութիւնից երեսները ծածկած են փողոց դուրս դալիս, այստեղ ընկերութեամբ, երգեհոնի ներդաշնակութեամբ այսպէս զեղեցիկ, մեղմ երգում են հայերէն...: Լսում էինք մենք, լսում էին և բո- ղոքական-տղամարդէկը, որովհետև զոցանից հաղիւ երկուսը կամ երեքը ձայն էին հանում: Իսկոյն երևում էր որ դոքա ոչ նօտայ գիտեն, ոչ երգերի եղանակը, այն ինչ ներկայ կանայք զրեթէ ա- մէնքն էլ պատրաստուած էին. մանաւանդ շատ քաղցր էր յիշեալ բողոքական հայ քահանայի մատաղահաս և գեղեցկադէմ կնոջ Սօ- ֆիայի (Սեպուհեան) ձայնը. սա էր և կանանց առաջնորդողը: Ծա- շակ տալու համար առաջ եմ բերում այդ երգի բովանդակութիւնը:

«Երբ ճեմելու կ'ելլեմ փողոց,

Աչքերս կը նային

Քանի՜ թշուառ տնանկ մարդոց,

Որ չորս դիւս կ'երևին:

Ուրեմն պէտք է որ ես սրտով

Անանկներուն խղճամ,
Եւ իմ վայլած բարեացս համար
Երախտադէտ ըլլամ:

Պարզեներուդ չեմ արժանի,
Աստուած իմ բարերար.
Ի՞նչ հատուցում ընեմ քեզի,
Անբաւ շնորհացդ համար:
Երբ կիսամերկ անյարկ որբեր
Հաց մուրալով կ'ուտեն,
Ես տուն ունիմ ու հանդերձներ,
Կը պաշտպանուիմ ցրտէն:

Մանկութենէ ոմանք թողուած
Կ'ըլլան շուտ հայհոյող,
Եւ չարագործ ու սրտասաց
Ու նենգաւոր ու զոզ.
Բայց ես արտօնութիւն ունիմ
Սուրբ Գիրքը կարդալու.
Տէրօջը վախը կը սորվիմ,
Մեղքէ ալ փախչելու. և այլն:

Ես ականջ կամօք յիշում եմ մեր Շարականների շարագրութեան վսեմութիւնը, խմատների խորութիւնը, եղանակների քաղցրութիւնը և զարմանում եմ, թէ կարգ ու կանոնի տակ ինչպէս այս անհամ անաղ ոտանաւորը գեղեցիկ է թւում երգելիս, և որքան կորոցնում են մեր Շարականները կարգից կանոնից գնդի հողերականաց բերանում:...

Հոկտեմբերի 25ին Կարնոյ Ռուսաց հիւպատոսարանը տօնում էր Կովկասու փոխարքայ Մեծ Իշխանի ծննդեան տօնախմբութիւնը և պաշտօնական ճաշ էր արւում Կարնոյ մէջ գտնուած նշանաւոր անձանց: Նոյն օրը ժամի 2ին պիտի բացուէր այն մահարձանը, որ կանգնեցրին ռուսները Հայոց դերեզմանատան մէկ անկիւնում իւրեանց նընջիցեալների վրայ: Թէ ճաշի, թէ հանդէսի հրաւիրուած անձանց մէջ էր և միտր Կոլլը, որ արդէն վերադարձել էր Կարսից: Առաւօաբ հեռեկալ նամակը ստացանք նորանից. «Շնորհակալ եմ

ձեր հրաւերին. պարտ անձին կը համարիմ այս մեծ օրը տօնել և շնորհաւորել զձեզ ի պատիւ Մեծ Իշխան Միքայէլ Նիկօլայեփելչի. ուստի մտադիր եմ ժամը Ձին որոշեալ տեղը ներկայ դնուիլ և այլն: Սակայն այնպէս պատահեց, որ արձանի բացման հանդէսը քանի մի պատճառներով կէս ժամ առաջ սկսուեցաւ և ճիշդ ժամը Ձին չբացաւ: Միտար կօլլը ուղիղ ժամը Ձին հասաւ այնտեղ և որքան էր նորա զարմացքը ու նեղութիւնը որ մենք ճշտութեամբ չը պահեցինք մեր ժամադրութիւնը...: Նոյն օրը ճաշի հրաժարուեցաւ զալու մեզ, որովհետեւ կիւրակի էր, իսկ այդ օրը բողոքականներին արգելուած է հրաւերներին, հացկերութենքի և որ և իցէ զուարճութեանց ներկայ դնուիլ: «Լուր օր լինէր, մեծ ուրախութեամբ պիտի ներկայանայի» ասում էր խիստ միսիօնարը:

Հոկտեմբերի վերջերին միտար կօլլը ընկերութիւնը մեծացաւ: Այդ օրերը Տրապիզոնի վրայով եկան, հասան Կարին Ամերիկայից երկու օրիորդներ—քարոզչուհիք, վարժուհիք—միս Բլիզ և միս Սաւա Վենդուզի: Օրիորդ կամ միս Սաւա Վենդուզի (Cyrene O. Vanduzu) Բօստօնի մօտերքից է և մի հարուստ կալուածատիրոջ աղջիկ. ինքը միջահասակ, գեր, կամիր թուշերով, զուարթ և ուրախ, մօտ 38 տարեկան: Դա Կարնոյ հետ լաւ ծանօթ է, որովհետեւ վեց տարի շարունակ կացել է այստեղ և միմիայն Արևելեան պատերազմի սկզբներում գնացել է ծնողաց տեսութիւն, որովհետեւ այդ միջոցին այստեղ գործ կատարել անկարելի էր: Հիմա խաղաղութեան հետ միասին վերադարձել է. Հայաստանի մէջ ճիւղջը գործը կատարելու: Ինքը շատ լաւ և պարզ հայերէն է խօսում, կարգում, գրում, բայց տաճկերէն դժուարանում է խօսել: Արտասանութիւնը միտար կօլլից վատթար է և շատ ծիծեղալի ու խորթ օտարի համար: Սորա և ընկերուհու ծախսը հոգում է Նիւ-Եօրքի «Կանանց ընկերութիւնը»: Ամանկան ստանում է մօտ 28 ուրբի, կերակուրը, տունը իւր ամէն պարագայներով պատրաստ միտար կօլլի մօտ, որին այդ մասին առանձին է վճարում ընկերութիւնը: Զրնայելով իւր ծնողաց հարստութեանը—օրիորդը նուիրած է անձը քարոզչութեան և կրօնամօլութեամբ ջերմեռանդ է իւր գործին: Միւս օրիորդը—միս Բլիզ (Mary Bliss) մի 19 տարեկան գեղեցկադէմ աղջիկ է, որ Նիւ-Եօրքի գաւառում է ծնած. ունի մայր, եղբայրներ, որոնցից մէկը մամի մեծ

գործարան ունի: Սա նոր է միայն ուխտել քարոզութիւն և առաջի անգամն է որ իւր հայրենիքից գալիս է Տաճկաստան: Հայերէն չգիտէ, բայց շատ փափաք ունի սովորելու, խօսելու. «բարև, քեզ, ինչպէս էք, ցտեսութիւն» բառերը գիտէ արդէն գրել և յարմար գործածել: Ովկիանոսը անցնելիս, նա զբաղուած է եղել հայերէն այբուբենը ուսանելով:

Մի երեկոյ միտար կօյլի ամբողջ գերդաստանը Ամերիկացի օրիորդների հետ մեզ հիւր եկան:

— Ես, ասում էր՝ մի իւր նման կարմիր խնձոր կծողելով՝ միս չկենդանացնէ ես ստակի համար չեկայ հոս, ապա Տիրոջը գործին ծառայելու....

«Եստ լաւ», բայց ի՞նչ է ձեր, միսիօնարաց, նպատակը, որոշ ասացէք....:

— Մենք կաշխատենք Աւետարանը հասկացնել, — Սուրբ Գրքին հետ ծանօթացնել, Տիրոջը պատուէրները կատարել տալ, մեր ժողովուրդին հազար փրկութեանը հոգ տանել.... քարոզել, վասն զի Տէրն ասաց «ինչպէք քարոզեցէք....»:

«Բայց Քրիստոս» քարոզեցէքը «ասաց հեթանոսների վերաբերութեամբ»:

— Այո, իրաւունք ունիս. մեզ «Սակայն հեթանոսաց թողնելով, դուք հայոց ազգովն էք պարագած, քանի որ այդ ազգը հազար հինգ հարիւր տարիից առելի է որ ծանօթ է Աւետարանի, Սուրբ Գրքերի և Տիրոջ պատուէրների հետ, և ըստ չափու կարողութեան կատարած է և կատարում է այդ պատուէրները. դուք թողած էք և չէք համարձակվում մօտեանալ քիւրդերին, տաճիկներին, որոնց ամենից շատ պէտք կայ հոգւոյ փրկութեան. իսկ քրիստոնեային քրիստոնեայ չենելը....»:

Այս միջոցիս ուղեց խառնուել մեր խօսակցութեան մէջ միտար կօյլը, որ մեծ ուշադրութիւնով լսում էր բոլոր ժամանակ մեր ասածները, թէ և մեղանից բաւականի հեռու էր նստած: Բաղդիցս կամսարականը հասկացաւ կօյլի դիտաւորութիւնը՝ «դու շարունակիր, ես սրան միջոց չեմ տալ խառնուելու, ասաց ինձ ուսերէն լեզուաւ կամսարականը և այնուհետեւ հազարումէկ բան հարցնելով կօյլին, չթողեց որ միսիօնարը շնորհիւ օրիորդի պարզ բացատրութիւնները:

Իրաւունք ունիս, որ Տէրը հրամայեց քարոզել հեթանոսներ

րին և մենք կուզենք անոնց քարոզել, բայց քուրդերը շատ վայրենի են, անոնք աւազակութեամբ կտարապիւն, մարդ կսպանեն և Տիրոջը պատուէրները կատարելու կամք չունին: Տաճիկներն ալ մեզի չեն թողուր իրենց տուն և ոչ ալ իրենք կուզան մեզի. ասոնք եթէ կամք ունենան մեզի լսելու, մենք կը քարոզենք, ի՞նչու չէ: Իսկ հայք թէ և քրիստոնեայ են, բայց աղէկ չը գիտեն Աւետարանը և հոգւոյ փրկութեան շատ պէտք ունին...:

«Դուք անձամբ ի՞նչ գործ ունիք կատարելու և ի՞նչպէս էք կատարում...:

— Ես կանանց կ'ժողովեմ շուրջս ու իրենց Սուրբ Գիրքը կկարդամ, կհասկացնեմ: Երբեմն անոնք ինձի կուզան, երբեմն ես իրենց կերթամ: մենք միասին կաղօթենք և հոգւոյ փրկութեան վրայ կխօսենք. ասկէ դատ, ես վարժուհի եմ. կիրականօրեայ և մեր դպրոցը դաս կուտամ: Էրիկ մարդիկներէն պէտք ունեցողին չեմ արգելեր զալ և ինձմէ Սուրբ Գիրքը սովորիլ, բայց աղօթարանին մէջ ամբիոնը բարձրանալ և մարդկանց առաջ խօսել (քարոզել), ինչպէս Ամերիկայ կընեն, ես համարձակութիւն չունիմ, վասն զի վարժութիւն և համարձակութիւն պէտք է...:

Միս Վենդուզին պատկանում է այն աղանդին, որ այլոց երբէք յոգնակի չի դառնալ, այլ եզակի:

Քանի մի օրից յետոյ միսիս Կոլլը մեզ հրաւիրած էր երեկոյեան թէյի: Բաւականին մեծ ընկերութիւն էր ժողովել նոյն իսկ օրիորդ Սարայ Վենդուզիի սենեակներում, երբ ես պնացի: Այդտեղ, բացի մեր հիւպատոսարանում ծառայողներից և իւրեանց կանանցից, կային՝ Անգղիոյ հիւպատոսը, որ քանի մի օր առաջ հասել էր Կարին, հայ բողոքական քահանայն և իւր կինը: Միս Վենդուզիի սենեակը զարդարուած է իւր Ամերիկայի բարեկամների լուսանկարներով. բոլոր կահ կարասիքը Ամերիկայիցն է. տեսակ տեսակ աթոռներ և սեղաններ. մի կողմը դրած է դաշնամուրը, միւս կողմ—իւր մատենադարանը՝ անգղիերէն աստուածարանական, պատմական և բնագիտական գրքեր, սիրուն կազմերով: «Հոս կը նստիմ, «կը կարդամ, հոս կարիս մեքենան է, հոս ննջելու սենեակը, հոս «դրասեղանս է...» և մէկ առ մէկ ծիծաղով և ուրախութեամբ ցոյց էր տալիս ինձ օրիորդը իւր կենաց յարմարութեան միջոցները: Քարոզիչները այս դիշեր շատ ուրախ էին և ամէն կերպ աշխատում էին մեզ զուարճացնել: Երբ երկար սեղանի վրայ պատրաստուեցան

ամէն բարիքը, որ պիտի վայելէինք, ու մենք մօտեցանք նստելու, միստր Կօլլը յանկարծ բարձրացրեց ձեռքերը և աղօթք արաւ, որ «Հայր մերի» ընդարձակը կարող է համարուիլ: Աղօթքից յետոյ շաբուեցան ամէնքը սեղանի չորս կողմը և մեծ ախորժակով ուտում էին Ամերիկայից բերած տեսակ տեսակ մսեղէն և կանաչեղէն բացառողութիւնները: Քարոզիչ օրիորդները մեզ համար տեսակ տեսակ խմորեղէններ էին շինած ու ամէնքիս ստիպում էին դարձեալ ուտել, դարձեալ ըմպել: Մեծ սեղանի չորս կողմը տեղ չը դանելով, միս վենդուզին և ես նստանք առանձին իւր գրքատան առաջ: Օրիորդը այսօր զարմացրուց ինձ իւր ախորժակով. նա ամէն կերակուրից քանի մի անգամ կրկնեց և ծիծաղով, զուարթ, ինձ ևս քարոզում էր հետեւիլ իւր օրինակին, «Տիրոջը բարիքը վայելելու»: Ես համոզուեցայ այսօր որ միսիօնարութեամբ պարապողները շատ մեծ հոգ ունին իւրեանց սնունդի մասին: Հարցուփորձից խմայուեցաւ, որ ամէն տարի մեծ քանակութեամբ ստանում են սոքա Ամերիկայից տեսակ տեսակ մսեղէններ, ձկնեղէններ և կանանչեղէններ և ամէնը, ինչ որ չէ գտնուում կարնում:

Երբ մօտ երկու ժամից յետոյ վերջացաւ ուտել, խմելը, միս վենդուզին մեզ զգաղեցրուց Ամերիկայից բերած խաղաղիքներով, միստր Կօլլը հրաւիրեց փորձել սենեակի միջ իւր որդւոյ կեղծ հրաքանդով նշան խփել. միսիս Կօլլը լուսանկար պատկերներ էր ցոյց տալիս. իւր որդին, փոքրիկ վելեսօպիտի վրայ նստած, սենեակում այս կողմ այն կողմն էր վազում, աթոռները թափելով կամ մէկին, միւսին անհանգիստ անելով. միս Բլեյը այդ միջոցին հայերէն բառեր էր սովորում, իսկ անգլիական հիւպատոսը վիճում էր Անգլիոյ և Ռուսիոյ քաղաքականութեանց մասին: Քանի մի ժամանակից յետոյ, նորից սեղան բացուեցաւ գեղեցիկ պառուղներով, որ հասցրած էին միսիօնարին իւր ժողովուրդները: Եւ այսպէս, ինչ որ փողպում լաւ բան է ծախվում ուտելիք, բողբոջականները շտապում են ձեռք բերել և տանել իւրեանց քարոզչին...:

Սեղանից յետոյ միսիս Կօլլը նստեց դաշնամուրը զարնելու և բոլորեքեանք մի մի երգարան ձեռք առած երգեցին այն երգերից, որոնց մեռին արդէն խօսեցայ: Կէս զիշերին արդէն մօտ էր, բայց մենք միսիօնարի տանը դեռ երգում էինք, ծիծաղում, զուարճանում:

Նոյն միտոր Այօլը, որի տանը մենք այդպէս գեղեցիկ զուար-
ճացանք, 1874 թւի ապրիլին Աարնոյ հայ-աւետարանական եկեղեցւոյ
(ժողովուրդի) համար մի կանոնադրութիւն է տպել, որի կատարելը
այժմ ևս խնայու պահանջվում է այս տեղի բողոքական հայերից:
Ահա այդ կանոնադրութիւնը:

«1) Իւրաքանչիւր անդամ պարտական է ներկայ դառնալ թէ
« աւերուական և թէ լուր օրերու մէջ սահմանեալ աղօթքի ժո-
« զովներու: Եթէ որ և է որ ներկայ չգտնուի ինչ և իցէ առթիւ
« քննութեան պիտի ենթարկուի:

«2) Մանապէս իւրաքանչիւր անդամ պարտական են ընտանե-
« կան և առանձնական աղօթք ընել տմէն օր. նաև կրթելու են ի-
« թենց գաւառները և սորվեցնելու են անոնց պատուածպաշառութիւն.
« ևս յիշելու են այն ուխտը որ ունին դէպի իրենց գաւառները ու
« ջանալու են դործնականապէս դերձ պահել զանոնք չար ընկերակ-
« ցութենէ, և միշտ տանելով զանոնք հետերնին աղօթքի ժողովնե-
« րու:

«3) Տէրունական օրեր՝ ոչ ճամբորդութեան ելլել և ոչ վե-
« րադառնալ օրինաւոր է:

«4) Տէրունական օրեր՝ զուարճանալու և օգտախոսութեան հա-
« մար քաղաքին շրջակաները ձիով կամ ոտքով պատելու չէ: (Այս
« ինկորդին չեն վերաբերիր տմէն անոնք որ աղօթքի և հոգևոր խօ-
« սակցութեան համար կերթան նոյն տեղերը քանի մի ընկերներով):
« Ամէն անոնք որ կ'աշխատցեն իրենց ծառաները և անասունները
« Տէրոջը պատուէրը ըստամենայնի կ'աւրեն:

«5) Եղբարք Տէրունական օրեր իրարու տուն երթևեկութիւն ընելու
« չեն: (Բացառութիւն կրնայ սեպուիլ միայն հոգևոր խօսակցութեան
« և բարի դործի համար այցելութիւն ընելին): Նաև հրաւեր ըլլալու
« չէ մէկի մը բայցի դրսէն եկող օտար եղբօր մը, ան ալ առանց ծանր
« օրաշխատութեան:

«6) Տէրունական օրեր առ և ծախս ըլլալու չէ երբեք, ոչ
« անձամբ և ոչ ուրիշի մը ձեռք և ոչ ալ գործի ընկերով մը:
« Յանկարծական պատահումները և հիւանդի մը պիտոյքը հոգալը
« բացառութիւն կրնայ սեպուիլ:

«7) Տէրունական օրեր հարսանիքի և հրաւերքի երթալն ապօ-
« րինաւոր է:

«8) Հարսանիք և հրաւերք լուր (հասարակ) օրեր ըլլալու են:

« որ և է տեսակ չալը (երաժշտութիւնը) գործածուելու չէ. ոգելից
« ըմպելիքներ, պարել, խաղ կանչել ոչ ըլլալու է, և ոչ ընել տա-
« լու է, և ոչ ալ թոյլտուութիւն տալու է ընելու:

«9) Եկեղեցւոյ անդամ մը, առանց բացառութեան, իրաւունք
« չունի արտաքին եկեղեցեաց արարողութեամբ պսակ, հաղորդութիւն
« կամ մկրտութիւն ընել տալու:

«10) Եղբայր մը եթէ ուրիշ եղբօր մը հետ վէճ կամ անոր
« դէմ ցաւ մը ունենայ, առանց ուրիշի մը խօսելու, պէտք է իրա-
« րու հետ խօսելով հաշտուին. և թէ որ խօսելով չհամաձայնին
« և չհաշտուին, իրենց վէճը եկեղեցւոյ ժողովքի մը ձգուելու է:

«11) Եկեղեցւոյ անդամք պարտաւոր են վերար քաջալիրել և
« տկար եղբարց ձեռնտու ըլլալ, և պարտաւոր են խրախուսել այն-
« պիսիք որ մեր ժողովուրդին կը վերաբերին:

«12) Եկեղեցւոյ անդամք պարտական են յատկապէս Տէրօջը
« գործին յառաջադիմութեանը համար աշխատել որ և է միջոցաւ.
« մանաւանդ ստացուածքներէն անխնայ տալ Տէրօջը: Թէ որ մէկը
« այս պարտաւորութիւնը կը զլանայ անիկայ Քրիստոսի հոգին չունի
« և անյարմար է Անոր սեղանին մասնակցիլ »:

Առհասարակ միսիօնարները այստեղի հայերի վրայ այնպէս են
նայում, ինչպէս սովորել են նայել Ամերիկայի կամ Աֆրիկէի սև
զերինների վրայ: Միստր Պալմիրը, որ մինչև պատերազմի սկսուիլը
երկար ժամանակ բնակուած էր Կարին և այժմ գնացել է Ամերիկայ
փող ժողովելու, մօտերումն, ասում են, մի գիրք է հրատարակել,
որի մէջ հայոց նկարագրում է ամենասև գոյներով և մօտաւոր վար-
դացման կողմանէ սև զերիններից էլ վայր է դասում: Ես գիրքը չըտե-
սայ, բայց որոնք միայն ծանօթացել են այդ հեղինակութեան հետ,
վերին աստիճանի զրգուռած են քարոզիչ հեղինակի դէմ: Միստր
Պալմիրի զիտաւորութիւնը, ասում են, այն է, որ ցոյց տալով հայոց
մօտաւորական ստորին վիճակը, զրգուէ Ամերիկացւոց դէպի նշանաւոր
դոհաբերութիւն, որով կարողանայ բանալ Հայաստանի մէջ մի մեծ
ուսումնարան և «Տիրօջը գործը» աւելի յաջողութեամբ յառաջ տանէ
հայոց մէջ ¹⁾:

¹⁾ Արդէն այդ զիտաւորութիւնը յաջողել է մասամբ, Կօլլը տեղեկու-
թիւն ստացաւ, որ խարբերդի միսիօնար Հուլլըրը, այս վերջի երեք տա-

Բացի կարնոյ մէջ ունեցած տղայոց և աղջկանց դպրոցը՝ որ պատերազմի վրդովմունքների պատճառաւ այժմ գոց է և նորից պիտի բացուի 1879 թւի դարնան, միսիօնարները ունին դպրոց խնուս, ուր ժողովուրդի աղքատութեան պատճառաւ աւելի շատ հետևող ունին, նաև Խարբերդ, Սվաղ, Կիարբէքիր և քանի մի այլ քաղաքներում։ Միսիօնարները, ամերիկացի վարժուհիք և քանի մի իւրեանց ընտրեալ անձինք ամառուայ ամիսները ժողովում են այդ քաղաքներից մէկի մէջ, քննում են դպրոցների գրութիւնը, նախագիծը, միմեանց հազորդում իւրեանց տեսածն ու լսածը, մի ամիս միասին դուարձանում և ապա ջրվում իւրեանց տեղերը մինչև միւս ամառ։ 1879 թւին միսիօնարների և վարժուհեաց ժողովը լինելու է Կարին, ուր և պիտի քննուի թէ որ քաղաքում աւելի յարմար է միստր Պալմիրի նախագծած մեծ ուսումնարանը։ Ինքը Պալմիրը առաջարկում է բանալ Խարբերդ, միստր Կոլլը—Կարին, իսկ միւս միսիօնարները—Տիգրանակերտ։

Ուր որ միսիօնարներ կան, ամէն տեղ բացած են գրավածաւանդներ միմիայն բողոքականաց տիպ գրքերը ծախելու։ Մի այսպիսի խանութ կայ բացուած Կարնոյ գլխաւոր փողոցի վրայ, այն ինչ հայոց և ոչ մի գրավածաւ կայ այդ քաղաքում։ Կարնոյ մէջ Աւետարեւր լրագիրը մօտ երեսուն ստորագրող ունէ։

Գալով Կարնոյ բողոքական հայոց ազգային կամ ժողովրդական սեպհականութեանց, պէտք է ասել, որ բացի աղօթարանը և երկու հատ բաւականի մեծ տներից, որ գտնվում են աղօթարանից փոքր ինչ բարձր, ուրիշ ոչինչ չունին։ Այդ տները ևս շինուած են միսիօնարաց բերած ոսկիներով և նոցա բնակութեան համար են։ Այժմ, երբ ուրիշ միսիօնար չկայ այստեղ, տներից մէկը վարձով է տուած մասնաւոր անձանց։ Հայ-բողոքականաց ննջեցեալները տակաւին թաղվում են ընդհանուր հայոց գերեզմանատան մի անկիւնում։

Բողոքականութիւնը Կարնոյ մէջ հիմք է դրել երեսնական թուականների վերջը, երբ Պօլսոյ մէջ սկսուել է կրօնական հայաւ-

րուայ մէջ Ամերիկայի մէջ ժողովել է մօտ 15,000 ֆունտ ստերլինգ, կամ մօտ 140,000 ռուբլի և այժմ այդ փողով եկել է Խարբերդ բարձրագոյն ուսումնարան բանալու։ Հետը բերած է մի փառաւոր հայ տպարան և այլն։ Միսիօնարը գլխաւորապէս աշխատում է սրտալ Կերսիմի քրիստոնէական հայերին։

Ծանկերը և այդ դաւանութեան մէջ կամկածուող անձինք անխնայաբար դուրս են եղել քչվում մայրաքաղաքից դէպի գաւառները: Մեզ յայտնի է, օրինակ, որ դեռ 1842 թուականին մի հայ եկեղեցական կարնոյ մէջ Աւետարան կարդալու կամ քարոզելու պատճառով բողոքական է համարուել ու եպիսկոպոսից սաստիկ ծեծ է կերել: 1846 թուին այս քաղաքում, ինչպէս և ընդհանուր ճաճկաստանի մէջ, Մատթէոս պատրիարքի շրջաբերականի առիթով մեծ հալածանք է սկսուել բողոքականութեան դէմ, և հետեւանքը այնքան նպաստաւոր է եղել միսիօնարաց, որ գալով 1847 թուին կարնոյ մէջ արձակ համարձակ բողոքական եկեղեցի է բացուած: Գժուար է մեզ ասել, թէ որ տարիքը յաջողակ են եղած միսիօնարաց քարոզչութեան համար, և որ տարիքը ոչ, միայն այսքան յայտնի է որ բուն կարնոյ մէջ եկեղեցի հիմնած օրը 1847 թուին եղած է 25 տուն կամ մօտ 150 հոգի հայ բողոքական: Այնուհետև այս երեսունուերկու տարուայ ընթացքի մէջ, չընայելով Պօրտ ընկերութեան զոհաբերութեանց գումարի մեծութեանը և Ամերիկացի քարոզիչների ջանքին, բողոքականութեան արած յառաջադիմութիւնը միայն այնքան է, որ ներկայ ժամանակներում, այն է 1878 թուի վերջերը, կարնոյ մէջ կան 61 տուն հայ բողոքական կամ 134 հոգի արական և 129 հոգի իգական.

2 անուն յոյն 5 6

Նոյեմբեր 263 Հոգի հայ և 11 հոգի յոյն: Այս երկու տուն յոյները դարձեալ ազգութեամբ հայ են. միայն իւրեանց հայրերը նախ ղիմած են օրթոդոքս եկեղեցուն և ապա բողոքականութեան: Օվայ և Բասէն, նմանապէս Կարս և Ալաշկերտ միսիօնարների ժողովուրդի թիւը է 38 տուն կամ 117 հոգի արական և 84 իգական, որ ա- սել է 201 հոգի: Ընդամենը 101 տուն կամ 256 հոգի արական և 219 իգական. զումարն է 475 հոգի: Ուրեմն ամէն մի հայ-բողոքա- կան տուն միջին հաշուով կայացած է փոքր ինչ աւել քան թէ չորսուկէս հոգուց: Եթէ հիմայ ուշք դարձնենք այն իրողութեան վրայ, որ Հայաստանի մէջ երեսուն, քառասուն անդամներից բաղ- կացած տները սովորական են. իսկ որքան բազմանդամ է տուն, այն- քան նա հարուստ է և ընդհակառակը, այն ժամանակ պիտի եզրա- կացնենք, որ բողոքականութեան ղիմած են սովորաբար չքաւոր զեր- դաստանները և կամ թէ, չնայելով միսիօնարների տուած օգնու- թեանը, նոքա շարունակուում են ապրել աղքատութեան մէջ:

Եւ արդարեւ ճաճ կաստանի, մանաւանդ դաւառների մէջ հայերը սովորել են նայել բողոքականութեան վրայ իբրեւ մի հարուստ սեղանաւորի գործատան վրայ. երբ դրամի կարօտութիւն կայ—ժամանակաւորապէս դիմում են նոքա բողոքականութեան, իսկ նեղութիւնը անյկացած ժամանակ, նորից դառնում են մայրենի եկեղեցւոյ գիրկը: Կարնոյ մէջ շատերը կան որ իւրեանց կեանքի մէջ քանի մի անգամ «բրօք» են եղած և նորից դարձած հայ: Որքան անբարոյական է թվում այդպիսի վարմունքը, այնու ամենայնիւ շատ անգամ դա իւր իրաւացի պատճառներն ունի: Հայ գիւղացին, պարաքերի մէջ խրուած, օսմանեան հարկապահանջներից այն աստիճան նեղվում է, որ նա պատրաստ է երբեմն ոչ միայն բողոքականութեան, այլ և ինքնասպանութեան դիմել, եթէ միայն այդ եղեռնագործութեան սովորութիւնը լինէր այս երկրում...: Եւ ահա գիւղացւոյ այդ նեղ օրին առաջարկում են նորան դրամ, ամսական, պաշտպանութիւն, ու նա համաձայնում է դառնալ «բրօք», սակայն «նոր հաւատի» պաշտամունքը նորա համար խորթ է, գրաւիչ չէ: Նա մնում է մինչև որ իւր քսակի մէջ քանի մի հարիւր դուրուշ է գոյանում և այն ժամանակ վազում գնում է դարձեալ հայոց եկեղեցին լոյս զուարթ» կամ «փառքի բարձուն» լսելու: Հայրական և ազգային աւանդութիւնները այնքան հաստատ են հայի սրտի մէջ, որ նոցա ամէն մի փոփոխութիւնը իւրեան խորթ կրթութի ու կստիպէ մայրական գիրկը դառնալու: Թէև բողոքականութիւնն էլ, կաթոլիկութիւնն էլ ներկայ ժամանակներում հայոց մէջ աւելի յետադիմութեան քան թէ յառաջադիմութեան մէջ են, բայց կաթոլիկութիւնը աւելի շատ հայ է որսած միմիայն այն պատճառով, որ Սուրբ Գրքերի լեզուն, գործածութիւնը, տօների կարգադրութիւնը և պաշտամունքը թողած է առանց մեծ փոփոխութեանց: Նոյն այս փոփոխութեանց և նորաձեւութեանց մէջ է կայացած, իմ կարծիքով, բողոքականութեան թուլութեան ամենազլխաւոր պատճառներից մէկը:

Ամերիկացի միսիօնարները շատ լաւ գիտեն, ի հարկէ, որ հայք հաստատ չեն բողոքականութեան մէջ. և ահա մայրենի եկեղեցին վերադառնալը արգելելու համար նոքա երկու միջոց են գործ դնում: Նախ և առաջ աշխատում են մոռցնել տալ հայ մարդուն իւր ազգութիւնը, հայրենիքը. միսիօնարները ոչնչացնում են ազգասիրական, հայրենասիրական զգացմունքները: Քարոզիչների ոչ մի տպած գրքի մէջ, ոչ մի խօսած քարոզի մէջ չկայ հայութեան անունը: Նոցա

յորդորանօք, ի հարկէ, քանի մի յաման հայ բողոքականներ երբ հարցնում են թէ հայ ես, կաթողիկոսների նման կրօնը ազգութեան հետ չփոխելով, պատասխանում են «աւետարանական» եմ:

Երկրորդ և աւելի ազդու միջոցը հայերին բողոքականութեան մէջ հաստատ պահելու համար, աշխատում են ժողովուրդին միշտ կարօտ, միշտ չքաւոր պահել, բթացնել նորա ընդունակութիւնները և չը նպաստել նորա յառաջադիմութեան: Մինչդեռ անգործ հայ բողոքականներ շատ կան և նոցա համար իբր թէ հոգս պիտի տանին գործ գտնել, — միսիօնարները այսքան տարուայ միջոցում ոչ մի գործարան չունին բացած Հայաստանի մէջ, ոչ մի մեքենայ չունին բերած Ամերիկայից ժողովուրդի համար, ոչ մի արհեստ չունին ծաւալած քաղաքներում, ոչ մի բոյսի սերմ չունին բաժանած գիւղացոյց: Նոցա դպրոցները այնքան են ուսուցանում որ երեսնան Սուրբ Գիրքը հասկանայ, փոքր ինչ թուաբանութիւն և աշխարհագրութիւն գիտենայ: Բայց, ի հարկէ, այդ բաները մարդուս դեռ աշխարհի բարիքը վայելելու համար չեն պատրաստում: Միսիօնարների աւելի բարձր դպրոցները, որ բացուած են փոքր Ասիայի քանի մի տեղերում, պատրաստում են միմիայն քարոզիչներ — վարժապետներ և այդ իւրեանց գործը աւելի յաջողութեամբ յառաջ տանելու մտքով:

Բայի աղքատութիւնը հայոց բողոքականութեան դիմելու շարժառիթներից մէկն էլ համարելու է հայ կղերի տղիտութիւնը: Հայ հոգևորականութիւնը մեծ մասամբ ոչ միայն պատրաստ է միսիօնարաց հետ բարոյապէս պատերազմելու, այլ և ինքը իւր հասկացողութիւնով, իւր գիտութիւնով և կեանքով շատ փոքր է զանազան վում իւր ժողովուրդից: Հայ քահանան աղքատ է և զիշեր ու ցերեկ պատերազմում է կենաց խնդրոյն հետ: Եւ երբ որ հազուադիւտ առիթի է հանդիպում նա — պսակի, կնուկի, թաղման — այստեղ նա ստիպուած է ակամայ հարկապահանջ հանդիսանալ: Պսակադրամի կամ մեռելաթաղի վճարմանց սովորական վէճերը ու կռիւները երբեմն շարժառիթ են ելլած տգէտ հայի կրօնափոխութեան:

Միւս կողմից՝ ծաճկաստանի մէջ կրօնափոխութեան մասին եղած ընդհանուր ազատութիւնը, հեշտութիւնը և անպատասխանատվութիւնը մեր ուսմիկ աղջայնոց համար այնպիսի մի վտանգաւոր խալալիք է դարձել, ինչպէս սուրբ երեսայի ձեռքին: Ծնողաց և որդոց մէջ պատահած մասնաւոր վէճերը, չհասութեան արգելքները, սիրահարական դէպքերը շատ անգամ պատճառ են լինում հայի կրօնափոխութեան:

Բողոքականութեան զիմելու վերոյիշեալ շարժառիթները, իմ կարծիքով, դեռ անբուժելի չեն, զոնէ դարերով սուլորած ենք մենք այդ վերքերը կրելու: Մի ուրիշ իրողութիւն կայ, որ աւելի ուշադրութեան արժանի է ներկայումս: Յայտնի է որ պատմական ժամանակներում եթէ այս կամ այն տէրութիւնը փորձած է իւր հպատակ հայոց բռնի կրօնափոխել—հայն կրել է հալածանքը բայց յամառութեամբ պահել է իւր կրօնը: Այսօր հայի համար զոնէ առերես կամ պարզ կերպիւ կրօնական հալածանք չկայ, բայց ամէնքին լաւ յայտնի է նորա կրած հարստահարութիւնները իւր բուն երկրի մէջ: Եւ այն բուլէին, երբ հլու հպատակ հայն չզիտէ ինչպէս ազատուել իւր տէրութեան հարստահարիչ գործակատարների ձեռքից. նորան օգնութիւն, պաշտպանութիւն է խոստանում մի երրորդ անձը՝ միսիօնարը, որ Ամերիկայի և Անգղիայի ձեռքով ամենակարող մի էակ է հանդիսանում: Փոքր Ասիայի մէջ միսիօնարը յանձն է առնում բոլոր նշանաւոր հոգները, նա դատ է վարում քեզ համար նոյն իսկ քո տէրութեան դէմ: Դու այնուհետեւ ոչինչ սպառնալիքներից վախ չունիս. քեզ չեն կարող կեղեքել հարկապահանջները, անպատիժ չեն մնալ քեզ դիպող քիւրդերը և մահմետականները, դու քո զրացիի համեմատութեամբ մեծ իրաւունքների տէր կլինիս. քեզ կպաշտպանէ իւր թեւերի տակ Անգղիոյ հիւպատոսը—այն տէրութիւնը, որի առաջ դողում է քոյ սուլթանը...: Եւ այդ բոլոր բարեաց փոխարէն, քեզ առաջարկվում է կրօնափոխութիւն: Հարկ չկայ խօսել այն մասին թէ որքան հրապուրիչ է հարստահարուած հայի համար այդ առաջարկութիւնը, մանաւանդ որ նորան չեն ստիպում, այլ փափուկ փափուկ համոզում են ծանօթանալ այն Աւետարանի հետ, որի եթէ ոչ բովանդակութիւնը, զոնէ անունը գիտէ նա մանկութեան օրերից: Քեզ առաջարկած դաւանութիւնը իսլամութիւն կամ հրէյութիւն չէ, նա ևս քրիստոնէութիւն է, այդ դաւանութիւնը աշխարհքիս վրայ մօտ 80 միլիոն հետևող ունի, ինգլիզի, Նեմցայի մեծ թագաւորների պաշտածն է...: Եւ ողորմելի գիւղացին համաձայն է իւրեան առաջարկած պայմաններին, միայն թէ խնայուի իւր գերդաստանի կեանքը...: Եթէ չը համաձայնի, ի՞նչ անէ: Տաճկաստանցի հայ շինականը տեսնում է, որ տէրութեան գործակատարները իւրեան կեղեքում են, դատաւորները իւր իրաւունքները իւրեան յանցանք են համարում, որովհետեւ հայ է, մինչև անգամ իւր մօտիկ զրացի մուսուլմանը նորան արհամարհում:

է, հայհոյում է, Աստուծոյ ստեղծած չէ համարում—ամէնքը նորան զարնում են, ամէնքը թալանում, ամէնքը հալածում և ոչ ոք կայ նրան պաշտպան—վան զի հայ է: Բայց նորա զրկեց Կրպօն, որ կաթոլիկութեան դիմեց—այսօր Ֆրանցուզի պաշտպանութեան տակ է. թող մէկը դիպչի կաթոլիկ եղած Կրպօյին—քահանան իսկոյն կզրէ Կարնոյ մօնսինիօրին և պալիօզից սաստիկ հրաման կուզայ զայմաղամին վրայ—Կրպօյին չը դիպչի: Ապա Մկօն, որ քանի մի օր առաջ բրօդ եղաւ ու պատուելիներէ մօտ կերթայ կուզայ. թող քուրդը տանի նորա ոչխարը—Մկօն կերթայ Կարին և միսիօնարի ձեռքով խնդկեց հրաման կրերէ թէ Մկօյին ոչխարը յետ պէտք է դարձնուի: Հայն ում դիմէ...:

Ա. ՆՐԻՑԵԱՆ

Ի՞նչպէս կը կրնամ ես տալ մոռացման
 Քո սուրբ յիշատակն, Մամիկոնն Վարդան,
 Ո՞ր ազգի պատմիչք չորս ու հինկ հատ ցուցին
 Նման մեր անմահ Ղևոնդ երէցին:

Զէ, անհրնար է ազգէն հրաժարուել,
 Ինչպէս որ միսը ոսկորէն բաժնել,
 Սինըքոր կը մնամ, ստոր ու ատած,
 Բայց ես չեմ լինիլ երբէք ազգուրաց:

ԳԱՄԱՌ—ԲԱԹԻՊԱ:

ՓԱՐԻՋԻ ԼՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ¹⁾

Ֆրանսիական լրագրութիւնը ներկայացնում է այժմ այնպիսի մի ոյժ, որի ահագին ազդեցութեան վերայ մեզ մնում էր միայն շատ անգամ ցաւել մեր վերջին պատերազմի ժամանակը, որովհետեւ նոյն չա հրատարակողները շատ անգամ դործելու ընդունակութիւնը ազնիւ կամքի հետ չէին միացնում: Ազդեցին պակասութիւնների ու սխալանքների նշանաւոր մասը, որոնք տղեղացնում են այդ շնորհալի ազդին, ձեռնտու է փարիզի մամուլին, որ շահասիրական նպատակով շողորթութում է ամբոխի դատապարտելի կրքերին, փոխանակ նորան դէպի վեր բարձրացնելու փոքրոգութեան փոշու միջից: Պարտաճանաչութեան զղացմունքը—որքան և խիստ թուի մեր ասածը—անձանօթ է ֆրանսիական խմբագիրների մեծագոյն մասին. միակ նպատակը, դէպի որը ուղղում են նոքա իրանց տաղանդն ու եռանդը, իւրեանց թերթի նիւթական յաջողութիւնն է և դորանից կախուած իւրեանց անձնական «երջանկութիւնը»: Փառք Աստուծոյ, կայ մի շարք յարգելի բացառութիւնների, բայց նոքա, ինչպէս ասում են, մի կաթիլ են ծովի մէջ:

Ֆրանսիական մամուլի ահագին նշանակութեան մասին մենք կարող ենք մի զաղափար կազմել, եթէ քնենք նորա ներքին կազմակերպութիւնը: Աշխատենք մեզ հաշիւ տալ այն մասաւոր ու մեքենայական նախապատրաստութիւնների մասին, որոնք հարկաւոր են փարիզեցուն առաւօտեան սուրճի ժամանակ «Siccle»-ի կամ «Journal des Débats»-ի մի համար ներկայացնելու: Մանօթանանք այժմեան ֆրանսիական մի թերթի կազմակերպութեան և անձնաւորութեան հետ և այն խնդիրների, որոնցով պատած է այդ մեծ մեքենայի իւրաքանչիւր անիւը:

Փարիզի մի նշանաւոր լրագիրը ըստ մեծի մասին ընկած է լի-

¹⁾ Այս ֆեոյետօնը հանած ենք Դերմանիայում մի շատ յայտնի, սրամիտ գրագէտ պ. Էկշտէյնի «Pariser Silhouetten» անունով զրքոյկից:

նում մի անգրաւիչ, մնայլ շինութեան մէջ: Մի ցածր, կամարակապ դուռն, գորշագոյն կեղտոտ քառակուսի քարերով պատած, տանում է դէպի անբարկարդ գաւիթը: Սանդուխտները այնպէս նեղ ու մութ են, որ մարդ կարող է վիզը կտարել: Կարծես թէ, ձանձրացնող այցելութիւն արդէն դոսից ասում են՝ թէ ներսը զանուոյնները շատ հակամիտ չեն նորա ճանապարհը յարդարելու: Այն հանդամանքը, որ իւրաքանչիւր մեծ լրագիր ունենում է իւր սեպհական տպարանը, շատ օգնում է ընտրած շինութեանը աւելի մնայլ տեսք տալու, որովհետեւ այնտեղ, ուր Գուտտէնբերգի զաւակները հաստատում են իւրեանց վրանը, ամենամեքուր սպիտակափայլ ներկն անգամ փոխվում է զգուելի գորշ գոյնի:

Փարիզի մեծ լրագրի բնակարանը երկու միմեանցից բոլորովին տարբեր մասների է բաժանվում: Խմբագրութեան շրջանը և վարչութեան շրջանը:

Խմբագրութեան շրջանը բաղկանում է վեց կամ եօթը սենեակից, այն է, մի սենեակից՝ զրասնենակի ծառայողների համար, մի ընդունարանից, մի առանձնասենեակից՝ խմբագրապետի համար, երկու կամ երեք սենեակից երկրորդական խմբագիրների համար, և մի այսպէս անուանեալ խմբագրական սենեակից, ուր գտնվում է զրադարանը:

Գրասնենակի ծառայողների կացարանը յատկապէս այն նախասենեակն է, որի միջով պէտք է անցնի իւրաքանչիւր որ, մինչև անգամ խմբագրութեան անդամը, յառաջ քան սրբազնագոյն սենեակի, — այն է՝ ընդունարանի, — կամ ամենասրբազան սենեակի, — այն է խմբագրապետի առանձնարանի — դռանը հասնելը: Բայց ոչ ամէն մարդ, որ մտնում է այդ նախասենեակը, հասնում է ցանկալի շեմքին: Շատ են հրաւիրուածները, բայց սակաւ են ընտրուածները: Ով չը դիտէ նշանական խօսքը, ով չի կարող անհերքելի ապացոյցներով հաստատել, թէ ներսը նորան սպասում են, նա ստանում է հետեւեալ միանման պատասխանը, «պարոն խմբագրապետը (Redacteur-en-chef — այսպէս է Redacteur-en-chef բառի աւանդութեամբ հաստատուած կրճատումը) երկկոյից առաջ չի գալ խմբագրատուն»: Որքան և խիստ երեւի այս եղանակը առաջին տեսութեամբ, այնքան անհրաժեշտ կը թուի նա, եթէ ուշադրութիւն դարձնենք անկողհիւրերի այն ահագին բազմութեան վերայ, որ առաւօտից մինչև երեկոյ շրջապատում է մեծ լրագիրները: Մի յայտնի, սուր առած ասում է, թէ «իւր ժամանակակիցներին ամենաճիշդ կերպով ճանաչող

մարդը դահիճն է (Monsieur de Paris)»: Այդ առաժը նոյն ճշդութեամբ կարելի է վերաբերել և զբանասէսի ծառայներին (Garçon de bureau): Ի՛նչ տեսակ բնաւորութիւններ ասես չեն անցնում ամէն օր նրանց աչքի առաջովը: Ի՛նչ բազմութիւն տարօրինակ սխալներն էր: Ահա խոնարհ դէմքով ու վիզը ծռած գալիս է փառապուրկ մատենագիրը, զողողալով վերցնում է կոշտ մատներով իւր հնացած գլխարկը, որ իւր պարոն բնկերակցից մի քանի Ֆրանկ «փոխ առնի»: Ահա հպարտ, զլուխը բարձր պահած գալիս է մի երիտասարդ, որ մի համաշխարհական գիւտ է արել, — կամ մի նշանաւոր սոսիալական խնդիր է լուծել, կամ մի նոր ձև է դառել փողոցները մաքրելու, հաց թխելու, կամ կովի ծաղիկը պատուաստելու: Գիտնական գիւտերն ևս, ինչպէս գործիական, բոլորակը տրամադծով չափելը, յարաշարժ ճոճանակը, և այլն, նոյնպէս յետ չեն մնում: Երիտասարդը պահանջում է տպագրել ութ էջ բռնող մի յօդուած, որտեղ նա առաջարկում է բանագէտներին իւր հետազոտութիւնների հետևանքը: Զայրացած կնճռում է նա իւր ձևատուր, երբ խմբագրապետը երկրորդ անգամ համարձակվում է տանը չը գտնուիլ: Ի՛նչ, մի՞թէ տասնեկիներորդ դարում այլ ևս չեն մտածում մարդկային սեռի յառաջադիմութեան համար: Մի՞թէ յաւիտեան պէտք է կրկնուի այն տխուր կատակը, որին ենթարկուեցաւ մեծ Կոլոմբոսը..... Գրեթէ աւերորդ է աւելացնել, որ այդ կարծեցեալ յառաջադիմութեան մշակը ըստ մեծի մասին մի տհաս երևակայող է լինում:

Խնդրողներից ու գիւտեր անողներից պակաս չեն լինում թուով զրահանական թերուսները (զիլլետանտ): Առջա մինչև տնգամ դերազանցում են առաջիկաներին կամակորութեամբ ու ճարտարախօսութեամբ: Առաջին վեցամսեակի մի ուսանող, որ մի յօդուած է շարագրել Եւրոպայի դրութեան մասին¹⁸⁷ և ցանկանում է այս հրատարակուած տեսնել առաջիկայ համարում, մի մաշուած բանաստեղծ, որ մի ոտանաւոր է շարագրել Հենրիադայի տաղաչափով և ցանկանում է լրագրի Փէյօետօնը յանձն առնել, մի պառաւած կին, որ հարկեր թերթից բաղկացած մի սրտաճմէկ վէպ է բերել — ահա նա խասնեակում կանգնողների բնաւորութիւնները: «Garçon»-ները այնպէս քաջավարժ են նոցա յետ պահելումը, որ այդ հիւրերը ամենեւին ծանրութիւն չէին լինել խմբագիրների համար, եթէ չը գործդնէին մի պատերազմական խորամանկութիւն. նոքա սպասում են մինչև խմբագրութեան փակուիլը և «ձանապարհ են դրում» խմբա-

գիրներին մինչև սոցա բնակարանները: Մանաւանդ լաւ դիտեն կեղծանուն մատենագրութիւնը իւրեանց որսին անլուծելի թուկերով կապել:

«Ուղարկուածի» հեղինակն ևս պատկանում է ընդունարանի տիպական այցելուներին: Նրբեմն նա բերում է մի երեմիական գանգատ Կօբէկուշ փողոցի վատ սալայատակի վերայ. երբեմն նորա յօդուածի նիւթը լինում է քաղաքի որեւիցէ թաղի անապահոյութիւնը, երբեմն նա մի «համեստ հարց» է բարձրացնում, թէ արդեօք բարձր շրջաններում չ'են մտածում վերջապէս Կարկոյէի խուլ փողոցում մի լապտեր աւելցնել, որովհետև յօդուածն ուղարկողի մօտ ազգականը ամսի 27-ին մթնումը մի կողմ կոտրել է:

Այդ թղթակցութիւնները շատ անգամ ստորադրած են լինում հետեւեալ կերպով. Հենրիկոս Գօգենարդ, կարկանդակների վաճառահող, Ս. Անդրէի փողոցում համար 99. կամ Ժան Ժակ Բրեմբուիլէ, դուքանների վաճառանոց (կարելի է և նիսիա ստանալ) Բիրժերի փողոց համար 77: Նրբեմն նրանք բլիտում են մի սնտես քաղաքացու հնարադէտ պիտից, որ կամենում է հասարակութեան միտք ձգել իւր Ֆիրման, բայց խնայում է յայտարարութեան ծախքը:

Վերջապէս չը մոռանանք և դրամադիւնների հետ գործ ունեցողներին: Նա բերում է մի մեծ կամ փոքր դումար և ցանկանում է դորա փոխարէնը մի կոմսասնական կարծիք տալել տալ մի որեւիցէ կասկածելի ձեռնարկութեան մասին:

Այդ բոլոր անձանցը դրամանեակի ծառան պէտք է յետ պահէ, զբաղեցնէ, կամ, եթէ հարկը պահանջէ, և նիւս ինդրէ: Նորա պաշտօնը շատ ծանր ու սակաւարդիւն է, և շատ անգամ նախանձի մի հաւաքանք դուրս է գալիս չորս կողմից պաշարուած ծառայի կրծքից և բարձրանում է դէպի վեր, դէպի այն սենեակները, որտեղ լրագրի թաղաւորը՝ խմբագրապետը բազմած է իւր իշխանական աթոռի վերայ:

Փարիզի լրագրի խմբագրապետը յատկապէս մի փոքրիկ իշխան է: Ամէն մարդ նորան բարեւում է. բոլոր դռները բաց են նորա համար, թատրոնները առաջարկում են նորան ամենալաւ օթեակները, առանց նորան չի անցկենում ոչ մի խնջոյք, ոչ մի քաղաքագլխական ճաշ, ոչ մի հեղինակների նախաձաշիկ, ոչ մի գեղարուեստական երեկոյ: Նա ստանում է քսանից մինչև քառասուն հազար ֆրանկ ուճիկ, բնակվում է երկրորդ յարկում, և իւր համար «տուն է շինում»: Մի և նոյն ժամանակ բոլոր խմբագիրների մէջ նա ամենից սակաւ է

գրում: Իբրև հմուտ կարգադրիչ նա կանգնած է իւր երաժշտական խմբի առաջը և առանց տեսանելի աշխատանքի շարժում է իւր քանոնը: Իրաւ է, այդ աշխատանքը, արտաքուստ նայելով, աւելի թեթեւ է քան թէ իւրաքանչիւր երաժշտի անխոնջ գործունէութիւնը. բայց դորա համար հարկաւոր է մի առանձին, սաստիկ զարգացած հմտութիւն:

Բուն խմբադրապետը չի կարող տանել, որ նորա ձեռքի տակը գտնուի այնպիսի մի մարդ, որ իւր տաղանդով նորան հաւասար կամ մինչև անգամ նորանից բարձր լինի: Այսպէս, Էմիլ Ժիրարդէնը ճանապարհ գցեց Նեֆֆցերին, Պէյրատին, Գիւլբերնուաին և այլն, որոնք քանի մի ժամանակ նորա ստորադրեալ խմբադիրներն էին, տեսնելով նոցա գերազանց ընդունակութիւնները: Միւս կողմից, պէտք է հարեանցօրէն նկատել, որ Էմիլ Ժիրարդէնը այն սակաւաթիւ խմբադրապետներից մինն է, որոնք իրանք մի անխոնջ զրիչ ունին իրանց ձեռքում:

Խմբադրապետից յետոյ երկրորդ տեղը պատկանում է «Premier-Paris» կոչուած յօդուածների հեղինակին: Նորա պաշտօնական անունն է Բիւլլէտինիէ, այսինքն տեղեկատու. լրագրական սրախօսութիւնը նորան անուանում է նոյնպէս «Տարտինիէ», որ կարելի է թարգմանել մօտաւորապէս շատախօս ¹⁾:

Բիւլլէտինիէն պէտք է ձիւք ունենայ հրամայած բոլէին ողելից նկատմունքներով լի յօդուածներ գրել զանազան շրջաններից՝ քաղաքականութիւնից, քաղաքատնտեսութիւնից, պատմութիւնից և այլն: Նորանից պահանջում են առօրեայ հեռագրալուրի հիման վերայ մի նկարագիր կազմել Վերմանիայի կրօնական դադալարների կամ Տաճկաստանի զինուորական գրութեան մասին կամ մի ընդհանուր հայեացք ձգել Աւստրիայի պատմութեան վերայ 1864-ից սկսած: Բիւլլէտինիէն յայտնի է իւր դադալարների համարձակութեամբ, իւր դատողութիւնների յանդգնութեամբ: Իւր զրչի մի շարժմունքով նա «ոչնչացնում է» կառավարութեան եղանակներ, պաշտօնականներ, հասարակական հիմնարկութիւններ. նորա համար շատ հեշտ է քաղաքական հորիզոնը «սեւ ամպերով» սրտել, պատերազմական շփոթութիւններ զուշակել աշխարհիս չորս մասերում և ժամանակ առ ժամանակ Պիթիայի նման բացաղանչել. «Վերտրան կանգնած է մեծամեծ անցքերի սկզբում»:

Բիւլլէտինիէն գործ է ածում ինչպէս ընթերցողը արդէն գուշ

¹⁾ Տարտինը մի երկար ու ձանձրալի կերպով գրած յօդուած է:

շակած կը լինի, անթիւ բազմութիւն այսպէս անուանեալ «clichés»-ների կամ ընդհանուր նախադասութիւնների: Որովհետեւ նորա անվաստակ զրիչը բանում է առանց շոգու և շատ անգամ անընդհատ զրում է երկու երեք հարիւր տող առանց մի վանկ անգամ ջնջելու, այս պատճառով սէտք է ներողամիտ լինել դէպի նորա այդ փոքրիկ թուութիւնը: ԿԼԵԶԵՆԵՐԸ պարզամիտների աչքում մինչև անգամ մի սեպհական փայլ են տալիս լրագրի ոճին: Այդ ընդհանուր նախադասութիւնների կողմից Ֆրանսիական լրագրութիւնը նման է գերմանականին, զորօրինակ՝ «մենք խաղում ենք մի հրաբուխի վերայ» կամ՝ որ աւելի բանաստեղծական է՝ «մենք գտնվում ենք մի կոր տափարակի վերայ»: Նոյնպէս յաճախ պատահում են թէ Ֆրանսիական և թէ գերմանական լրագրութեան մէջ հետեւեալ նախադասութիւնները. «Քաղաքական շրջաններում պատմում են...», «Մեզ հազորում են հաստատ աղբիւրից, ...» «Եթէ հաւատ—ընծայինք մի հաստատ լուրի...», «Նոքա ոչինչ չեն սովորել և ոչինչ չեն մոռացել...», «Ամէն կողմից վերցրած նա մարդ էր...», «Ժողովուրդի առողջ դատողութիւնը...», «Գիտութիւնը մի զգալի կորուստ ունեցաւ...»:

Բիւլլետինիէն այդ շատ կամ փոքր ողելից դարձուածները զօրծ է ածում անսահման ազատութեամբ: Երբեմն նա ստեղծում է այնպիսի պատկերացնող դարձուածներ, որոնք համաձայն չեն լինում լրգիկային: Բիւլլետինիէն խօսում է մի բորբոքուած ոգևորութեան փոթորիկի մասին, ամուսնական կապերի հիմունքների մասին, այն սահմանների մասին, որ օրէնքը դրնում է նոյա համար և այլն: Որքան արագ ու թեթեւ է դրած յօդուածը, այնքան յաճախ են պատահում այդպիսի ամօթալի տեղեր: Այն օրից սկսած, երբ խմբադիրները ստիպուեցան ստորագրել իւրեանց զրուածքները, տարախիճն ևս աւելի զգոյշ է պահում իւրեան: Բայց եթէ նա այնքան վստահութիւն չունի իւր վերայ, եթէ նա վախենում է իւր անունը ստորագրելով իւր վարկը կորցնել, այն ժամանակ նորան այդ դժուար տեղից հանում է նորա պաշտօնակիցը՝ խմբագրական քարտուղարը:

Սորա պաշտօնն է իւր վերայ աւելի բոլոր յօդուածները, որոնց հեղինակները կամենում են անձանօթ մնալ: Քանի անգամ այդ սուտ մատենադրի հասարակ ստորագրութեան տակ ծածկուած է լինում մի բարձր պաշտօնակալ: Գիզոն ամբողջ տարի պարդուում էր «Journal des Débats»-ին յօդուածներ, որոնք ստորագրած էին «Գա-

ւիթ»։ Նոյն իսկ Լուի Նապօլէօնը ժամանակ առ ժամանակ հնչեցնում էր իւր իշխանական ձայնը «Constitutionnel»-ի մէջ, անուանելով իւրեան «Բօնիֆացէ»։ Շատ անգամ խմբագրութեան քարտուղարը ամբողջ շաբաթ հիւանդ կամ քաղաքից դուրս է, բայց ճնորայօղութեամբը շարունակում են դըրդել բօրսան կամ մինխտրական ճղնաժամ յարուցանել։

Մեծ թերթերից շատերը բացի «սարսինիէից» ունենում է մի սեպհական բանակուող, որի խնդիրն է պաշտպանել լրագիրը ուրիշ խմբագիրների յորձակմունքների դէմ։ Արագրական սրախօսութիւնը անուանում է սյոյ պաշտօնական կռուարարին «Engueuleurs» այսինքն՝ «բախող, կլանող»։ Սոքա յայտնի են բարձրահնչիւն ածականներ դտնելու ընդունակութեամբ։ Շատ անգամ նոցա ոճը անցնում է պարլամենտներում թոյլ տուած սահմաններից։

Միւս բազմաթիւ խմբագիրներից ուշադրութեան արժանի է «խոհարարը»։ Նորա գործն է յատկապէս լրագրի «կազմելը»։ Ինչպէս խոհարարը պատրաստում է կերակուրը, նոյնպէս և նա կազմում է լրագիրը իւրեան յանձնած պաշարից։ Նա կարդում է տուած յօդուածը, — «ձեռագիրը», ինչպէս ընդունուած է տակ, — և վճռում է թէ ինչ ձևով նորան պէտք է իւրյա ընծայել։ Նա շատ անգամ մկրաստով կարտում է այն յօդուածները կամ ծանօթութիւնները, որ ցանկանում է տանել ուրիշ լրագիրներից։ Նա վաստաւորում է յօդուածները նոցա ձևի և նշանակութեան համեմատ և այս պատճառով մեծ ազդեցութիւն ունի թերթի կերպարանքի վերայ։

Արջին ժամանակներս նշանաւոր դեր են խաղում այսպէս անուանեալ «Echotier»ները, որոնց պարտականութիւնն է ամէն տեղականջ դնել և իւրեանց լրագիրներին ամենանոր, ամենահետաքրքիր տեղեկութիւններ հաղորդել, բայց ոչ քաղաքական շրջանից։ Զորօրինակ, լավում է, թէ Միշլէն շուտով մի նոր դիրք պիտի հրատարակէ։ Քսանուչորս ժամից յետոյ էկօտիէն պէտք է իմանայ, որքան վարձ է տուել հրատարակողը հեղինակին, որքան երեոից է բաղկացած գրուածքը, արդեօք նա տպուելու է ընտիր թղթի վերայ, արդեօք միւսնոյն ժամանակ չի հրատարակուելու, նոյնը անգլիերէն լեզուով և այլն և այլն։ Կամ եթէ մի հռչակաւոր հեղինակ, ճարտարապետ, կամ քաղաքագէտ մեռել է, էկօտիէն միանգամայն կը կորցնի իւր վարձը, եթէ չը կարողանայ իսկոյն ամենաճիշդ տեղեկութիւններ հաղորդել մահուան ժամի և բոպէի մասին, սորան շրջապա-

տող հանգամանքների մասին, մեռնողի վերջին խօսքերի, նորա կտակի և նորա թողած ժառանգութեան մասին:

Էկզտիէին նման է իւր պաշտօնով «Indiscreteur»-ը: Նա մերկացնում է նշանաւոր անձանց ընտանեկան և այլ մասնաւոր հանգամանքները: Նա այցելում է ժիւլ Ֆալբին, օրիորդ Նրիտինէ Նիլսօնին, պարոն Աւմիւղանին և այլն, և ողերից շատախօսութեամբ պատմում է իւր տեսածն ու լսածը. ինչպէս է կատարում ժիւլ Ֆալբը իւր պըրսնըրը. ինչպէս է անում իւր նախաձաշկը շէյ Շվեդուհին, ինչպէս է Աւմիւղան իւր միրուքը սանդրում և եղունգները կտրում....: Հասարակութիւնը այդ տեղեկութիւնների համար միշտ վերին ստափճանի գոհ է:

Օր ըստ օրէ աւելի նշանակութիւն է ստանում «Canardier»-ի կամ «բաղաչէնի» դերը: Շատ անգամ խոհարարի ձեռքում գտնուած նիւթը այնպէս չոր ու ցամաք է, որ հարկաւոր է լինում այդ ցաւին դարման տանել պատշաճաւոր նիւթ գտնելով: Այդ պէպքում բաղաչէնը հրաման է ստանում իւր թեւերից թափ տալ մի քաղաքական, մի զրականական և երկու խառն լուր: Քաղաքական բաղը սովորաբար վերաբերում է մի կառավարչական կարգադրութեան, որին հասարակութիւնը վաղուց փափագով սպասում էր: Զորօրինակ. Գրանսիայի դեսպանը որեւիցէ օտար պետութեան մէջ անընդունակ է երևում: Հասարակական կարծիքը պահանջում է նորան փոխել: Բաղաչէնը համարձակ գրչով հաւատացնում է, թէ «մինիստրների երեկուայ խորհրդում» միաձայն վճռուեցաւ այս ինչ պարոնին յետ կանչել: Քաղաքական բաղը, ի հարկէ անցնում է բոլոր տեղական և արտասահմանեան թերթերի միջով և վերջը շատ անգամ իսկութիւն է դառնում, որովհետեւ բարձր շրջաններում ամաչում են այդ սուտ համբաւի յառաջացրած բաւականութիւնը ցրել տուանց որեւիցէ հիման: Շատ անգամ մինիստրները զրկւում են իւրեանց տեղերից բաղաչէնի շնորհիւ:

Գրականական բաղը սիրում է առաջնակարգ մատենագիրներին, դերասաններին, բանաստեղծներին մասին յայտնել, թէ նոքա սաստիկ հիւանդ կամ մինչև անգամ մեռած են: Մի օրից յետոյ լրագիրը ստանում է մի նամակ հետեւեալ բովանդակութեամբ:

«Պարոն խմբագիր,

Ձեր լրագրի երեկուայ համարում գտնվում է մի տեղեկութիւն, որ յայտնում է, իբր թէ ես կաթուած եմ ստացել: Ես չեմ հաս-

կանուժ, թէ ինչից կարող էր յառաջանալ այդ սխալը, որովհետեւ ես վերջին երկու ամիսը աւելի առողջեմ, քան թէ երբ և իցէ: Շնորհ արէք ուղղել յիշեալ տեղեկութիւնը գետեղելով իմ այս տողերը: Ընդունեցէք և այլն.

Վիկտորինէն Սարգու:»

Մի որեւիցէ Վիկտորինէն Սարգուի ստորագրութիւնը արդէն զարդ է լրագրի համար, որի նշանակութիւնը դորանով բարձրանում է, ինչպէս ասում են խմբագիրները. այդպէս, բաղաչէն մի հարուածով երկու ճանձ է սպանում. հասարակութիւնը զղրկում է սուտ տեղեկութեամբ, իսկ «Թղթակիցների» ցանկը պարունակում է մի բարձրահիւն անուն:

«Խառն» բաղը ամենասարսափելին է: Որքան անմիտ, խելագուրկ լինի կալմած սուտը, բաղաչէնը օգուտ է քաղում նորանից «խառն լուրերի» համար: Եթէ հարկը պահանջի, այսինքն, եթէ սուտը վերին աստիճանի անհաւատալի լինի, նա իւր անցքը փոխադրում է Ամերիկա և անկարելին դարձեալ ճշմարտանման է դառնում: Այն այնպիսի խառն բաղեր, որոնք որոշեալ ժամանակներում կանոնաւորապէս կրկնվում են: Այս կարգին պատկանում են շոգենաւների արկածները Միսիսիպիի վերայ, սառնաբարոյ անգլիացիների մի քանի անհաւատալի վարմունքները և հնարաղէտ պլուխների անթիւ կարծեցեալ դիտերն ու յայտնագործութիւնները, ինչպէս զորօրինակ՝ Թեմլայի ցեխից իւղ հանել, մարդկային կմախքից՝ հաց կամ շորի կտորներից կիւրասօ (լիքէօր), հռչակաւոր ռուս իշխանուհին ևս իւր մեռելանման դէմքով պատկանում է նոյնպէս այս կարգին: Տաղանդաւոր բաղաչէնը վայել չի համարիլ իւրեան կրկին օգուտ քաղել միանգամ գործածուած ստից: Նա առանց դժուարութեան նորը կը հնարի յանպատրաստից, և որքան յանդուգն լինի հնարածը, այնքան լաւ:

Լրագիրների մէջ մի առանձին աշխարհ է կալմում. Ֆելիէտօնը կամ «գծի տակի տարածութիւնը» որ կոչվում է նոյնպէս՝ Rez-de-Chaussée (ներքնայարի): Ոչ մի փարիզի նշանաւոր լրագիր չի կարող այսօր հրաժարուիլ այդ ամենակարեւոր բաժնից: Ֆելիէտօնի մեծ կամ փոքր արժանաւորութիւնից կախուած է թերթի նիւթական յաջողութիւնը: Երբ «Journal des Debats» հրատարակեց գծի տակը «Փարիզի զաղանկը», նորա բաժանորդների թիւը եռապատկուեցաւ: «Constitutionnel»-ի բաժանորդների թիւը չորս հազարից բարձրացաւ

մինչև տասնուհինգ հազար օրինակ, երբ «Թափառական Հրէայի» առաջին գլուխները երևեցան նորա «ներքնայարկում»: Երբ Ֆրանցիսկ Սարսէյը մի թատրոնական կրիտիկա է գրում, «Temps» լրագիրը երկու հազար օրինակ սովորականից աւելի է ծախվում:

Այժմեան լրագրութեան այս վերին աստիճանի հետաքրքիր ճիւղը մասին կարելի է մի ամբողջ գիրք գրել. սակայն՝ il ne faut pas tout dire! բաւական է այսօրուայ համար:

(Թարգ. Ն. ԼԱԼԱՅԵԱՆՑ)

հեղեղութիւնը, զոյների շռայլութիւնը, աւերորդ շատախօսութիւնը և մակդիրների չափազանց առատութիւնը: Այսպէս, հին հնդկացիին դերագոյն էակի ամենակարողութիւնը արտայայտելու համար՝ բազմութիւն ձեռքեր է տալիս նորան. այսպէս դարձեալ հին եգիպտացիին, երկրաւոր կեանքի կարճատևութիւնը աչքի առաջ ունենալով և միևնոյն ժամանակ մարդկային հոգու անմահութիւնը մութ կերպով ըմբռնելով, ահագին բուրդեր է կառուցանում, որոնք դարերի կործանիչ զօրութեանը պիտի դիմադրէին: Յիշենք նոյնպէս մեր առաջին իշխաններին, որոնց հին հայի երևակայութիւնը ոչ իբրև սոփոքական մարդիկ, այլ իբրև դերբնական էակներ, «անհեղեղ, յաղթանդամ և վեթխարի հսկաներ» է ներկայացնում, և նոցա զեղեցկութիւնը արտայայտելու համար՝ «հուրհեր կամ խարտեշահեր, գունեան, մեղուակն, անձնեայ, թիկնաւէտ, առոյգաբարձ, զեղեցկոտն» և սոցա նման մակդիրներ է տալիս: Մարդկային ստեղծագործութիւնը այս բնաւորութիւնը ստացաւ վառ երևակայութեան ազդեցութեան ներքոյ, որ միւս հոգեկան կարողութիւնների վրայ իշխելով՝ մի խորհրդաւոր ուղղութիւն տուեց բոլոր զեղարուեստներին. և ահա այս ուղղութեան մէջ է երևում բանաստեղծութեան զարգացման առաջին աստիճանը:

Երկրորդ աստիճանը բանաստեղծութեան զարգացման մէջ ներկայացնում է յունաց և հռոմայեցոց բանաստեղծութիւնը: Այլադայի զեղեցիկ ու ներդաշնակ բնութիւնը բարերար ազդեցութիւն ունեցաւ յոյն մարդու ամբողջ կեանքի վրայ: Այդ բնութիւնը չճանրացաւ նորա վրայ, չստրկացրեց նորան իւր զարհուրելի ու անհեղեղ երեւոյթներով ինչպէս Արևելքում. ընդհակառակն, նա զբաւեց, զուարճացրեց նորան իւր զեղեցկութեամբ և մասների յարմարաւորութեամբ: Մեղմ ու անամպ երկինքը բաց էր անում յոյն մարդու առաջ հեռաւոր տարածութիւնը. սարերի կատարներից երևում էին նորան երկու երեք ծովերի շքեղ տեսարանները: Անձամբ ականատես լինելով բնութեան երևոյթների մէջ եղած ներդաշնակութեանը, նա չէր կարող չզնահատել իւրաքանչիւր առանձին առարկայի նշանակութիւնը. իւր սուր ու թափանցիկ խելքով նա ըմբռնում էր նորա բովանդակութիւնը այնքան որքան թոյլ էին տալիս նորան իւր սեպհական փորձերը. և այս բաւական էր արևելեան չափազանցութիւններից հեռու պահելու նորան իւր արուեստական արդիւնքների մէջ: Սորանով է մեկնվում այն զարմանալի ներդաշնակութիւնը որ թաղաւոր

րում է հին յունաց դադափարների և այդ դադափարները արտա-
յայտող արգիւնքների մէջ: Յոյն բանաստեղծը իւր հերոսին այնքան
զօրութիւն է տալիս՝ որքան հարկաւոր է նորան իւր ձեռնարկած
դործը կատարելու. քանդակագործը իւր արձանին այն ձևն է տալիս
որ հարկաւոր է նշանակեալ հողեկան զրութիւնը կամ կիրքը ար-
տայայտելու: Այստեղ ամենևին չէք հանդիպիլ անտեղի չափազան-
ցութիւնների, այլանդակ ձևերի կամ անմիտ յափշտակութիւնների,
ամէն տեղ երևում է ճիշտ նմանութիւն բնութեան, պատշաճաւո-
րութիւն ամբողջի ու մասների մէջ, կատարեալ ներդաշնակութիւն
արտաքին բացատրութեան և ներքին բովանդակութեան—ձևի և դա-
դափարի մէջ:

Հռոմայեցոց բանաստեղծութիւնը յունականի ազդեցութեան
ներքոյ դարգացաւ, և այս պատճառով մեծ նմանութիւններ ունի
նորա հետ. բայց կատարեալ հելլենական գեղեցկութիւն չէ կարելի
գտնել այստեղ: Այս բանի պատճառը որոնելու է Հռոմի պատմական
բաղդի մէջ: Հռոմայեցիք, իբրև քաղաքական ազգ, ոչ այնքան կեանքի
արուեստական կողմի վրայ էին մտածում, որքան զանազան հպատակ
ազգութիւններից մի կարգաւորեալ պետական մարմին կազմելու վրայ:
Այս գործնական ուղղութիւնը պահանջում էր աղմկայոյզ կրքերը
դալել. հռոմայեցին յոյնի նման չէր յափշտակվում, նա չէր
ձգտում ամէն մի հողեկան շարժողութեանը գեղեցիկ բացատրու-
թիւն տալ. նա ամէնից առաջ քաղաքացի էր և հրապարակական
ասպարիզում գործող անձն: Այս է պատճառը որ հռոմայեցու լե-
զուի մէջ մի տեսակ հանդարտութիւն ու աղնուութիւն է տիրա-
պետում. նորան ոչ այնքան խօսքի գեղեցկութիւնն է գրաւում
որքան ճշտութիւնը. եւ ահա այն յատկանիշ բնաւորութիւնը
որով հռոմէական բանաստեղծութիւնը որոշվում է յունականից,
չնայելով որ երկուսն էլ ազգակից են միմեանց և միեւնոյն ընդհա-
նուր օրէնքին են ենթարկվում—ձևի ու դադափարի մէջ եղած ներ-
դաշնակութեանը:

Դասական կեանքի անկմամբ և քրիստոնէութեան ազդեցու-
թեամբ եւրոպական ազգերի մէջ երևան է գալիս միջնադարեան ու-
մանական բանաստեղծութիւնը, ուր արտաքին բացատրութեան ու
ներքին բովանդակութեան մէջ եղած ներդաշնակութիւնը խորտակ-
վում և հողին ու դադափարը բոլորովին իշխում են նիւթի ու ձևի
վրայ: Քրիստոնէութիւնը ումանական ու գերմանական ցեղերի առաջ

մի բարձր բարոյական գաղափար դրեց, որին հասնելու համար մարդ պէտք է մրցէր աշխարհային կրքերի դէմ և այդպէսով քրիստոնէական բարոյականութիւնը հաստատէր ամէնօրեայ կեանքի մէջ: Այս նոր գաղափարը դարձնական ու հողեոր կեանքի մէջ իրականացնելու փորձը փորձեց ասպետութիւնը, և նորա սիրազորութիւնների վրայ հիւսուած զրոյցները ռումանական բանաստեղծութեան սկզբնական հիմն են կազմում: Շուտով ասպետութեան գործունէութեան մէջ երկու ուղղութիւն է առաջանում, ըստ այնմ և ասպետների վրայ կազմուած զրոյցները երկու որոշ ճիւղերի են բաժանուում՝ աշխարհային և հողեոր. առաջին շրջանի քերթուածների հիմը կազմում են ասպետների արկածախնդիր կեանքը, իսկ երկրորդ կարգի զրոյցները ներկայացնում են նոցա տեղահեռութիւնը ներկայից և ձգտումը դէպի մութ ապագան, դէպի հրաշալին ու գերբնականը:

Այս ուղղութիւնը բանաստեղծութեան մէջ սիրապետեց. մինչև միջին դարերի վերջերը, երբ եւրոպական ազգերի կեանքի մէջ սկսում են նոր կարգեր երևիլ: Աւատականութիւնն ընկնում է և ժողովրդական միջին դասը գորանում. կեանքի նոր յարաբերութիւնները որոշելու համար՝ հարկ էր հին կրթութեան դիմել, որի արդիւնքները համարեալ բոլորովին մոռացութեան էին տուած: Այս երևոյթները գլխաւորապէս Ֆրանսիայում տեղի ունենալով, բնականաբար նոյն ժամանակի բանաստեղծութիւնը պիտի բաժանէին հեռացնէին միջնադարեան գաղափարներից, և այսպէսով յիշեալ երկրում երևան եկաւ մի նոր ուղղութիւն — կեղծ-դասականութիւնը (pseudo-classicism): Նոր դասականութեան պաշտպան հանդիսացաւ ժամանակակից ֆրանսուա Ա. Վալբուա թագաւորը. նա զօրաւոր կերպով նպաստեց հռոմէական դասընտիր մատենագրների ռսումնասիրութեանը, որպէս զի այդպէսով իւր ժամանակակիցների յիշողութիւնից ջնջէ միջնադարեան աւանդութիւնները, որոնք միապետութեան համար վտանգաւոր էին, և Ֆրանսիական ազգի կրթութիւնը հին հռոմէական աշխարհի կրթութեան հետ կապէ: Պալատի ազդեցութեամբ կազմուեցաւ մի ռսումնական ընկերութիւն, որ մեծամտութեամբ «Ֆրանսիական համաստեղութեան» (la Pleiade française) անունն առաւ իւր վրայ և որի շնորհով Ֆրանսիական գրականութիւնը հետեւողական բնաւորութիւն ընդունեց: Այդ ժամանակներից սկսած բանաստեղծութիւնը աւելի սառն դաստորութեան քան ազատ ստեղծադործութեան արդիւնք համարուեցաւ. բանաստեղծների գլխաւոր

նպատակն էր իրանց արդիւքների մէջ յոյն Արիստատէլի և լատին Որատիոսի գրուածներից հանած օրէնքներին հետեւիլ, չմտածելով ամենեւին թէ ինչ որ մի ժամանակ իրական կեանքին համաձայն՝ ուրեմն և զեղեցիկ ու ճշմարիտ էր, նոր ժամանակների համար բոլորովին ծուռ ու թիւր էր: Աեղծ-դասականութիւնը, որի գլխաւոր արժանաւորութիւնը ձեւի, արտաքին բացատրութեան մէջ է պարունակվում, իւր ազդեցութիւնը տարածեց ամբողջ Եւրոպայի վրայ:

Սակայն չնայելով այս ընդհանրական ազդեցութեանը, դասականութիւնը յաւիտեան չէր կարող տեւել: ԺԸրդ դարու եւրոպական ընկերութեան ցաւալի վիճակը և նոյն ժամանակ տեղի ունեցած քաղաքական յեղափոխութիւնները ծանր տպաւորութիւն գործեցին ժամանակակիցների հոգու վրայ: Ամենալուսաւորեալ ու յառաջադէմ անձինքը սկսան կասկածել այն քաղաքակրթութեան վրայ որի շնորհով այնքան զեղծմունքներ էին մտել մարդկանց մէջ և կարծել թէ բուն երջանկութիւնը միայն նախնական պարզութեան մէջ կարելի է դնել, երբ մարդ բնութիւնից անբաժան՝ նահապետական կեանքով է ապրում: Այս ծայրահեղ հայեացքի ազդեցութեան ներքոյ՝ բանաստեղծութիւնը աշխատեցաւ զեղծկական պարզ կեանքի իդէալները ներկայացնել. ուշադրութիւն չդարձնելով ժամանակակից պիտոյքներին, բանաստեղծը ձգտեցաւ անջատել հեռացնել մարդուն ժամանակակից գաղափարներից և առանձնացնել նորան ընտանեկան կեանքի շրջանում, և այստեղ նորա ամբողջ գործունէութեանը այնպիսի զոդորիկ ու գորովական ուղղութիւն առաւ որ մինչև անբնականութիւնն է հասնում: Այս ուղղութիւնը թէև երկար չտեւեց, բայց և այնպէս նշանաւոր ներկայացուցիչներ ունեցաւ՝ Ժ. Գալ Բուսօն և Բէրնարդէն դը Սէն-Պիէրը Ֆրանսիայում, Բիչարդսընը և Օլիվէր Գոլդսմիտը Անգլիայում, Գէօթէն Գերմանիայում:

Ֆրանսիական յեղափոխութիւնը, այս մեծ ու վեժ փորձը մարդկանց մեծագոյն մասը փոքրագոյն մասի դարեւոր ճշնողութիւնից ու հարստահարութիւնից ազատելու, մի նոր դարադրութիւն բաց արաւ մարդկութեան համար, յուսոյ ու երջանկութեան դարազրուխ. բայց միեւնոյն ժամանակ նա ծնունդ տուաւ մի անտանելի դիկտատորութեան, որ թէև կարճատեւ կեանք ունեցաւ, այնու ամենայնիւ մեծապէս ծանրացաւ ազգերի վրայ: Նապոլէոն Ա իւր աշխարհակալական ձգտումներով եւրոպական ժողովրդների ազգայնութեան զգացմունքը վերաւորեց. իւրաքանչիւր ազգ ներկայի մէջ միսիթարութիւն

չղանելով, աչքերը դարձրեց իւր անցեալի վրայ, սկսաւ հետազօտել միջնադարեան կեանքը, և այդ կեանքի մէջ յոյս ունէր գտնել մի իդէալ, որով կարողանար ժամանակակիցների վհատած սրտերը սփռիլ: Ահա այսպէս ծագեցաւ բանաստեղծութեան մէջ նոր-ու-ումանական ուղղութիւնը, որի ներկայացուցիչներն եղան Ֆրանսիայում Վիկտոր Հիւգօն, Անգլիայում—Բայրընը, Գերմանիայում—Շիլլերը:

Ներկայ դարում բանաստեղծութեան մէջ մի ընդհանրական ձգտում է երևում խորշել հեռանալ անցած դնացած իդէալներից, որոնք այլ ևս զործադրելի չեն, և ներկայացնել բուն կեանքը առանց աւելորդ զարդարանքների: Բանաստեղծները աշխատում են մէկ կողմից անկեղծօրէն արտայայտել մարդուս հոգեկան տրամադրութիւնները ժամանակակից դադափարների ազդեցութեան ներքոյ, իսկ միւս կողմից մանրամասնօրէն քրքրում, քննութեան են ենթարկում արդեան կեանքի բազմակողմանի երևոյթները, որոնց ազդեցութեամբ մարդկային ընկերութեան մէջ այլ և այլ անբնական երևոյթներ կազմուել, այլ և այլ ախտեր են բուն դրել: Նորագոյն ժամանակների տաղանդաւոր հեղինակների ամենամեծ պարծանքն այն է որ նոքա շօշափելի կերպով ցոյց տուին մեզ ընկերական յարաբերութիւնների բոլոր անբնականութիւնն ու փնտասկարութիւնը. նոքա իրանց բեղմնաւոր դրիչը նուիրեցին նկարագրելու բարձր դասերի զեղծմունքները և ստորինների անվտիթար զրուութիւնը, կանանց, մշակ ու երկրագործ դասերի անտեսական ու բարոյական թշուառութիւնը:

Ահա այս զլխաւոր աստիճաններից անցաւ բանաստեղծութիւնը իւր զարգացման ընթացքի մէջ: Ընթերցողը կարող է նկատել թէ ինչ ահագին տարբերութիւն կայ նախնական դարերի մէջ՝ երբ բնութեան երևոյթները իբրեւ մի մի խորհրդաւոր առեղծուածներ էին ներկայանում մարդուս, և նորագոյն ժամանակների մէջ՝ երբ կեանքի բոլոր կողմերը պարզ ու որոշ կերպով հանդէս են բերվում զեղաբուհստական արդիւնքների մէջ: Բայց այս հեռանկարին հասաւ գրականութիւնը միայն արեւմտեան ազգերի մէջ, ուր ազգային կեանքը, չնայելով զանազան խոչընդոտների, շարունակ առաջ գնաց և ուր բանաստեղծութիւնը աշխատեցաւ այդ կեանքը արտայայտել: Նայել չէ կարելի հարկաւ ասել այն ժողովրդների համար որոնք այդ շարժողութեանը չեն մասնակցել և ուր կեանքն ու գրականութիւնը սերտ կա-

առաջին բանն եղաւ՝ զրոյ լեզուի բառովրք ու քերականութիւն յօ-
րինել, որոնք ազգային կրթութեան հիմը պիտի դնէին: Նորա յա-
ջորդները իրանց հիմնադրի շաւղովը գնալով՝ մէկ կողմից հայկական
գրականութեան դասընտիր արդիւնքները հրատարակեցին, զանցա-
ռութեան տալով առ ժամանակ այն գրութիւնները որոնք եթէ իրանց
բովանդակութեամբ ուսումնասիրութեան արժանի էին (այսպէս է մեր
պատմագրական գրականութեան մեծ մասը), ընտիր լեզուի օրինակ
չէին կարող համարուիլ, և միւս կողմից իրանց սեպհական ար-
դիւնքների մէջ ձգտեցան Նզնիկների, Նզիշէների և ուրիշ դասընտիր
մատենադրների ոճին ու լեզուին հաւասարուիլ: Մխիթարեանց այս
գործունէութեանը մեծապէս նպաստեցին արեւմտեան ազգերի մէջ
տիրապետած դասական գաղափարները. հայկական ու եւրոպական
դասականութիւնները ձեռք ձեռքի տուին, և Սուրբ Ղազարու տպա-
րանը բաղմամբ ինքնագիր ու թարգմանական գրութիւններ լոյս հանեց
դասական լեզուով ու բովանդակութեամբ:

Մխիթարեան միաբանութիւնից այս հայեացքը տարածուեցաւ
ազգի մէջ և բացարձակապէս իշխեց դպրոցի ու գրականութեան
վրայ: Դեռ երէկ զրոյ լեզուով էր սկսում ու աւարտվում հայ մար-
դու կրթութիւնը, զրոյ լեզուով էին գրվում գիտնական ու բանաս-
տեղծական արդիւնքները, մասամբ նաև պարբերական թերթերը:
Նայն իսկ ժողովրդական գուարճութիւնների ժամանակ, հարսանիք-
ներում, խնջոյքներում, եկեղեցական հայրերի հոգեբուխ տաղերն ու
մաղթանքներն էին երգվում խմբովին, և հազիւ էր պատահում որ
մի որեւիցէ աշուղ իւր թոյլ ձայնը բարձրացնէր, չոնգուրի ըն-
կերակցութեամբ, կենդանի, խօսուն բարբառով երգելու քաջութիւնն
ու գեղեցկութիւնը: Այն ժամանակ դժուար էր երևակայել թէ այդ
կուպիտ ու անմշակ լեզուն դպրոցի ու գրականութեան միաբան գոր-
ծակցութեամբ կարճ միջոցում իւր իրաւունքները պիտի ստանար,
ընդհանուր հայութեան լեզու պիտի դառնար: Եւ սակայն այստեղ
պէտք է որոնել մեր նոր լեզուի ու գրականութեան սկզբնաւորու-
թիւնը: Աշուղները, այս թափառաշրջիկ երգիչները, այս համեմատ
հազներգուները՝ որոնցից ոմանց անուններն անգամ անձանօթ են
մնացել, մեծ ծառայութիւն մատուցին մեզ մեր խեղճութեան ու
թշուառութեան օրերում: Նոքա իբրեւ ժողովրդական դաստիարակ-
ներ, բարոյական գաղափարներ տարածեցին մեր մէջ և իրանց տխուր
երգերով, արդիւնք մեր տխուր կեանքի, յաճախ մխիթարեցին ու

խրախուսեցին հայ ժողովուրդին. նոքա փրկութեան առաջին ճանապարհը ցոյց տուին մեզ և չնայելով որ նոցանից մեծ մասը հազիւ գրել կարդալ էին իմանում՝ յորդորեցին մեզ «գիր, դաճթար ու լալամ սիրել», վերջապէս նոքա կորուստից պահպանեցին հայ լեզուն այն ժամանակ երբ կարծես ամէն ինչ մահ էր սպառնում նորան և իբրեւ մի թանկագին սեպհականութիւն բերին հասցրին մինչև մեր ժամանակները: Այդ լեզուն էր որ Աբովեանների, Պէշեքթաշեանների Պռօշեանների և սոցա նման տաղանդաւոր բանաստեղծների գրչի տակ կոկոռելով որ ազնուանալով հետզհետէ թօթափեց կամ թօթափելու վրայ է օտարախորթ տարրերը, արգասիք մեր երկարատեւ ստրկութեան, և գոնեյաւ ազգայնութեան կերպարանքը:

Սակայն ներկայումս հայ լեզուն մի ուրիշ վտանգի առաջ է գտնվում, վտանգ որի առաջն առնելը ամենայն բանագէտ հայի սրբազան պարտաւորութիւնը պիտի լինի: Մեր նորածին զբաղմունքները օտար զբաղմունքների ազդեցութեան տակ կազմուելով, նոյն խաւ մեր կրթութիւնը—խօսքը բարձրագոյն ուսման վրայ է—օտար լեզուներով մատակարարուելով, մայրենի բարբառը անզգալի կերպով ենթարկուել է յիշեալ լեզուների ազդեցութեանը: Այդ ազդեցութիւնը թուլացնելու և լեզուն բնականութեան սահմանի մէջ պահելու ամենահաստատուն միջոցն է, ինչպէս ուրիշ անգամ էլ ասացինք, մշակել մի կողմից արդի գաւառական բարբառները, որոնք անգին զանձեր են պարունակում, և միւս կողմից հին զրոյց լեզուն, որի զխտութիւնը նոյնպէս անհրաժեշտ է նոր բանասիրութեան համար: Լեզուի ամբողջութիւնը զխանականօրէն մշակելուց, նորա դանձերը երեւան հանելուց յետոյ, անսոցա զործը կը կատարէ ազգային բանաստեղծութիւնը: Մեծ է արդարեւ բանաստեղծութեան կոչումը մեր նոր կեանքի մէջ. նա պիտի նպաստէ հետզհետէ լեզուն զարգացնելու և զբաղմունքների շրջանը ընդարձակելու՝ թէ մինը և թէ միւսը ժողովուրդացնելով: Եւ նիւթերը ազգային կեանքից առնելով, նա բնականաբար պիտի աշխատի բացատրութեան ձևերն էլ ազգային կեանքի մէջ որոնել, և այսպէսով որ չափով որ զխտութիւնը ժողովուրդն ու զբանաստեղծութիւնը միմեանցից հեռու է պահում, նոյն չափով բանաստեղծութիւնը կը նսրտատէ միմեանց մօտեցնելու նոցա: Փորձերը արդէն լինում են, և ներկան կարող է այստեղ մի փոքրիկ երաշխաւորութիւն լինել ազգազայի համար:

Բայց առ այժմ մեր կեանքը դեռ այնքան աղքատ, այնքան

անմխիթար է՝ որ շատ քիչ նիւթ կարող է մատակարարել բանաստեղծութեանը: Հայը դեռ նոր է սկսում զարթել իւր երկար ժամանակեայ քնից, նոր է սկսում զգալ ու խորհել, իսկ գործելու համար դեռ բաւական յոյժ չէ գտնում իւր մէջ: Այս վիճակով թեան վիճակի մէջ բնական է որ հայ բանաստեղծները իրանց ոգևորութեան աղբիւրը որոնէին մեր անցեալի մէջ և նոյն կեանքի փառաւոր օրինակներով աշխատէին խրախուսել մեր լքեալ սրտերը: Նոյնը արեւն համանման վիճակի մէջ գտնուած ազգերը: Խաղաղի խեղճութեան օրերում, Գանաէից սկսած մինչև Ալժիրին ու Լէոպարդին, շատ բանաստեղծներ աշխատեցան անցեալի փառաւոր յիշատակներով հայրենասիրութեան կայծն արծարծել իրանց թմրած ու մեռած հայրենակիցների մէջ. յոյները Լէոնիդաների, Թէմիստոկլէսների, Պէրիկլէսների ժամանակները յարուցանելով պատրաստեցին իրանց երկրի բարօրութիւնը: Այսպէս և մեզանում, Ալիշան, Պէշեքթաշիան, Հէքիմեան, Պատկանեան Պաօշեանցը և ուրիշները, իրանց արդիւնքների մէջ անցեալի յիշատակները կենդանացնելով և ներկայի խեղճութեան հետ համեմատելով, եթէ մէկ կողմից ջերմ արտասուքներ թափել առին մեզ մեր այժմեան թշուառութեան վրայ, միւս կողմից յորդորեցին ու խրախուսեցին մեզ մեր հայրերին հետևող ու նմանող լինել և մեր բարոյական վիճակը բարւոքելու աշխատել:

Ուշադրութեան արժանի է որ մեր բանաստեղծները իրանց դավաւանները արտայայտելու համար մեծ մասամբ քնարին ու թատրոնին են դիմում. նոցա զրուածները ընդհանրապէս մանր քնարական հատուածներ կամ ողբերգական զրուածներ են: Վիպական բանաստեղծութիւնը, որ այնպիսի մեծ տեղ է բռնում նոր գրականութիւնների մէջ, շատ տարածուած չէ մեզանում, իսկ պատմական վիպասանութիւնը տակաւին մի անծանօթ դաշտ է ժիր մշակների աշխատութեան կարօտ: Այս վերջին տեսակի մէջ առաջին փորձը, որքան մեզ յայտնի է ¹⁾, արաւ յարդելի պ. Մերենցը իւր «Թորոս Լևոնի» վիպասանութեամբ:

Քիչ դիրք կը պատահի որ «Թորոս Լևոնի» նման իւր ժամանակ

¹⁾ Այս կարգի վէպերից չենք համարում Մ. Թադեադեանցի «Վարդգէս Մանուկ», «Սօս և Սանթիպի» և սոցա նման վիպասանութիւնները, որոնց նիւթը թէև հին կեանքից է առնուած, բայց բոլորովին ուրիշ ուղղութեամբ ու նպատակով են գրուած:

նակին գրուած ու հրատարակուած լինի, և այս է պատճառը որ յիշեալ վիպասանութիւնը սիրալիր ընդունելութիւն գտաւ ընթերցող հասարակութեան կողմից: Հեղինակը իր իւր բուն անունը կեղծ անունն քողով է ծածկել, դիտաւորութիւն է ունեցել ներկայ տաղ-նապալից ժամանակում մեր ուշադրութիւնը Վիլիկիայի վրայ դարձնել և ցոյց տալ թէ ինչպէս անցեալի համանման պարագաներում Թորոսի հայրենասէր ու անվեհեր հոգին հայ ժողովրդին կորստեան անդնդից ազատեց և վերակենդանութեան կանչեց: Նա կամեցաւ ցոյց տալ թէ ինչպէս մի ափ ժողովուրդ կարող է իւր ընկած տեղից բարձրանալ, որպէս հրաշքներ կարող է գործել նա, եթէ միայն կամք ու յօժարութիւն ունենայ Թորոսների ձայնը լսելու, նոցա զեղեցիկ օրինակին հետևելու:

Զարմանալի անձնաւորութիւն է արդարեւ Թորոս Բ, որի կեանքի պարագաները որքան հետաքրքրաշարժ՝ նոյնքան և խրառական են մեզ համար: Վեոն Ա իւր երկու որդոց Ռուբէնի ու Թորոսի հետ Վոստանդնուպօլիս զերի սարուերուց յետոյ (1137), Ռուբինեանց նորահաստատ իշխանութիւնը բոլորովին ջնջուել և Վիլիկիայն մեծ մասամբ թուրք ու լատին իշխանների ձեռքն էր ընկել: Ռուբէնի անգութ սպանութեամբ և Վեոնի աղետալի մահուամբ փրկութեան յոյսը կարծես կորել էր, երբ առիւծի (Վեոնի) երկրորդ կորիւնը Թորոս իւր դահիճների սրատես աչքերից և մի յոյն կնոջ սիրոյ ցանցերից ազատուելով՝ հրաշալի յաջողութեամբ եկաւ մտաւ իւր հայրերի քրտինքով բռնած տեղերը (1145): Իբրեւ փախստական ու պանդուխտ, անոք ու անօդնական, միայն իրան սիրող աղնուական տիկնոջ դրամական ձեռնառութեամբը նաւեց նախ Վիպրոս, այնտեղից մտաւ Վիլիկիա, յայտնեց իւր անձը մի քահանայի, որ փոքր ժամանակ իւր մօտ պահեց, նորան իբրեւ ծառայ կամ հովիւ, յետոյ դիմեց մի հաւատարիմ ասորի եպիսկոպոսի, և նորանից ստացաւ մի ձի և տասներկու ընկեր, որոնց օգնութեամբ տիրեց Ամուտա բերդին և նորա վրայ բարձրացրեց ռուբինեան խաչանիշ դրօշը:

Թորոսի զաւտեան համբաւը տարածուելով՝ բազմաթիւ կորիւճ հայեր եկան մոտան նորա դրօշի տակ, եկան նոյնպէս Թորոսի երկու եղբայրները Մտեփանէ և Մլեհ, որոնք Նուրէտալին Հալէպի սուլթանի պալատումն էին ապրում: Նարձ միջոցում Թորոսի զանազան ստուարանալով 10,000 հոգու հասաւ: Այս քաջերի օգնութեամբ ձեռք ձգեց նա Վահկայ, Սիմանկալայ և Առիւծ բերդերը, յետոյ լիւանդից

ու բերդերից իջնելով սկսաւ գաշտային տեղերի վրայ յարձակիլ, և հետզհետէ նուաճեց այն բոլոր քաղաքները որոնք երբեմն իւր հօր Լեւոնի իշխանութեան տակ էին գտնվում (1151): Այդ միջոցում Մանուէլ Կոմնենոս կայսրը հունդարական արշաւանքից վերադառնալով և Նիկիկիայի անցքերը լսելով իւր հօրեղբորդուն Թէթեամիս ու զուռը Անդրոնիկոսին մեծ զօրքով ուղարկեց Թորոսին և նորա երկիրը նուաճելու: Թորոս Թշնամիների զօրութիւնը աեսնելով խոհեմութիւն համարեց պաշտպանողական դիրք բռնել, և ապաւինեցաւ Մամեստիայի պարսպների մէջ, որ յոյներն եկան ու պաշարեցին: Գիծուար էր արդարեւ Թորոսի դրութիւնը. Թշնամու վրայ յարձակիլ չէր կարող, միւս կողմից երկար ժամանակ պաշարուած մնալն էլ անհնարին էր, որովհետեւ պաշարի բաւական պատրաստութիւն չունէր. ուստի սկսաւ Անդրոնիկոսի հետ բանադնացութիւն անել, խոստանալով որ կայսեր հաւատարիմ կը լինի, միայն թէ նա էլ ճանաչէ իւր իրաւունքները: Ամբարտաւան հռոմի միակ պատասխանն այն եղաւ, թէ Թորոս պէտք է անպայման անձնատուր լինի և իւր հօր շղթաներով կապուած Կոստանդնուպօլիս տարուի: Այս բանի վրայ Թորոսը զայրացաւ, և մի անձրեւային ու փոթորկալի գիշեր, մինչդեռ Անդրոնիկոսը զինաբեութեան ու անառակութեան անձնատուր էր եղած, քաղաքի պարիսպը ճեղքեց, զօրքովը դուրս եկաւ և յանկարծակի ընկնելով յունաց բանակի վրայ՝ մի մասը ջարդեց իսկ միւս մասը Անդրոնիկոսի հետ փախցրեց մինչև Անտիոքի սահմանները, և դարձաւ Մամեստիա հարուստ աւարով ու զերկներով, որոնց հետ յոյն մեծամեծների հետ մի քանի հայ իշխաններ էլ կային կայսեր կուսակից: Թորոսը հասարակ ղեկուորներին մերկացնելով արձակեց, իսկ պատուաւորներին թող տուեց որ իրանք իրանց ազատութեան զինը որոշեն, աւելացնելով որ եթէ իւր աչքում մի արժէք ունենային՝ չէր էլ համաձայնիլ ազատութիւն տալ նոցա: Գռռող յոյները անձնանախատ չհամարուելու համար մէկը միւսից ծանր զներ նշանակեցին ու ազատեցան: Թորոս նոցա ներկայութեանը բոլոր դրամը իւր զօրքին բաժանեց, և երբ յոյները դարմացած նայում էին՝ «այս նորա համար եմ անում, ասաց նա, որ ուրիշ անգամ էլ ձեզ բռնեն»: Գերեալ իշխանների թվումն էր և Օշին Լամբրոնի տէրը, Ն. Շնորհալու փեսան և Ն. Լամբրոնացու հայրը, որ 40,000 ոսկու ահագին փրկանագինը չկարողանալով միանգամից հատուցանել՝ կէսը տուաւ, իսկ միւս կէսի ապահովութեան համար պատանդ տուաւ:

իւր անդրանիկ Հեթում որդին, որ զեռ. փոքրահասակ էր: Պատանի Հեթումը իւր բարեմասնութիւններով այնքան սիրելի եղաւ Թորոսին, որ սա Օշնիի համաձայնութեամբ նշանեց նորան իւր զստեր հետ, և երկուսին էլ ուղարկեց Լամբրոն: Բայց այս քաղաքական ամուսնութիւնը, որ երկու իշխանական աների բարեկամութիւնը ապագայում ապահովելու գիտաւորութեամբ էր յղացել Թորոս, բաղդաւոր վախճան չունեցաւ: Թորոսի մահից յետոյ Հեթում կամենում էր իւր հարսին արձակել, և միայն Մլեհի վրէժխնդրութիւնից ստիպուեցաւ իւր գիտաւորութիւնը անկատար թողնել:

Անդրոնիկոսի անյաջողութեան լուրն աւելելով՝ Մանուէլ կայսրը զեսպանների միջնորդութեամբ և մեծազումար ընծաներով Նիոնեսի Մաղսուտ սուլթանին դրդեց յորդորեց Թորոսի երկիրը ասպատակել: Երկու անգամ փորձեց Մաղսուտ Նիլիկիա արշաւել, բայց երկու անգամ էլ Թորոսից ակնաճելով յետ քաշուեցաւ. մինչև որ վերջապէս բիւզանդական ոսկիներից հրասլուրուած՝ ահեղ բանակով մտաւ ողողեց հայ երկրի զաշտերը: Անվեհեր Թորոսը իւր հարազատ Սաւփանէի և Լատին ասպետների օգնութեամբ այնպիսի ջարդ տուաւ Թուրքերին, որ դժբաղդ Մաղսուտը հազիւ հազ կարողացաւ իւր երկիրը ապաւինել ահագին աւար թողնելով հայոց ձեռքը (1154):

Կայսրը երկրորդ անգամ խաբուելով իւր ակնկալութիւնների մէջ, մէկ կողմից Անտիոքի Լատին իշխաններին զրգուեց Թորոսի դէմ, իսկ միւս կողմից նորանոր զօրավարներ ուղարկեց նորա վրայ: Խոհեմ Թորոսը շտապեցաւ հաշտութիւն խօսել փռանկ իշխանների հետ և նոցա զաշնակցութեամբ ընկաւ յունաց վրայ, որոնք Անդրոնիկոս Եւփորպենի առաջնորդութեամբ եկել Տարսնը պաշարել էին, երեք հազար մարդ կոտորեց նոցանից, մնացածներին փախցրեց մինչև ծովեզր, ուր նաւ նստելով հազիւ կարողացան ազատուիլ նորա ձեռքից.

Այս անգամ արդէն Բիւզանդիայի կայսրը վճռեց անձամբ գնալ Թորոսից վրէժ առնելու: 1158ին, ձմեռուան մօտ, մեծ նաւատորմով և բազմաթիւ զօրքերով ճանապարհ ընկաւ նա իբրեւ թէ Թուրքերի վրայ գնալու: Թորոս որ անկասկած նստած էր Տարսն, կայսեր մօտենալը իմանալով և իւր մօտ բաւական մարդ չունենալով, քաշուեցաւ լեռները, իւր ընտանիքը Տաճկի—քար ասած բերդի մէջ ապահովեց, իսկ ինքը մի ափ կորիճներով անդադար մէկ տեղից միւսն էր փոխադրւում, որ թշնամիների թակարթը չընկնի: Մինչ յոյները զբաղած էին Նիլիկիայի քաղաքները նուաճելու, Երուսաղէմի

Թաղաւորը Բաղդուին Գ, Թորոսի մտերիմ բարեկամը, միջնորդեց կայսեր առաջ և հաշտեցրեց նորան Թորոսի հետ, այն պայմանով որ Անարղաբա քաղաքը յունաց մնայ, իսկ Թորոսը Պանսեբաստոսի տխտղոսով իւր իշխանութիւնը անկասկած վարէ ամբողջ երկրի վրայ:

Այնուհետեւ շրջանկատ ու զգուշաւոր Թորոսը առանց մեծ ընտանութիւն ցոյց տալու յունաց՝ հաշտ ապրեցաւ նոցա հետ, մինչև որ իւրզանդական չարագործութիւնը առիթ տուաւ նորան իւր կապած դաշինքը լուծելու: Կիլիկիացի կայսեր տեղապահը, յիշեալ Անդրոնիկոս Եւփորակնը, Թորոսի եղբօր Ստեփանէին ճաշի հրաւիրելով, բարբարոսական անդթութեամբ եռեկած կաթսայի մէջ ձգեց ու խաշեց նորան (1163): Այս անլուր չարագործութիւնից զրգուելով, Հայերը Թորոսի ու Մլեհի առաջնորդութեամբ ընկան կիլիկեցի յունաց վրայ և, ըստ Միքայէլ Ասորի պատմագրի, տասը հազար հողի կոտորեցին: Այս դէպքը մէկ կողմից, Թորոսի և Նուրէտտինի մէջ հաստատուած բարեկամութիւնը ուրիշ կողմից յունաց ատելութիւնը նորից արծարծեցին, և կայսրը Թորոսի վրայ հետզհետէ ուղարկեց Անդրոնիկոս Կոմնենոսին և Կոստանդին Կալամանին: Առաջինը մի քանի անգամ ջարդուելով հայերից, իւր նախատինքը ծածկելու համար փախաւ ապաւինեցաւ Անտիոք. իսկ երկրորդը այդ բաղդն էլ չունեցաւ, այլ Թորոսի ձեռքն ընկնելով՝ կայսրը ստիպուեցաւ ծանր փրկանք տալով գերութիւնից ազատել նորան:

Ահա այսպէս անխնայ Թորոսը քսան տարի շարունակ ղէնքը ձեռին պատերազմելով տիրացաւ իւր հայրենի ժառանգութեանը և իւր յաջորդներին թողեց մի կարգաւոր տէրութիւն, որ շուտով Թաղաւորութեան աստիճանին պիտի բարձրանար: Բայց պատերազմի դաշտումը միշտ յաջող Թորոսը իւր մերձաւորների կողմից բաղդաւոր չեղաւ: Յիշենք նախ Օշին Լամբրոնի իշխանի հետ ունեցած հակառակութիւնը, որ բանը մինչև արիւնհեղութիւն հասցրեց և միայն Ն. Շնորհալու միջնորդութեամբ հաշտութեան ու բարեկամութեան փուխուեցաւ (1165): Յիշենք դարձեալ իւր երկու հարազատների անխտհեմ Ստեփանէի և անպուսպ ու մոյլ Մլեհի անվայել ընթացքը, որի պատճառով Թորոսը ստիպուեցաւ առաջինին առ ժամանակ բանդարկել, իսկ երկրորդին իւր կեանքի դէմ լարած որոգայթի պատճառով՝ մինչև երկրից դուրս հանել: Մեռաւ Թորոս 1168ին, քսանհինգ տարի փառաւորապէս իշխելուց յետոյ, և Թաղուեցաւ Գրաւարի վանքում, որ իւր համանուն հօրեղբայրն էր կառուցել, և ուր

յետոյ շատ թաղաւորներ և թաղուհիք թաղուեցան Ռուբինեան տանից:

Ահա այս է վերջին պատմական հետազոտութիւններին նայելով ¹⁾ Թորոսի կենսագրութեան համառօտագիծ նկարագիրը: Ընթերցողը թող ներէ մեզ եթէ մեր կամքի հակառակ ստիպուեցանք փոքր ինչ երկար կանգնել այս մեծ մարդու կեանքի պարագաների վրայ, մանաւանդ որ այժմ հարկ չի լինիլ մեր առաջ դրած վիպասանութեան բովանդակութիւնը պատմելու, որի ծրագիրը ընդհանրապէս յիշեալ հետազոտութեան վրայ է կազմուել: Մեզ կը մնայ միայն մի քանի խօսք ասել վիպասանութեան նշանաւոր անձանց բնաւորութիւնների ու յարաբերութիւնների վրայ:

Բիւզանդական կայսրների մայրաքաղաքի գեղեցիկ նկարագրութիւններից յետոյ, հեղինակը մեր առաջը բերում է իւր վիպասանութեան երկու գլխաւոր հերոսներին, մի քսան քսաներկուամեայ երիտասարդ և մի տարիքով մօտ յիսնամեայ մարդ: Երիտասարդը ընթերցողին ծանօթ Ղևոնի որդին Թորոսն է, որ Մանուէլ Կոմնենոս կայսեր ներկայանալով՝ բանդի կապանքներից արձակվում, լքյո ու արև տեսնելու շնորհն է ընդունում նորանից. իսկ ծերունին տիրասէր ու անձնուէր Բաբկէնն է, որ գիշեր ցերեկ անքուն հսկում է իւր երիտասարդ տիրոջ վրայ: Թորոսը այն միւսնոյն Ղևոնի որդին է, որ պատմութիւնը կարճիկ բայց որոշ բառերով նկարագրում է և որ Ալիշանը իւր բանաստեղծական հմուտ գրչով լուսաբանել է, «խոհեմ և զգօն, և ի կռիւս յաջողաձեռն, տեսովն թխամորթ, երկայն և գեղեցիկ, ահարկու և գանգրահեր, և լի ամենայն շնորհօք» ²⁾: Միայն մեր հեղինակը առաջին տեսութեան ժամանակ ներկայացնում է նորան իբրև մի երիտասարդ, որ իւր հասակից բարձր խոհեմութեամբ և զգուշաւորութեամբ աշխատում է ծածկել իւր բնական և բարոյական արժանաւորութիւնները: Դժբաղդութեան դպրոցի մէջ կըրթուած, հօր ու եղբօր աղետալի մահուան ականատես եղած և նոցա օրինակից ու սխալներից խրատուած Թորոսը ստիպվում է բռնորոշ «ապուշ» ձևանալ, որ իւր ազգի ու ցեղի թշնամիների սրբոտում որ և է կասկած չյարուցանէ: Նա ամէն բան զիտում ու լը-

¹⁾ Տես Հ. Ղ. Ալիշանի «Շնորհալի և պարագայ իւր» գործը, էր. 286—327.

²⁾ Սմբատ պատմագիր:

սում է, բայց այնպէս է ձևանում իբրև թէ ոչինչ չէ տեսնում կամ լսում: Իւր խօսակիցներին կցկտուր ու անտարբեր պատասխաններ է տալիս առանց երբեք երեսներին նայելու. իւր զօրաւոր ու ջրհուս կազմուածքը, իւր սրտի դաղանիքները, հայութեան դարեւոր թշնամիների դէմ զգացած ատելութիւնը վարագուրելու համար՝ նա աշխատում է թոյլ ու անհոգ երևիլ. «միայն երկու յօնից խորհրդածութեան ուղիղ գիծը կրնար մասնել թէ այս պարզութեան տակ խորին խորհուրդներ կը ծածկուէին»: Իսկ երբ անհուսկան յոյն օրիորդի խնամքով պատրաստուած խորհրդաւոր բնակարանը ոտք է կոխում, այն ժամանակ Թորոսը իւր սրտին կատարեալ ազատութիւն է տալիս. երկար ու սրտաշարժ մենախօսութեան մէջ նա հաղորդում է մեզ իւր քաղաքական հայեացքները, իւր ըզձերն ու ձրգառումները: Այստեղ նա երևում է մեզ ոչ ինչպէս Անդրոնիկոս հեղինորէն ներկայացրել էր նորան բիւզանդացի պալատականներին՝ իբրև «առիւծի վիժած», այլ ինչպէս պատմութիւնն է նկարագրում իբրև կատարեալ գիւցաղն, առիւծի պէս անվիհեր և արծուի նման սրբատես, անյուրդող իւր հայրենասիրութեան ինչպէս և յունաց դէմ զգացած արդարացի ատելութեան մէջ, վերջապէս վստահ իւր պազայ բաղդի վրայ, չնայելով որ ինքը անոք անօգնական հայութեան թշնամիներից շրջապատած է, և այնպիսի ժամանակ է ապրում երբ իւր կարծիքով «հայ մը չիկայ աշխարհքիս վրայ որ հայուն անկախութիւնը և ազատութիւնը մտածէ»:

Թորոսի ազատութեան գործի մէջ մեծ դեր է խաղում Եւփիմէ յոյն օրիորդը, որին հեղինակը իւր հերոսի սիրոյ ու լծակցութեան արժանի անելու համար՝ մօր կողմից հայ է ներկայացնում: Եւփիմէն նախ հօրից և ապա մօրից որբ մնալով, իւր հօր խոհական ու գիտնական բարեկամի՝ Ծերունի Ղիոնիս բժշկի խնամքին ու դաստիարակութեանը յանձնուեցաւ: Փոքր հասակից մայրական կաթի հետ սովորել էր նա հայութիւնը սիրել, և երբ հասակն առաւ ոչ այնքան յոյն անհուսկանի դուստր էր նկատում իրան, որքան Արծրունեաց տան շառաւիղ, որից սերվում էր իւր մայրը: Այսպիսի դաստիարակութեամբ Եւփիմէն չէր կարող ախորժիլ սնապարծ ու պճնասէր յոյն երիտասարդների ընկերութիւնից. նորա սիրտը զրաւել էր Ղեռնի անդրանիկ որդին դժբաղդ Ռուբէնը: Բայց երբ Ռուբէնը անդժաբար աչքերից զրկվում ու սպանվում է, Եւփիմէն նորա համար զգացած բուռն սէրը Թորոսի վրայ է փոխում: Մենք իհարկէ

չէինք կարող պահանջել հեղինակից Եւփիմէի առաջին սիրոյ մանրամասն բացատրութիւնը, որովհետեւ Ռուբէնը միայն հարեանցօրէն յիշվում է վիպասանութեան մէջ. բայց դորա փոխարէն իրաւունք ունէինք սպասելու. որ աւելի որոշ կերպով ցոյց տրուէր մեզ թէ ինչպէս սկսաւ ու զարգացաւ նորա երկրորդ սէրը, քանի որ նա թորոսին միայն հեռուից տեսած և նորա հետ ծանօթացած չէր: Արդեօք թորոսի իւր եղբօր հետ ունեցած արտաքին նմանութիւնը բաւական հիմն կարող է համարուիլ երկու սիրահարների փոխադարձ սէրը բացաղբերու, ինչպէս որ անում է պատուելի հեղինակը: Բացի սորանից, մեզ այնքան բնական չէ երևում թորոսին առաջին տեսութեան ժամանակ Եւփիմէի առաջ ծնկաչոք տեսնել և ձեռաց համբոյրներ տալ նորան: Այս վիպական և չափազանց գորովական (Sentimental) դրութիւնը յիշեցնում է մեզ մի կարգի վիպասանութիւններ, որոնք երբեմն այնպիսի անյաղ ցանկութեամբ կարդացվում էին արեւմտեան ազգերի մէջ:

Պահք այժմ Բաբկէնին, որ մեր կարծիքով վիպասանութեան ամենագեղեցիկ անձնաւորութիւնն է: Բաբկէնը յայտնի պատմական անձն չէ, այլ բանաստեղծի երևակայութեան կատարեալ ծնունդ, նորա սիրած ու զգուած իղէալը: Միւս անձնաւորութիւնները մեծ մասամբ պատմութիւնից առնուած և նորագոյն հետազօտութիւններով լուսաւորուած լինելով՝ բնականաբար հեղինակին աւելի դիւրին էր նկարագրել, ուրեմն և չեն կարող լիովին զաղափար տալ մեզ նորա տաղանդի բնաւորութեան ու զօրութեան վրայ. իսկ Բաբկէնը, ինչպէս և մի քանի ուրիշ երկրորդական անձինք, բոլորովին բանաստեղծի վրձինին է պատկանում, և այս նորանով աւելի սիրելի է մեզ խոստովանել, որ յիշեալ անձնաւորութիւնը մի կատարեալ տիպար է, որի նկարագրութեան մէջ մի սխալ գիծ չես նշմարում, մի անձն որ միշտ հաւատարիմ է ինքն իրան, որի խօսքերի ու գործողութիւնների մէջ և ոչ մի հակասութիւն չես կարող նշմարել: Այս է պատճառը որ ամբողջ վիպասանութեան մէջ ոչ մի անձնաւորութիւն, նոյն իսկ թորոսը, այնպէս կենդանի կերպով չէ ներկայանում մեզ ինչպէս Բաբկէնը. զգում ես որ առաջդ մի իրական անձն է կանգնած, տեսնում, շօշափում ես նորան, հաւատում ես նորա զգացմունքներին ու ձգտումներին, ամենամեծ համակրութեամբ հետևում ես նորա գործողութիւններին, վստահ եմ համոզուած ես թէ ինչ որ հայրենասէր ու տիրասէր Բաբկէնը խորհում ու խօսում է,

նոյնը պատրաստ է նա և զօրծել: Նոյն իսկ վիպասանութեան ընթերցումից յետոյ Բաբկէնը շաբունակում է երևիլ մեզ, այնքան խոր տպաւորուեցաւ նա մեր յիշութեան մէջ:

Ա. Հա ինչպէս է նկարագրում նորան հեղինակը վիպասանութեան առաջին դրուաներից մէկի մէջ:

«Բաբկէն՝ թէպէտ հաղիւ թէ պարզ կարող և անունը ստորագրել միայն զիտէր, արտաքոյ կարգի խոհուն, անհամեմատ ուժով, տոկուն և անխոնջ պատերազմի մէջ, անդրդուելի, հաւատարիմ և նախանձայոյզ ազգասէր մարդ մ'էր: Թորոսի և Ղևոնի յաջողութեանց անթոյլ գործակից, և առաջինին պաշտող՝ յիշատակին երկրպագու կրօնամուլ, միտք դրած էր որ եթէ Թորոս երկայն ապրէր անտարակոյս Նիլիկիոյ անկախութիւնը ան ողորմելի վիճակը չէր ընկներ. ուստի Ղևոն իրեն համար աննման քաջակրօն երկատասարդ մ'էր զուրկ անխորազիտութենէն և նախատեսութենէն որ իշխանի մը և զօրավարի առաջին յատկութիւնքն են: Բայց որովհետեւ հաւատարմութեան մէջ անդրդուելի էր, խնդրեց Ղևոնի ծառայութեան մէջ մտնել և նորա գերութեան անբաժանելի ընկեր եղաւ. բանդի մէջ երկրորդական անձինք էին իրեն համար Ղևոն ալ՝ Ռուբէն ալ. ամենքը, երկու եղբայր նման կը գտնէին իրարու, ինք Թորոսի և իր եղբոր մէջ անբաւ հեռաորութիւն կը գտնէր: «Ռուբէն, կ'ըսէր, հօրը ճիշդ զաւակն է, ուժով, թեթեամիտ, քաջ մինչև ի յանդգնութիւն և ի հրաշագործութիւն ծանր վտանգի մէջ, որ կրնան զինք երբեմն ի յուսահատութիւն տանիլ. բայց պզտիկը, ո՛հ, իր զուխը երբէք պիտի չկորսնցնէ, իր հօրեղբորը պէս պիտի լինի անյոյս վիճակներու մէջ անխուռլ և հնարադէտ»: Ուստի Թորոս իր հայրենասէր յոյսերուն զաւակն էր:

«Ոչ Ռուբէնի աչազրաւութիւնը և մահը և ոչ Ղևոնի վախճանը՝ որ զինք տխրեցուցեր և դառնացուցեր էին, կարելի էր բաղդատել Թորոսի փոքրիկ մէկ հիւանդութեան հետ, ուր Բաբկէն ինք զինք կը մոռնար, ալ պարտաւորութիւնը չէր՝ որ անքուն կը հսկէր պատանուոյն սնարին քով, ալ զորովագութ մօր մը աչալըջութիւնն էր. մինչև իր խոշոր և հաստ ձայնը դալալայիկ մը առնուլ կը ձևանար և կը փափկանար, թէ որ կարելի ըլլար իր ահագին ձեռքերը նաև պիտի մանրանային երբ տեղին սկահակը իրեն կ'երկնցնէր. այնչափ խնամք կը տանէր զինքը խնամելու և տածելու ժամանակը:

Ա. յս հաւատարմութեան ու տիրասիրութեան հետ՝ Բաբկէնը իւր պարզ ու անկեղծ հայրենասիրութեան մէջ մինչև զիւցազնութիւնն է հասնում: Երբ Թորոսը բանտից ազատուելուց յետոյ ուղարկում է նորան Արտամանդուպուրի փողոցների մէջ մի արօղյտ անել, որ զուցէ մի հաւատարիմ հայից կարողանայ Նիլիկիայի վրայ տեղեկութիւններ առնել, հայրենասէր Բաբկէնի սիրտը այնքան վշտանում է

Իւր ազգակիցները կրած հալածանքն ու չարչարանքը խմանալով, որ բերանը չէ բացվում իւր կնոջ ու որդոց վրայ մի բան հարցնելու. «Մեր լեռները հարցուցի, մեր ազգին ընդհանուր վիճակը հարցուցի... խմիններս ամչցայ հարցնելու՝ վախցայ հարցնելու... ո՞վ դիտէ ինչ եղան. ո՞ղջ են, մեռած են, ո՞ւր են»...: Բնական է ուրեմն որ իւր ազգի փրկութեան վրայ գիշեր ցերեկ մտածող Բաբկէնը երկիւղե մէջ ընկնէր, կասկածելով որ մի գուցէ Թորոսը սիրոյ ցանցերն ընկած՝ իւր պարտքն ու ուխտը մոռանայ: «Թէ որ այդ կիներ այս քաղաքը ձգէ քեզի հետ դայ, իր նզով հաւատքը թողու, Լուսաւորչի հաւտայ, ասում է նա իւր սիրոյն, մենք անիկայ մեր լեռներու թաղուհի կ'ընենք. բայց հոռոմ կիներ անիծած է. դու ալ մեր իշխանը՝ լաւ ես, խելօք ես, գիտուն ես, շատ կարդացող ես, վարդապետի չափ բան գիտես, բայց կնիկ տեսած չունիս, վախեմ որ ինչպէս մեր հայու գրքերը մոռցար ու վանքին բանալ հոռոմի գիրքերը կը կարդայիր, մեր կնիկներն ալ չմոռնաս այդ հոռոմի կնկան համար»: Եւ փոքր ինչ յետոյ՝ «Աստուած պահէ հոռոմի մը նիդակացութենէն, ըսաւ ծերունին, երեսը խաչակնքելով, հարցու այդ փրանկներուն թէ ի՞նչ վաստակ ըրին ատոնց օղնութենէն... սա փրանկները ուժով են, քաջ են, լաւ բազուկ ունին, բայց գլուխին դատարկ է, խելք չունին. սա Հոռոմը հակառակն են, ուժ չունին բայց շատ դիտեն, խորը կը տեսնեն. նայէ՛ ատոնց տէրտէրներուն աչքին, դժուրքի ճրագ կը նմանի, գիտես թէ սառսանան մէջը կը պլպլայ: Ես աս դիշերուքն է ի վեր հոռոմ մարդկանցմէ աւելի կնիկներէն կը վախնամ: Բաբկէնի այս յունատեցութիւնը սնտոի նախապաշարմունք չէ, այլ երկար դարերի ընթացքում կազմուած և հայ ժողովրդի մէջ արմատացած կրօնական ու ազգային ատելութիւն է, որից եթէ Բաբկէնը ազատ լինէր, նորա բնաւորութիւնը այն ամբողջութիւնը չէր ունենալ որ տալիս է նորան այս յատկանիշ գիծը:

Վիպասանութեան միւս անձնաւորութիւնների վրայ երկար չենք կանգնիլ. կասենք միայն որ նոցանից իւրաքանչիւրը հայ ազգի դաւադան դասերն է ներկայացնում՝ ամէն մէկը իւր գաղափարներով ու ձգտումներով: Այսպէս, եթէ Թորոսը խոհեմ, քաջ ու հայրենասէր իշխանի կատարելատիպն է ներկայացնում, եթէ Բաբկէնը ժողովրդի միջին դասն է պատկերացնում իւր բոլոր արժանաւորութիւններով ու պակասութիւններով, Օշին Լամբրոնի տէրը և Ամբաստանագետնի տէրը յիշեցնում են մեզ այն ազնուականութիւնը որ ազ-

գային օգուար թողած լի իւր շահերի վրայ է մտածում, Մէհր—
այն սանձարձակ իշխանապետներին՝ որոնք միայն իրանց կրքերը յա-
գեցնելու ետն ից են լինում, Սմբատի դուստրը Մարգարիտ—այն առա-
քինի ու բարեգործ իշխանուհիներին՝ որոնց օրինակը տալիս են մեզ
ժամանակով մեթաւոր, խորովանոյշ և պատրամիտէ թաղուհիները:

Երկար կը լինէր նոյնպէս մի առ մի թուել վիպասանութեան
մասնաւոր գեղեցկութիւնները, այն պատմական խորհրդածութիւն-
ները, ողջամիտ դատողութիւնները և սուր ակնարկութիւնները, որոն-
ցով բազմափորձ հեղինակը զարդարել է իւր զրքի էջերը, և որոնց
ճաշակն առնելու համար պէտք է նոյն իսկ վիպասանութիւնը կարդալ:
Մեզ՝ որ հեղինակի հետ անձամբ ծանօթ լինելու պատիւն ունինք,
զարմացնում է մանաւանդ այն վառվռուն երևակայութիւնը, այն
հրատապ հողին, այն աշխոյժն ու եռանդը որ սովորաբար երիտա-
սարդական հասակի մասն ու բաժին են և որ նա իւր հասուն հա-
սակի մէջ կարողացել է պահպանել: Այս արժանաւորութիւնները
ինկատի ունենալով, մենք կարող ենք միայն ցաւիլ որ հեղինակը
այդպէս ուշ է մտածել իւր բեղմնաւոր գրիչը վիպասանութեանը
նուիրելու, և այն պատմական վիպասանութեանը՝ որ եթէ մէկ կող-
մից ընթերցասիրութեան եռանդն է արծարծում, միւս կողմից զօրա-
ւոր կերպով նպաստում է ազգային պատմութիւնը ճշակելու ու ժո-
ղովրդացնելու, որի կարիքը այնքան զգալի է մանաւանդ մեզանում:
Եթէ մի նկատողութիւն կարելի է անել ամբողջի վերաբերմամբ, այն
է որ, մեր կարծիքով, վիպասանութեան առաջին մասը աւելի լաւ է
մշակուած քան վերջինը. սկզբնական պատկերների գործած տպաւո-
րութիւնը թուլանում է Թորոսի Կիպրոս կղզին դուրս դալուց յետոյ,
երբ հեղինակը վիպական ընթացքը թողած՝ համարեա պատմու-
թեան շրջանի մէջ է սահմանափակվում:

— Գործի մասին միայն կրնանք զիջել, որ քանի որ մեր
— արդարեւ ընդհանուր համայնական հարգանքներով
— անհրաժեշտ է, որ մեր համայնական հարգանքներով
— անհրաժեշտ է, որ մեր համայնական հարգանքներով
— անհրաժեշտ է, որ մեր համայնական հարգանքներով
— անհրաժեշտ է, որ մեր համայնական հարգանքներով
— անհրաժեշտ է, որ մեր համայնական հարգանքներով
— անհրաժեշտ է, որ մեր համայնական հարգանքներով
— անհրաժեշտ է, որ մեր համայնական հարգանքներով
— անհրաժեշտ է, որ մեր համայնական հարգանքներով
— անհրաժեշտ է, որ մեր համայնական հարգանքներով

ԱԶԳԱՅԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

**Ցաւով սրտի յայտնում ենք որ «Հայկական ինդիքը եւրոպա-
կան շահերի տեսակէտից» վերնագրով յօդուածը լոյս չտեսաւ իւր
բաղբուրթիւնից միանգամայն անկախ պատճառներով:**

ԱՐԿԱԴ ՅՈՒՆԱՆԻՍԵԱՆ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ ¹⁾

Խէյրէղղին փաշան և Անդղիայի վերանորոգութեան—քաղաքականութիւնը:

Խէյրէղղին փաշան մի նոր անձնաւորութիւն է, ընդհակառակն, արդէն երկու տասնեակ ամ է, համարեա թէ, որ բարձր պաշտօններ է կատարել: Տունիսի բէյի այս նախկին աւագ նախարարը որ մեծ շրջահայեցողութեամբ դործել է այն ճգնաժամերին, որ տեղի ունեցան Բէյի և Նապօլէոն Գ-ի մէջ, ամէն կողմից մեծ նշանակութեան տէր անձնաւորութիւն է, եւրոպական մեծ արքունիքներից շատերին և արեւմտեան համարեա բոլոր մայրաքաղաքներին ծանօթ: Նա մի Արեւելցի է, և հարազատ Արեւելցի, միայն թէ Զերբեղի սերունդ և ոչ Թուրքի, ինչպէս սովորաբար կարծում են, մի նուրբ և աշխարհատես անձն, Ֆրանսերէն լեզուին լաւ հմուտ, շատ կարդացած, ճարտար, զրաւիչ դէմքով, և բոլոր այս յատկութիւնների հետ ունի նաև 55 տարեկան անձի առողջութիւն: Դիպուածը չէր, որ նորան Տունիսի վարչութիւնից հանեց և Վոսփօրը բերաւ, ուր նա երկար ամիսներ ոչ միայն պատուաւոր հիւր մնաց օսմանեան վահակալին, այլ և արդէն սենատոր, միւշեր, վերջապէս պետական խորհրդոյ անդամ և այժմ մեծ եպարքոս դարձաւ:

Ի՞նչ նպատակով նա Կ. Պօլիս եկաւ: Ի՞նչ բարձր ազդեցութիւն պատճառ եղաւ նորա այնտեղ երևնալուն: Նորա՝ տաճկական մայրաքաղաքումն ներկայանալը արդեօք իւր անձնական դրդման տալու է, թէ մի ուրիշ յանձնարարութեամբ եկաւ: Գուցէ նոյն իսկ սուլթանից կանչուեցաւ: Եւ ի՞նչ էին սպասում նորանից այս նոր հայրենիքում. որպէս սիրում է նա կոչել Տաճկաստանը: Արդեօք նա մի լոկ մետեօր է, որ ծաղում, լուսաւորում և պայթելով փշուրում է՝ յաջող դէպքում թափելով նաև մի կայծակնաբեր անձրև:

¹⁾ Տես նաև Unsere Zeit, 1879, № 2.

որպէս զի աւելի խոր գիշեր յետ թողնի. թէ չէ նորան երկարատե
գոյութիւն և ընդարձակ ներգործութիւն պէտք է գուշակել :

Բոլոր այս հարցերը, որոնք ծագել էին նորա՝ Կ. Պօլսում քա-
ղաքական բեմի վերայ երևնալուն հետ, բնականապէս այժմ, երբ նա
տաճկական առաջին պետական անձն է դարձել, աւելի հետաքրքրու-
թեամբ յուզուում են, բայց և այնպէս դեռ ոչ մի գոհացուցիչ լու-
ծումն չեն ստացել : Միայն մի բան կարելի է հաստատապէս զիտել,
որ սուլթանը և նորան շրջապատող պալատական անձուկ շրջանը
Խէյրէդդին փաշային հէնց սկզբից մի բացառիկ բարեկամութիւն
ցոյց տուին : Օսմանեան միապետի առաջին ջանքն այն եղաւ որ,
ինչպէս պէտք է ենթադրել, իւր իսկ բացարձակ հրաւիրմամբ այս-
տեղ եկող Տունիսի պետական մարդուն տաճկական մայրաքաղաքում
պահէ : Արդու Էամիդը առ հասարակ առատաձեռն չի համար-
ւում այո, ժողովուրդը նորան մինչև անգամ ժլատ է կոչում. բայց
եւ չգիտեմ թէ ինչ իրաւունքով, մինչ տաճկաց Մեծսուլթանի
միջոցները այսօր ամէն ժամանակից աւելի սեղմուած են : Սակայն
Խէյրէդդին փաշային նա իսկոյն ցոյց տուեց այնպիսի պատրաստա-
կանութիւն, որ մինչև այն ժամանակ միայն իւր մերձաւոր աղջա-
կաններին էր ցոյց տալիս : Ինչպէս երբեմն իւր փեսայ Գամադ Մահ-
մուդ փաշային, այժմ Տունիսի նախկին նախարարին շնորհեց նա
Գօլմա-Բաղէի պալատին մերձ գտնուող մի ճոխ ապարանք, այն
պայմանով, որ նորա սեպհականութիւն համարուի քանի որ ինքը
այստեղ մնայ : Սակայն այս ապարանքը նոյեմբերի սկզբին նորանից
դարձեալ ետ առնուեցաւ. մենք այս դէպքի մասին յետոյ կրնօսենք :
Ժողովրդեան մէջ մեծացրած լուրեր տարածուեցան այս տան շքեղ
պատրաստութեան մասին : Այլ ստոյգն այն է, որ այս բնակարանը
թէպէտ փառաւոր և մինչև անգամ ճոխ զարդարուած է, բայց ա-
ռանց իսկական շուայութեան : Ապարանքի շնորհուելուն յետևեց
ծերակոյտի անդամի կոչումն, սորան էլ յետևեց պաշտօնէութեան
հրաւերը : Խնդիրը արդարութեան նախարարութեան մասին էր : Չը-
նայելով որ այս պաշտօնը այն ժամանակ գտնուում էր Սերվէր փա-
շայի ձեռքում, այն պետական մարդուն, որ նորերում իւր դուստրը
այս վերջին մեծ եպարքոս Սաֆէտ փաշայի երրորդ որդի Ֆէհիմ
բէյի հետ ամուսնացնելով նորա հետ սերտ կապակցել է, և չնայե-
լով որ նա բնիկ օսմանցի էր, բայց և այնպէս ստիպուած կրնէր
տեղի տալու օտարական Խէյրէդդինին, ի հարկէ եթէ վերջինը ըն-

դռներ այս պաշտօնը մի դէպք, որ ցոյց է տալիս այն բարձր գնահատութիւնը, որին սա արդէն այն ժամանակ հասել էր: Ապա թէ ոչ ինչպէս կարելի էր որ սուլթանը իւր իսկ նախարարների նկատմամբ աններելի համարած բանը այս դէպքում բոլորովին անտես անէր: Եւ ինչ փոխադարձ ծառայութիւն կարող էր ցոյց տալ Քէյրէզդին փաշայն այսքան մեծարանց փոխարէն: Որ կողմ որ մարդ իւր աչքը դարձնի, միշտ այն եզրակացութեան կը դայ, որ սուլթանը կամ, աւելի ճշգրիտն ասել, նորա մերձաւոր խորհրդականները Քէյրէզդին փաշային արդէն վաղուց նշանելէին մի շատ բարձր պաշտօնի, որի մասին կարծիք կայ, թէ ուրիշ մէկը չի կարող վարել, և այս իսկապէս այն էր, որ նա՝ վերանորոգութեան ձեռնարկող տաճկական պետութեան ուղեցոյց նախարարը լինելու էր:

Նախագիծը սերտ կապակցութիւն ունենալով դեռ վիճաբանութեան մէջ զօնուող անդիական՝ տաճկական Ասիոյ համար մտադրած վերանորոգութեան յատակագծի հետ, մենք ստիպուած ենք այստեղ, զոնէ կարծօրէն, յառաջ բերել սոցա միջի կապը: Յունիսի 4-ի դաշինքից անմիջապէս յետոյ, ինչպէս արդէն յայտնի է, Անգլիոյ դիտաւորութիւնն այն էր, որ օսմանեան պետութեան մի նշանաւոր մասը, այսինքն Փոքրասիան, ենթարկէ բրիտանական մի ընդհանուր տեսչի վերին հսկողութեան, երբ արդէն այն ծանօթ վերանորոգութիւնները, որոնք իսկապէս դատաստանական օրինաց և տուրքերի բարեփոխութեան էին վերաբերում, այնտեղ մուտ էին գործել: Այնքան հեռու գնացին այս բանում, որ Լօնդոնում որոշեցին մինչև անգամ ընտրել յիշեալ պաշտօնին յարմարաւոր անձն, և իսկապէս Լորդ Դուլֆերին ելաւ վիճակը, որ Կանադայի ընդհանուր կառավարիչն էր և, Դամասկոսի կոտորածից անմիջապէս յետոյ, Արիւոյ անդիական գործակալաւորը: Այս անձը ինքն ըստ ինքեան թէպէտ արժանաւոր, բայց ով որ միանգամ ճանաչում էր Տաճկաստանին և տաճիկներին տեղիք ունէր խիստ մեծ կասկածանաց, թէ արդեօք նա այս առաջարկուած պաշտօնումը կարող կը լինի՞ իրական ներգործութիւն ունենալ: Օգոստոս ամսումը՝ խնդիրը երկար ու բարակ յուզուելուց յետոյ՝ ինչպէս երևում է, ձեռք վեր առին լորդ-գործակալարից, և ընդհակառակն համբաւ տարածուեցաւ, թէ Անգլիայի նոր մտադրութիւնն այն է, որ Փոքրասիոյ համար սուլթանի միջոցաւ նշանակել տայ մի թուրք պետական անձի՝ իբրեւ փոխարքայ՝ որչափ կարելի է ընդարձակ իրաւունքներով, և թէ Անգլիոյ նախա-

բարի սրտովն այս մասին արդէն եղել է Միդհատ փաշայի վերայ: Սա այն ժամանակ զեռ Լօնդոնումն էր լինում և անձամբ տեսակցում Անգլիայի նախարարների հետ: Շատ հաւանական է, որ նա այն ժամանակ ազդեցութիւն ունեցաւ ԲիկօնաՖիլդ և Սալիսբուրի լորդերի հայեացքների վերայ, բայց և ոչ պակաս հաւանական է թվում, որ նա այն անձուկ, սուլթանին մերձաւոր և խորհրդատու շրջանի իրական մտքերի մասին յայտնապէս սխալվում էր:

Խէյրէդդին փաշայի կոնստանդնուպօլիս մտնելը պատահում է այս նշանաւոր ընդհանուր ճանապարհի վրայ: Յայտնապէս նորան այստեղ հրաւիրեցին, ոչ միայն իբրեւ հակաընտրեղի դնելու նորան՝ ատուած և երկիւղալի Միդհատին դէմդէմ, այլ և իսկապէս ներկայացնելու բրիտանական զեապան Լայարդին, իբրեւ միակ հնարաւոր անձն, որ կարող լինելու էր վերանորոգութեան գործը գլուխ բերել: Բայց որո՞նք էին այն առանձին հանգամանքները, որ նորան հանդէս էին դուրս բերում: Այս հարցին փոքր ինչ որոշ պատասխանելու համար անհրաժեշտ է, որ մի քիչ յետ դառնանք և մի հայեացք ձգենք այն անցքերի վերայ, որոնք Տունիսում Խէյրէդդին փաշայի պաշտօնավարութեան միջոցին պատահել են:

Ինչպէս յայտնի է, Տաճկաստանի համար ցանկացած վերանորոգութիւնների և մանաւանդ՝ նորան եւրոպական մեծ պետութեանց վերահսկողութեան ներքոյ դնելու նկատմամբ՝ մամուլը, իսկապէս անդլիական և Ֆրանսիական մամուլը արդէն իբրեւ օրինակ յառաջ է բերել Տունիսը, որոյ վարչութեան մէջ, և յատկապէս զբաղման գործերում, միջամտել էր օտար ձեռք: Տունիսը իւր տիրապետողների աններելի շռայլութիւններով, ճիշտ ինչպէս Տաճկաստան զորուել էր պարսիկների ամենախոր անդունդը: Պարտաւէրերը զանազան ազգութիւններին էին պատկանում: Տէրութիւնները՝ իրանց հպատակների սեպհակամութիւնը ապահովացնելու համար՝ վերջապէս միաբանեցան Տունիսի զբաղման ելումուտը և թարկելու միջազգային վերահսկողութեան և անտեսութեան: Այս ճիգը՝ եթէ ոչ լիովին՝ գէթ դոհաւորեցին արդիւնքով պատկուհեաւ: Այն ժամանակից ի վեր Տունիսը եւրոպական տեսութեամբ, որ իրերի միայն ընդհանուր արդիւնքն է շօշափում՝ առանց մանրամասնութեանց մտնելու, օրինակ է դարձել Արևելքում՝ մանաւանդ օսմանեան պետութեան: Այլ լինելիք վերանորոգութիւնների:

Եւրոպա, և մանաւանդ Անգլիա, Տունիսի նախկին նախարարին

այն անձն է համարում, որ գործնականապէս միջնորդ հանդիսացաւ Տունիսի կողմից այս երկրի իշխանի և եւրոպական պարտատուների ու նոցա իշխանութեանց մէջ և գործը կարգադրեց: Եւ ի՞նչ կարելի էր արդեօք ի նպաստ Միդհատ փաշայի յառաջ բերել մի այնպիսի գործով սոպացուցուած յաջողակութեան դէմ: Մերիոյ արդի կառավարիչ և օսմանեան նախկին մեծ եպարքոսը դեռ ոչ մի փորձառութիւն չունի ցոյց տալու գոնէ այն ծառայութեանց նկատմամբ, որոնց մասին շուտով բանակցութիւն լինելու է Մեծ Բրիտանիայի և դրան մէջ:

Թէ Խէյրէզդին փաշան ինչպէս կը վարուի իրան վերապահուած հարցի հետ, դեռ կասկածելի է: Արդարութեան նախարարի պաշտօնը նորան առաջարկուելոց անմիջապէս առաջ՝ բրիտանական դեսպան սիր Առեստին Վայարդին մի երկարատեւ այցելութիւն տուեց նա, կամաւելի ճիշդն ասել, այս բազմազբաղ պետական մարդուց նա ճաշի հրաւիրուեցաւ նորա ամբարանոցում, որ գտնուում է Թէրապիայում վերին Վոսփորի վերայ: Դեսպանատան մի քանի պարոններից դուրս ոչ մի ուրիշ օտար մարդ չէր հրաւիրուել: Խօսակցութիւնը մտերմական էր և գաղտնի: Թէն ճշդապէս յայտնի չէ թէ արդեօք նոքա վաղաժամ յօթ էին թէ ոչ, բայց ի նկատի ունենալով Տունիսի նախկին աւագ նախարարի մինչև այն օր վարած թափառական կեանքն և Եւրոպայում արած երկար ճանապարհորդութիւնները (նա քանի անգամ էլ Վօնդոնին այցելեց), շատ հաւանական է համարուում: Սակայն այս տեսակցութեան անմիջապէս հետևող դէպքից մարդ այն էն թաղրութեան է գալիս, որ այն խօսակցութեան հետևանքը իբրև թէ նպաստաւոր չէ եղել Խէյրէզդին փաշային տաճկական պետական մարդոց առաջին կարգի մէջ մտնելու: Սորանից անմիջապէս յետոյ նորան առաջարկուած դատաստանական գործոց պաշտօնէութիւնը, ինչպէս վերևը յիշեցինք, մերժեց նա: Այն ձևը, որով նա հրաժարուեցաւ, խորհրդաւոր էր և յայտնապէս այն նպատակով, որ ապագայում ուզղակի ամենաբարձր աստիճանին հասնի: Տունիսի նախկին աւագ նախարարը այն ժամանակ պատասխանեց սուլթանին, թէ ինքը գործող նախարար դառնալու համար՝ դեռ երկրին և ժողովրդեան բաւականին չի ճանաչել, մանաւանդ արդարութեան նախարար չի կարող լինել, որովհետև տաճկական օրէնսդրութեան մասին դեռ անհրաժեշտ պէտք եղած հմտութիւնը չունի, և թէ ինքը խիստ աշխատում է այս պակասութիւնները լրացնելու: Օսմա-

նեան վեհապետը վերջապէս այն վճռին եկաւ, որ Խէյրէզդին վա-
 շային, նորա խորհուրդներէց չզրկուելու համար, նշանակեց իբրեւ
 անպաշտօն նախարար, բայց և ձայնի իրաւունք տալով, նորան ա-
 մէն տեսակ հարցերում: Նախարարութեան այսպիսի անպաշտօն ան-
 դամներ շատ կամ քիչ միշտ գտնուել են զիվանումը: Առհասարակ
 այսպիսի անպաշտօն նախարարութեան կոչումն միշտ փոխանցող
 կէտ է համարուել, որից անցկենողները կամ դէպի վեր և կամ
 դէպի վայր են գնում: Ոչ միայն նոցա, որոնց բարձր պաշտօնի հաս-
 ցնել են կամենում, անպաշտօն անդամութիւն են տալիս զործերի
 մէջ հմտամալու համար, այլ և սովորաբար նոցա, որոնք անյարմար
 են զործող նախարար մնալու, ուստի և նոցա մերժումն մեղմա-
 ցնում են առժամանակեայ անպաշտօն անդամութեամբ զիվանի մէջ
 պահելով: Վերջապէս անպաշտօն նախարար նշանակելը սովորական է
 նաեւ այն դիպուածում, երբ պէտք է լինում մի հրաժարեալ բարձ-
 րաստիճան պաշտօնէի վերստին կառավարութեան գլուխն անցկացնել,
 որովհետեւ տաճկական արքունեաց սովորութեամբը այս բանը չի կա-
 րող ուղղակի տեղի ունենալ: Ընդհակառակն վերստին զործի
 մտնող պաշտօնեայն ստիպուած է բոլոր այն միջանկեալ աստիճան-
 ները նորից կոխել անցկենալ, որոնցից առաջինը անպաշտօն նախա-
 րարութիւնն է: Մէհմէտ-Ռիշաի, Հիւսէյին-Ալին, մինչև անգամ
 Ֆուադ և Ալի փաշաններն էլ իրանց ժամանակին ստիպուած էին
 յաճախ այս պայմանները կատարելու, և քանի որ թուրքերը հաւա-
 տարիմ են իրանց նախնեաց սովորութիւններին, մանաւանդ երբ սոքա
 քաղաքական են և պաշտօնէութեան վերաբերում, այս մասին էլ
 դժուար թէ շուտով մի փոփոխութիւն լինի: Այս պատճառով ու-
 շազորութեան արժանի է մնում այն դէպքը, որ բարձրագոյն շրջա-
 նումը կամենում էին բացառութիւն անել Խէյրէզդին փաշայի մա-
 սին, որովհետեւ վտանգ էին ծերակուտի և պետական խորհրդոյ ան-
 դամ լինելուց անմիջապէս յետոյ՝ առանց նախարարութեան ան-
 պաշտօն անդամ լինելու՝ յանձնելու նորան արդարութեան նախա-
 րարի պաշտօնը: Այս բանին նպաստող պատճառները հետազօտելով
 կարելի է այն միակ ենթադրութեան դալ, որ սուլթանի արքունեաց
 այս ցոյց տուած խուճապումն զրդեւած էր Միդհատ փաշայի Ան-
 գլեայից պաշտպանուած այն ժամանակեայ ճշտութիւնից, որոնցից
 խիստ վախեցել և այս պատճառով էլ աշխուժում էին որ և իցէ
 հնարքով դիմացն առնել: Շատ հաւանական է, թուում, որ սիր

Առեստին Լայպրիլը արդէն վաղուց պայման դիւ լօրդ Դիւթերինի մասին ծրագրած նախագծի գոյութեան միջոցին, սպասուէր էր ընդունել եռանդով աշխատելու, որ Միդհատ փաշան օսմանեան արդարութեան նախարար նշանակուի: Այս պատահեց մի այնպիսի ժամանակ, երբ դեռ նոր վալի դարձած քսոթականին փոքրասիոյ կառավարիչ կարգելու խորհուրդը չէր հասունացել և առհասարակ դեռ մտածողութեան առարկայ չէր դարձել: Միդհատը արդէն նախարարութիւն արել էր օսմանեան դատաստանական գործոց, սորանում շնորհակալութեան արժանի շատ բարեկարգութիւններ մտցրել և քաղցր յիշատակներ թողել: Նորաթշնամիների հոգսը աւելի ևս պիտի մեծանար, որովհետեւ այն ատեւից բայց Անգլիայից պաշտպանուած և ժողովրդից համակրուած մարդուն կարող էր վերստին յաջողուել այն պաշտօնին հասնելու և հէնց նրանով էլ նորից հաստատուել դարբունիքում: Պալատականների այս տեսակ մտածողութեամբ թէյրէյդին փաշայի համար նշանակուած վերոյիշեալ կոչումն այնքան կարեւոր էր, որ յետաձգել չէր վարելի: Այլ երջինիս բրիտանական դեսպանին տուած այցելութիւնը անկասկած խիստ սերտ կապակցութիւն ունէր այս բանի հետ: Սակայն յոյսերն ընդունայն եղան: Տունիսի նախկին չառաք նախարարը այն վճռով ետ դարձաւ անգլիական ամարանոցից, որ, ինչպէս վերել յիշեցինք, առ այժմ դեռ յանձն չառնի պաշտօնական նախարարութիւն: Բայց թէ արդեօք նորա և միւր Առեստին Լայպրիլի մէջ գոյացել էր մի համաձայնութիւն նորա անպաղտի մասին: Շատ հաւանական է, և հէնց այն պատճառով, որովհետեւ այն օրից սկսած Տունիսի բէյի նախկին նախարարի և անգլիական դեսպանի մէջ արտաքուտ նկատելի յարաբերութիւն չի տեսնուել: Արեւելքի, երբ հարկ են համարում մի որևէ յարաբերութեան մասին ուրիշներին խտրել, իմանում են մեծ յաջողակութեամբ և վերին անտիճանի զգուշութեամբ և քնքուշութեամբ վարուել: Բայց օսմանեան մայրաքաղաքի անգլիական արդի ներկայացուցիչն էլ կարող է այնպէս վարուել, որ իւր նպատակները չտեսնուին: Թէպէտ վճռակի ոչ ոք չի կարող տեսել, թէ թէյրէյդին փաշայի և Լայպրիլի մէջ եղած յարաբերութիւնները ինչ կերպարանք առին, բայց այնուամենայնիւ հաւատալի է որ նորա մտերիմ մնացին իրարու: Այս երթագրութիւնը աւելի ևս հաւանական է դառնում, եթէ մենք ուշադրութիւն դարձնենք Անգլիայի արեւելեան քաղաքականութեան, նորա ընդհանուր

ուղղութեան և նորա վերջին նպատակների վերայ: Նա ուղիղ դէպի
 իւր նպատակն է գնում, գործածելով բոլոր այն միջոցները, որոնք
 խոստանում են օգնել և նպաստել նորան: Մանաւանդ դժուար է
 այս նպատակի համար անձինք գործ դնել, աւելի ևս հեշտ է եթէ
 իսկ արեւոյի լինին այդ անձինքը: Ինչուք թէ Խէյրէդդին փաշան
 առանց Անգլիայի քաղաքականութեան օգնութեանը և մինչև ան-
 դամ առանց Լօնդոնում այս մասին լսուած լինելու եկած լինէր
 Կոստանդնուպոլիս, — թէպէտ Կօմիսիոյ — Ստրետի արաքքին գործոց
 պաշտօնէութեան ականջը շատ սուր է: Միևնոյն է, նա այժմ այս-
 անգ է, սուլթանին մտերիմ և նորա հօր խորհրդականներից մէկը,
 այժմ մինչև անգամ նորա մեծ եպարքոսը դարձել: Աւելի լաւ եթէ
 նա պատրաստականութիւն է ցոյց տալիս համաձայնելու Անգլիայի
 գահաւարներին և ցանկութիւններին: Տղայամուութիւն կը լինէր, ի
 հարկէ, նորա վերայ բարկանալ թէ նա Միւհաթի ռեբրիմ ախոյանն
 է, և այսպիսի երեխայութիւն ամենից սակաւ բրիտանական քաղա-
 քականութեան մէջն է երևում: Ընդհակառակն ոչ ոք չի կարող
 իրաւամբ հետեցնել, թէ Միրիոյ այժմեան վալին Անգլիայից մո-
 ռացուած է: Այսպիսի մի երկրում, ուր քաղաքական փոփոխութիւն-
 ները հանապազօրեայ են, և վարչական վերին սահմանումը անձանց
 փոխանակութիւնը համարեա անընդհատ է, այսպիսի մի երկրում
 վաղ թէ ոչ նորա ժամանակն էլ կուգայ:

Այսպիսով հասանք մեր իսկական ընաբանին: Որով-
 հետև իրերը այսօր ճաճկաստանում ոչ միայն Անգլիայի և դիվանի
 մէջն են, այլ մանաւանդ նորա և Նլէրզ — քէօզկի կառավարող կամ
 զոնէ սոգլեցութեան տէր պալատականների մէջը, ուստի և շատ հա-
 լանական է, որ: Խէյրէդդին փաշան ընտրուած է օսմանեան ելու-
 մուտը կարգադրելու և վերանորոգելու, և իսկապէս ընտրուել է երկու
 կողմիցն էլ: այսինքն ոչ միայն Միր Առևստին Լայարդից ներշնչուած
 օսմանեան նախարարների, այլ և վաթիշաջին շրջապատող մտերիմ-
 ների կողմից: Բայց թէ այս վստահութիւնը կարող է արդեօք սրելիցէ
 զոհադուցիչ արդիւնք: յուսալ թէ ոչ դժուար է քննել: Բայց
 միևնոյն ժամանակ չի կարելի չընդունել, որ վերջապէս ստիպողա-
 կան հանգամանքներ են եղել, որ հարկադրել են այս բանն անել
 տալու: Այն, ինչ որ դեռ օգոստոս ամսի սկզբին Լոնդոնում հնարաւոր
 էր համարուել թէ Միրիոյ նորընտիր վալին ճաճկաստան վերադաո-
 նալով առանց մեծ ընդդիմութեան պատահելու կարող է իւր ձեռքն

առնել կառավարութեան թէ ոչ ղեկը, զէթ առաջնորդութիւնը
այն բանի մասին անդիական նախարարութիւնը այնօրից սկսած
ոչ միայն բոլորովին սխալուել է, այլ և համոզուել որ անհնար է եղել
հնարաւոր համարածը: Այս նոր ստացած ուղիղ համոզմունքների
մէջ ևս յամառեցան, երբ Միդհատի վերադարձը հնարաւոր կար-
ծել տուեց թէ նա կը մնայ իւր սեպհական գործին և իւր ընդար-
ձակ զաղապարների պաշտպան: Իսկ Կոստանդնուպօլսոյ բրիտանական
ղեսպանի մասին ժողովուրդն այն կարծիքն ունի, որ նա անձնական
բարեկամութիւն չունի Միդհատի հետ, որին նա, երբ 1877 թուա-
կանի մարտ ամսոյ վերջերին Պօլիս եկաւ, այլևս չարտահեցաւ այն-
տեղ, և երես առ երես ճանաչելու, հաւանականաբար, երբէք առիթ
չէ ունեցել, ուստի նորան ամենաբարձր պաշտօնի մէջ գործածելու
յաջողութիւնն ու ձախորդութիւնը ճիշդ գնահատել կարող էին
միայն Բիկօնսֆիլդ և Սալիսբուրի լորդերը: Ուրիշ հարցերի մէջ շուարող
և յողդող սուլթանի այս նկատմամբ ցոյց տուած հաստատամտութիւնը,
ինչպէս լուում է, խորին տալաւորութիւն է արել սիր Առնսթին Լա-
յարդի վերայ: Այն սերտ յարաբերութիւնները, որ մինչև պալատա-
կան միւշետ Սայիդ փաշայի հրաժարման օրը տեղի ունէին նոյա
մէջ, պէտք էր նորան համոզէին, թէ օսմանեան արքունիքը ոչ մի
կերպով համաձայնելու չէ իշխանութիւնը վերստին տալու այդ յի-
ղափոխիչ անձի ձեռքը: Ինչպէս ասացինք, այս ամէնը բրիտանական
արքունիքին վճռել տուեց, մանաւանդ երբ Միդհատը մեկնեցաւ
բրիտանական մայրաքաղաքիցը, հրաժարուելու սորա մասին ունեցած
յոյսերից և մի նոր միջոց հնարելու, որ Խէյրէդդին և Միդհատ
փաշաների վէճը վերջապէս յօղուտ այն նպատակին ծառայեցնէ:
1878 հոկտ. 2ին, մի ուրբաթ օր էր, երբ սուլթանը երեկոյան
ուշ ժամերին Նիդը-քեօշկում խորհուրդի հրաւիրեց մեծ եպարքոսին
և եղևմտից նախարարին: Պլենայի հերոս Օսման փաշան, որ, ինչպէս
յայտնի է, արդէն ամառուայ սկզբից պալատական միւշետի պաշ-
տօն էր վարում, նոյնպէս ներկայ էր: Այս անցքի մասին լուր տուող
տաճկական պաշտօնական լրագիրները Խէյրէդդին փաշայի նկատ-
մամբ ոչինչ չեն յիշել: Բայց անտարակոյս նա ևս գտնուում էր վերո-
յիշեալ խմբի մէջ և, եթէ քաջ խելամուտ լինենք այնտեղ առա-
ջարկուած հարցերի և զիտաւորութիւնների յատկութեանը, կարող
ենք ասել որ նա եղել է այն խմբի խկապէս գլխաւոր անձնաւորու-
թիւնը: Սուլթանը մի հարցով բաց արաւ վիճաբանութիւնը: Սկզ-

բունն այնպէս թուեց, որ բանը իբր թէ միայն թղթադրամ յիս
հաւաքելու մասին է: Ներկայ եղողները շատ կարծիքներ յայտնեցին
այս մասին, մինչև վերջապէս ելեմուց նախարար Զուհրի էֆէնդին
բացատրեց, թէ ինչպէս անտեղի բան է բաժանել այս հարցը տաճ-
կական ընդհանուր ելեմուական բարեկարգութիւնից, և թէ հարկ է
այս բարեկարգութեան խնդիրը մի մասնաժողովի յանձնել, որից միայն
այն ժամանակ կարելի կը լինի յաջողութիւն յուսալ, երբ նա ան-
սլայման պարզութեամբ կը հրապարակէ իւր հետազոտութեանց ար-
դիւնքն, ինչպէս և այն միջոցները, որ նա այս հիման վերայ ձեռք
առնելու է: Ի հարկէ ինչոր մինչև այդ ժամանակը պատահել են,
նոքա տեղթանի և նորա նախարարներն մէջ որոշուել էին: Թէ Խէյ-
րէդդին փաշան այս մասին առաջուց տեղեկութիւն ունեցէլ էր թէ
ոչ, յայտնի չէ: Հաւանական է, որ սիր Առւտին Ղայարդին այս մա-
սին տեղեկութիւն տուել էին, մինչև անգամ կարելի է ենթադրել,
որ նա արդէն առաջուց յայտնել էր իւր համաձայնութիւնը այն
որոշման նկատմամբ, որ անմիջապէս յետոյ վեհապետի առաջարկու-
թեամբն հաստատուեցաւ, այսինքն, Տունիսի բէյի նախկին աւագ
խորհրդականի նշանակելը ելեմուական յանձնաժողովի նախագահ:

Այս յանձնաժողովի կարգադրութիւնը ամենից աւելի պարզ և
զօրաւոր խորտակիչն է այն խնդրոյն, որով Անգլիայի հսկողութեամբ
տաճկական Ասիայում տեղի պէտք էր ունենային այն հռչակուած
վերամորթութիւնները: Այն կարգադրութեան համաձայն յանձնա-
ժողովի անդամների թիւը տասն է նշանակուել, որոնցից զոնէ ևօթը
պէտք է միաբանեն մի խնդիր վճռելու համար: Այս տասն անդամ-
ների մէջ պէտք է հասկանալ նաև Անգլիայի և Ֆրանսիայի կողմից
տաճկական ելեմուց համար նշանակուած զործակալները, որոնք իբր
թէ արդէն նշանակուել են: Որովհետև այս յանձնաժողովը, բացի ուր-
բաթ և կիրակի օրերից, ամենայն օր նիստ պէտք է ունենայ, ուստի
այն երկու պաշտօնակալները իրանց անդամակցութեամբ կաշկան-
դուել են, և ժամանակ չեն ունենալ անձնապէս հետապնդելու այն
կէտերը, որոնք դուրս են մնալու յանձնաժողովի խորհրդածութեան
շրջանից: Մինչ նախընթաց բոլոր անցքերին նայելով սպասվում էր,
որ փոքրուսիան իւր սեպհական ելեմուան ունենար, վերոյիշեալ կար-
գադրութեան մէջ ոչինչ յիշատակութիւն չի լինում այս մասին,
այդ ընդհակառակն յատկապէս դիտողութիւն է լինում, որ խնդիրը
յանձնաժողովի խորհուրդների մէջ տեղութեան անբաժանելի

եղևմտի վերայ է: Այս նոր և Խէյրէզդին փաշային ստորադրեալ մասնաժողովի վերայ դրվում են իբրև պարտականութիւն՝ նախ այս ընդհանուր եղևմտի բարեփոխումն, և երկրորդ քննել պարաքերի ներկայ դրութիւնը, որպէս զի հաստատադոյն հիման վերայ դրուին ապագայ տոկոսն ու գլխավճարն: Որպէս զի կարելի չենէր՝ վերադն ուսկսել այս վճարները, առաջարկում է ծախսերը քչացնել և եկամուտներն աւելացնել: և այս վերջին նպատակին հասնելու համար հարկ էր գլխաւորապէս տուրքեր հաւաքելու կերպն ուղղել: Ընդհանրապէս առած, այս յանձնաժողովը ոչ թէ վճռելու այլ խորհուրդ վիայն իրաւունք ունի:

Այս վճիռները մեծ կարեւորութիւն ունին այն պատճառով, որ նոքա յայտնապէս այն քաղաքանութեան հետեւանքների վերայ են մասնացոյց անում, որ Գիւմսը ընտրել է իւր համար ընդդէմ անդլիական վերանորոգման առաջարկութիւններին: Ոչ մի կերպով չեն թոյլ տալ մտցնելու այնպիսի նորոգութիւններ, որոնք օսմանեան վարչութիւնը, ինչպէս եգիպտականը, օտար հսկողութեան են ենթարկելու: Տաճկաստանը երկար, արիւնալի և մեծազոհ պատերազմ մղելուց յետոյ միայն համաձայնեցաւ տալու այն հողերը, որոնք վերջապէս Բերլինի աւագաժողովումն ստացան իրանց նուիրադրածութիւնը: Բայց և միայն այն պայմանով համաձայնեցաւ, որ անձեռնամխելի մնայ իւր դրութիւնը իբրև անկախ տէրութիւն, ինչպէս ինքը ամենայն դէպքում վճռել է մնալ. և որի համար պատրաստ է իւր գոյութիւնը նորից վտանգի մէջ դնել: Բայց նորա այս ամենաբարձր իղձը ոչ միայն վտանգի ենթարկուեցաւ, երբ նա համաձայնութիւն ցոյց տուեց անդլիական առաջարկութիւններին, այլ և մեծ մասամբ զոհուեցաւ: Սորա առաջն առնելու համար է, որ այսօր մեծ եռանդով աշխատում են առաջարկուած կարգադրութիւնների դիմաց ուրիշ՝ իրանց ստեղծած՝ կարգադրութիւններ անել, որոնք, իբրև ճշմարիտ հակամիջոցներ, յատկապէս այնպիսի ուղղութիւն ունին, որ Անգլիայից դուրսանալու վերջին և անգործադրելի անեն: Առաջին և հզօր քայլը դէպի այս նպատակը հէնց այն վերոյիշեալ յանձնաժողովն էր, որ կարգուեցաւ Խէյրէզդին փաշայի նախագահութեան ներքոյ:

Այժմ մեծնպարքոսութեան իշխանութիւնը նորան յանձնուելով, բոլոր այս խնդիրները աւելի կարեւորութիւն են ստանում:

Դժբա—Բաղչէի պալատին մերձ դտնուող վերոյիշեալ ապա-

